

Toelichting Panorama RES

De energietransitie in Nederland krijgt zijn beslag via een decentrale werkwijze: de Regionale Energiestrategie of RES. Er zijn dertig zogenaamde energieregio's, die elk voor hun gebied onderzoeken waar en hoe het best duurzame elektriciteit op land (wind en zon) opgewekt kan worden. De RES is een instrument om gezamenlijk keuzes te maken voor de opwekking van duurzame elektriciteit, de warmtetransitie in de gebouwde omgeving en de daarvoor benodigde opslag en energie-infrastructuur.

Om gemeenten, provincies en waterschappen te helpen bij het opstellen van een RES, is van alle regio's een serie kaarten gemaakt waarop cultuurhistorische elementen en karakteristieken zijn te zien. De kaarten zijn als GIS-viewer beschikbaar (<https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/bronnen-en-kaarten/overzicht/kaarten-regionale-energiestrategie-res>).

Van elk van de dertig regio's is een korte karakteristiek gemaakt, die op hoofdlijnen de historisch-landschappelijke ontwikkelingen schetst. Deze zijn via de GIS-viewer per regio afzonderlijk te raadplegen als PDF. Van alle PDF's tezamen is ook één verzameldocument gemaakt: Panorama RES, het nu voorliggende document. De karakteristieken in Panorama RES bevatten geen waardering van het landschappelijke erfgoed, of een uitputtende inventarisatie van allerlei elementen en patronen. Het zijn heel korte biografieën, gericht op de wordingsgeschiedenis van het landschap. Gebruikers kunnen met deze achtergrondinformatie afgewogen keuzes maken voor het opstellen van de RES. Het erfgoed kan zodoende benut worden voor toekomstige ontwikkelingen.

De teksten zijn gebaseerd op Panorama Landschap, onderdeel van de Landschapsatlas van de RCE (<https://www.landschapnederland.nl/panorama-landschap>). Dat geeft voor heel Nederland in 78 regio's een karakterschets van de geschiedenis van het landschap, vanuit het perspectief van eeuwenlange veranderingen.

COLOFON

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Juni 2020

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

Inhoud

1	Toelichting	1
2	Achterhoek	3
3	Alblasserwaard	5
4	Amersfoort	7
5	Arnhem / Nijmegen	10
6	Drechtsteden	12
7	Drenthe	14
8	Flevoland	17
9	Foodvalley	19
10	Friesland	21
11	Goeree-Overflakkee	25
12	Groningen	27
13	Hart van Brabant	31
14	Hoeksewaard	33
15	Holland Rijnland	35
16	Metropoolregio Eindhoven	38
17	Midden-Holland	41
18	Noord- en Midden Limburg	43
19	Noord-Holland Noord	45
20	Noord-Holland Zuid	47
21	Noord Veluwe	50
22	Noordoost-Brabant	53
23	Rivierenland (Fruitdelta)	56
24	Rotterdam-Den Haag	58
25	Stedendriehoek/cleantechregio	61
26	Twente	63
27	U10 / U16	66
28	West-Brabant	69
29	West-Overijssel	72
30	Zeeland	75
31	Zuid-Limburg	77

RES-regio Achterhoek

Landschapstypen volgens

HISTLAND (geaggregeerd):

jongere zandgrondontginningen/heideontginningen; oudere zandgrondontginningen; rivierterrasontginningen; stroomrugontginningen.

Karakteristiek

De RES-regio Achterhoek is een plattelandsregio, zonder grote steden. Grootste nederzettingen zijn Doetinchem en Winterswijk. Daarnaast liggen er historische stadjes als Groenlo en Bredevoort. Het bestaat uit een overwegend kleinschalig cultuurlandschap. In het oosten van de regio vormt het hoger gelegen Oost-Nederlands plateau een opvallende grens in de vorm van een steilrand.

foto: Edwin Raap

De overgang van het dekzand naar de (Oude) IJsselvallei is vrij diffuus. De hoogteligging, de bodem en de waterstaatkundige situatie bepaalden waar de akkers, de weilanden en de woeste gronden lagen. Op sommige plekken konden grote essen ontstaan, terwijl elders het kleinschalige reliëf leidde tot kleine kampen. Kenmerkend voor de RES-regio is het voormalige grootgrondbezit (kastelen, havezaten, scholteboerderijen). Er liggen tal van buitenplaatsen in de regio met concentraties in de omgeving van Vorden en Lochem. Er zijn flinke delen bedekt met bossen, laanstructuren en parken, waarin ook grotere en kleine Natura 2000-gebieden liggen. Het landschap bestaat verder uit een afwisseling van kleinschalige gebieden en grotere open ruimten, zoals de grote essen en voormalige venen. Het landschap wordt doorsneden door een groot aantal beken, die deels van natuurlijke oorsprong zijn maar vaak ook door de mens vergraven zijn. In zowel en het oude zandlandschap, als in het jonge heideontginningslandschap zijn ruilverkavelingen uitgevoerd. Met name de waterhuishouding is verbeterd door het rechtekken van veel beken en het verdwijnen van landschapselementen. De ruilverkavelingen hebben plaatselijk een geheel nieuw eigen landschap opgeleverd, met intussen een eigen kwaliteit.

In het zuiden van de RES-regio stroomt de Oude IJssel. Deze komt bij Ulft ons land binnen en neemt op haar tocht naar Doesburg verschillende beken op, zoals de Aastrang en de Boven-Slinge. De rivier loopt in een breed dal tussen de hogere gronden van Montferland en de dekzandrug van Keppel-Doetinchem. IJzererts in de vorm van oerbanken heeft geleid tot de kenmerkende ijzerindustrie in dit deel van de regio (DRU, Ulft).

De IJssel splitst zich bij Westervoort af van de Nederrijn en stroomt langs de voet van de Veluwe naar Doesburg om daar samen te komen met de Oude IJssel en vandaar al meanderend naar het noorden te stromen. Ook in de IJssel komen verschillende beken uit, zoals de Berkel en de Schipbeek. Kenmerkend zijn uitgestrekte uiterwaarden. Hierin liggen verspreid boerderijen op terpen. Oostelijk en westelijk van de IJssel gaat het rivierkleilandschap geleidelijk over in het Noordelijk zandgebied. Dit bestaat uit lage, oost-west lopende ruggen en enkele grotere, laaggelegen vlakten.

Doordat enkele landwegen de bevaarbare IJssel kruisten, ontstonden handelsnederzettingen, waarvan sommige uitgroeiden tot belangrijke steden: Doetinchem, Doesburg, Zutphen (de laatste twee liggen in andere RES-regio's). De steden waren lid van de Hanze en beleefden hun grootste welvaart in 14de – 16de eeuw, waarna ze werden overvleugeld

door de Hollandse steden. De dorpen liggen op de hogere delen van het gebied: rivierduinen, dekzandkopjes en oeverwallen van de IJssel. In de regio liggen veel kastelen, vroegere havezaten, landgoederen en buitenplaatsen. Opmerkelijk aan het Montferland is de geïsoleerde stuwwal en het bijbehorende, naar het noordwesten uitwiggende zandlandschap. De hoogste delen reiken tot een hoogte van ongeveer 85 meter +NAP. De stuwwal was vroeger een uitgestrekt heide- en bosgebied dat voor het grootste deel behoorde tot de heerlijkheid Bergh. Tegenwoordig is de stuwwal bebost. De nederzettingen liggen aan de voet van de heuvel en op de overgang van het zand naar het rivierterras. Het waren esdorpen met akkercomplexen op de flank van de stuwwal. Aan de oost- en noordwestkant van 's-Heerenberg en Zeddam strekten zich broekgebieden uit, onderbroken door hogere gronden met daarop enkele. Aan de west- en noordkant van de berg liepen heidevelden door tot Wehl en Didam. Behalve dorpen vinden we aan de voet van de berg ook verschillende adellijke huizen, waarvan Huis Bergh het bekendst is. Door haar ligging aan de Duitse grens, is de transportsector dominant in het gebied rondom 's-Heerenberg, alwaar een groot bedrijventerrein is gelegen.

COLOFON

De RES-regio Achterhoek omvat de gemeenten Aalten, Berkelland, Bronckhorst, Doetinchem, Montferland, Oost Gelre, Oude IJsselstreek en Winterswijk

De RES-regiobeschrijving van de Achterhoek maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op de volgende regiobeschrijvingen van Panorama Landschap.

Achterhoek:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/25_Achterhoek.pdf

IJsselvallei:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/23_IJsselvallei.pdf

Montferland:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/22_Montferland.pdf

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

RES-regio Alblasserwaard

Landschapstypen volgens

HISTLAND (geaggregeerd):

veenontginningen; plaatselijk ook komgrondontginningen en uiterwaarden.

Karakteristiek

De RES-regio Alblasserwaard bestaat uit een uitgestrekt laagveengebied gelegen tussen Lek en Merwede. Dit landschap zet zich voort in de andere 'waarden' zoals de Krimpenerwaard (RES-regio Midden-Holland). Het westelijke deel vormt een overgang naar het zeekleigebied. Vóór de ontginning was in het gebied alleen bewoning mogelijk op de natuurlijke hoogten (donken).

foto: Paul Paris

Hierop zijn prehistorische bewoningssporen gevonden, die archeologische monumenten van internationaal belang vormen. Het huidige agrarisch cultuurlandschap heeft alle kenmerken en karakteristieken van het Hollandse veengebied: open, waterrijk en een regelmatige strokenverkeveling bestaande uit lange, smalle kavels en boerderijlinten langs de ontginningsas.

De regio wordt gekenmerkt door een vrijwel aaneengesloten reeks van op de rivier gerichte en dicht bebouwde dorpen die het gebied omzomen (de meeste hiervan behoren tot de RES-regio Drechtsteden). Achter de bebouwing ligt het grasland in lange stroken, min of meer haaks op de rivierdijken. Door het midden van de regio loopt een aaneengesloten lint van dorpen lopend van Oud-Alblas tot Goudriaan. In de zuidelijke randzone verbreekt het veenriviertje de Giessen de doorgaande rij van op de rivier gerichte nederzettingen. Het land aan weerskanten van de Alblas en de Giessen is vanuit de oever ontgonnen, zodat aan beide kanten bewoninglinten ontstaan zijn.

Door bodemdaling van het veen, werden dijken en kaden aangelegd en moest het afwateringssysteem worden aangepast in de 14de eeuw naar de noordwestpunt bij Kinderdijk, waar, onder invloed nog van eb en vloed, de rivierstand het laagst was. Hier ontstond na verloop van tijd een complex van windmolens en weteringen: het huidige Werelderfgoed Kinderdijk. Het bijzondere aan Kinderdijk is dat hier sprake is van een getrapt systeem met een viertal boezems, waarmee de afwatering van de gehele waard werd geregeld. De schaal waarop dit door middel van samenwerking was georganiseerd, was voor die tijd opmerkelijk, ver boven het lokale schaalniveau. Het complex werd rond 1740 aangelegd en heeft tot in de 20ste eeuw gefunctioneerd. Het is in 1997 op de Werelderfgoedlijst geplaatst.

Veel polders zijn rijk aan natuurwaarden. Er liggen twee Natura 2000-gebieden: Donkse Laagten en Boezem Kinderdijk. Bij Avelingen zijn in het kader van het programma Ruimte voor de Rivier de uiterwaarden vergraven. Verspreid door de regio komen eendenkooien voor. Deze bestaan uit een door bos omzoomde kooiplas met meerdere vangpijpen. Omdat de kooien veelal in open grasland polders liggen zijn de kooibossen opvallende en karakteristieke elementen. Eendenkooien zijn zeldzame landschapselementen en hebben ecologische waarde

In de RES-regio ligt de stad Gorinchem, een oude vestingstad, gelegen op het punt waar de Tielerwaard, de Vijfheerenlanden en de Alblasserwaard bij elkaar komen. Hier mondt ook de Linge in de Merwede uit. De binnenstad wordt vrijwel geheel omgeven door 16de-eeuwse vestingwerken. In de naoorlogse uitbreidingswijk gelegen langs de A27 is hoogbouw verrezen, die onmiddellijk opvalt vanaf de snelweg. Tenslotte doorsnijden de snelwegen A15, A27 en de Betuwelijn het polderlandschap zonder rekening te houden met de bestaande structuren.

COLOFON

De RES-regio Alblasserwaard omvat de gemeenten Gorinchem en Molenlanden.

De tekst is gebaseerd op de regiobeschrijving Alblasserwaard en Vijfheerenlanden van Panorama Landschap.

De RES-regiobeschrijving van de Alblasserwaard maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op de regiobeschrijving Alblasserwaard en Vijfheerenlanden van Panorama Landschap:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/36_Alblasserwaard_en_Vijfheerenlanden.pdf

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

RES-regio Amersfoort

Landschapstypen volgens

HISTLAND (geaggregeerd):

Jongere zandgrondontginningen/heideontginningen; oudere zandgrondontginningen; veenkoloniën (Soesterveen); veenontginningen.

Karakteristiek

De RES-Regio Amersfoort is een in oppervlakte kleine regio in het noordoosten van de provincie Utrecht. Zoals de naam al aangeeft, betreft het de stad Amersfoort en de ruime omgeving. Het landschap varieert van het jonge, beboste zandlandschap van de Utrechtse Heuvelrug, tot de weidse open veenpolders van het Eemland. Rond Amersfoort en Leusden ligt een oud zandlandschap, met aan de voet van de Heuvelrug eveneens enkele veenontginningen en de laatmiddeleeuwse veenkolonies in het Soester-/Baarnse veen.

foto: Paul Paris

De Utrechtse Heuvelrug wordt gekenmerkt door het voorkomen van heuvels en bossen. De heuvels zijn in de voorlaatste ijstijd gevormde stuwwallen. Tot in de 19de eeuw bestond het gebied voornamelijk uit uitgestrekte heidevelden. Deze zijn veranderd in de uitgestrekte bosgebieden die thans het gebied kenmerken. Het gebied is rijk aan overblijfselen uit de prehistorie, zoals grafheuvels en celtic fields. Vanaf de 17de eeuw zijn landgoederen en buitenplaatsen aangelegd. De landhuizen, parken, bossen, lanen en zichtassen verlenen het landschap allure. In de regio betreft het voornamelijk de voormalige Wegh der Weegen tussen Utrecht en Amersfoort (de huidige N237), waarlangs een snoer van voorname buitens is aangelegd. In de 19de eeuw werd de regio een aantrekkelijk woongebied voor de meer welgestelden en zijn in veel dorpen villawijken gebouwd. De dorpen en steden liggen vrijwel allemaal -behalve Austerlitz en Soesterberg - aan de rand van het gebied, op de overgang naar de lagere gronden. Het gebied is een populaire bestemming voor toeristen en dagjesmensen door het voorkomen van heuvels en bossen. Landbouw treffen we er nauwelijks aan. De Utrechtse Heuvelrug is sinds 2003 een Nationaal Park.

Eemland en Arkemheen is een uitgestrekt veen- en veen-op-kleigebied dat ingeklemd ligt tussen hoger gelegen zandgronden en het IJsselmeer. Tot in de Late Middeleeuwen maakte het deel uit van het grote veengebied dat een groot deel van het huidige IJsselmeer besloeg, maar dat met de uitbreiding van de Zuiderzee is weggeslagen. Het veenontginningslandschap wordt gekenmerkt door grote, open ruimten zonder bebouwing of opgaande begroeiing. Er liggen meerdere dijken met wielen, getuigen van vroegere dijkdoorbraken. Erdoorheen slingert de Eem. Vanaf de oostelijke oever zijn de polders Eemland en De Slaag ontgonnen. Het zijn onregelmatige ontginningen met zowel blokvormige als strookvormige percelen. De lage ligging maakte de regio geschikt om te worden opgenomen in de Grebbelinie. Verschillende versterkingen en kunstwerken herinneren nog aan de vroegere defensiefunctie. Het open landschap maakt het tot een van de belangrijkste weidevogelgebieden in het land. De openheid van de regio is van betekenis voor de aan de overzijde van het Eemmeer geplaatste windmolens. Deze zijn vanuit de regio goed te zien.

Overzicht van ontginningsblokken, ontginningsbases, dijken en andere belangrijke lijnen in Eemland (bron: Blijdenstijn, 2005/2015)

De stedelijke bebouwing van Amersfoort en Nijkerk is nooit ver weg, terwijl ook Eemnes, Bunschoten-Spakenburg in de laatste decennia enorm in oppervlakte zijn gegroeid. Amersfoort is sinds de eeuwwisseling naar het noorden gegroeid met de VINEX-wijk Vathorst. Arkemheen is een Natura2000 gebied.

De Gelderse Vallei, die groter is dan de RES-regio Amersfoort, is het vlakke gebied dat wordt omgeven door de heuvels van de Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe. De landbouw bestaat overwegend uit veeteelt- en pluimveebedrijven. De regio bestond in het verleden uit veengebieden en broekbossen. Vanaf de flanken van de Heuvelrug en de Veluwe is het gebied ontgonnen en in gebruik genomen. Dit is herkenbaar aan de inrichting van het gebied. De dorpen liggen op de flanken van de Heuvelrug. De ontginningen bestonden uit kampongginningen, waarbij individuele akkers en weilanden ontstonden die in een onregelmatig patroon bijeen lagen. Georganiseerde ontginningen in het middengebied leidden tot broek- en veenontginningen met een regelmatigere parcelering. Door de centrale ligging in het land, lopen veel snelwegen en spoorlijnen door de RES-regio.

COLOFON

De RES-regio Amersfoort omvat de gemeenten Amersfoort, Baarn, Bunschoten, Eemnes, Leusden, Soest en Woudenberg.

De RES-regiobeschrijving van Amersfoort maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op de volgende regiobeschrijvingen van Panorama Landschap.

Arkemheen-Eemland:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/29_Arkemheen_Eemland.pdf

Gelderse Vallei:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/27_Gelderse_Vallei.pdf

Utrechtse Heuvelrug:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/28_Utrechtse_Heuvelrug.pdf

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

RES-regio Arnhem/Nijmegen

Landschapstypen volgens

HISTLAND (geaggregeerd):

jongere zandgrondontginningen/heideontginningen; komgrondontginningen; oudere zandgrondontginningen; rivierterrasontginningen; stroomrugontginningen; uiterwaarden.

Karakteristiek

De RES-regio Arnhem/Nijmegen, min of meer gelijk aan de voormalige stadsregio, beslaat landschapelijk afwisselend gebied, met zowel een zandlandenschap als het rivierengebied met stroomruggen, uiterwaarden en komgronden. De steden Arnhem en Nijmegen liggen op hogere gronden (stuwwallen) aan een rivier.

foto: Paul Paris

Arnhem is sinds de 16de eeuw het bestuurlijke centrum van Gelderland. De stad groeide flink in de 19de eeuw na de komst van het spoor en de sterk toegenomen handel met het Duitse achterland. Ook de aantrekkelijke woonomgeving trok rijke gepensioneerden en Indiëgangers. In september 1944 is hevig gevochten (Market Garden), waarbij een groot deel van het centrum in puin werd geschoten. Wederopbouw volgde in de jaren 1950. Vanaf die tijd groeide de stad verder, nu ook naar het zuiden. Nijmegen, de tiende stad van Nederland en bekend van de Vierdaagse en de Universiteit, ligt bovenop de stuwwal aan de Waal. Het is één van de oudste steden van ons land, met wortels die teruggaan tot in de Romeinse tijd. In 1944 werd de binnenstad van Nijmegen per ongeluk gebombardeerd. Dit is na de oorlog herbouwd en is thans een wederopbouwgebied van nationaal belang.

De invloed van beide steden doet zich over de hele regio en erbuiten gelden. Het betreft dan niet alleen het bebouwde gebied, maar ook de economisch verzorgende betekenis zoals de universiteit, ziekenhuizen en de uitstekende bereikbaarheid over de weg, spoor en via het water. Het gebied tussen beide steden, de Overbetuwe, kent een flinke verstedelijkingsdruk. De dorpen rond de steden zijn onder invloed van de suburbanisatie flink gegroeid. De dorpen op de stuwwallen zijn vooral villadorpen, die in de lage delen groeikernen. Vooral langs de A12 richting Duitsland heeft de bedrijvigheid zich in de afgelopen decennia flink ontwikkeld. De Betuwelijn doorkruist de komgronden en vormt evenals de snelwegen een visuele barrière in het gebied.

De Overbetuwe en Liemers kenmerken zich door een opbouw in uiterwaarden, stroomruggen, waarop de van oorsprong middeleeuwse dijken liggen, en kommen. De dijken zijn voortdurend opgehoogd en versterkt, maar even zo vaak doorgebroken. Doordat de Waal sinds het einde van de middeleeuwen steeds meer water naar zich toe trok, dreigden de Rijn en IJssel te weinig water te krijgen. Na eeuwenlange discussie werd in 1776 dit probleem opgelost met de aanleg van het Bijlands Kanaal. Tot het rivierenlandschap in de RES-regio rekenen we ook de bovenloop van de IJssel, die zich bij Westervoort afsplitst van de Nederrijn en langs de voet van de Veluwe naar Doesburg stroomt om daar samen te komen met de Oude IJssel. Langs dit deel van de rivier liggen enkele karakteristieke uitgestrekte open uiterwaarden zoals de Havikerwaard. Hierin liggen verspreid boerderijen op terpen.

De dorpen, steden, akkers en boomgaarden zijn aangelegd op de hogere stroomruggen terwijl de lage komgebieden achter de oeverwallen, lang alleen extensief gebruikt konden worden door wateroverlast. Met de uitvoering van groot-schalige ruilverkavelingen vanaf de jaren 1960 is dit probleem effectief aangepakt en is een schaalsporg gemaakt. In de uiterwaarden vond kleiwinning en baksteenfabricage plaats. Tegenwoordig worden de uiterwaarden vooral voor natuurontwikkelingsprojecten gebruikt. Tal van landschapselementen als dijken, wielen, gemalen, sluizen en weteringen maken de strijd tegen het water zichtbaar. In de Liemers zijn veel oude Rijnstrangen zichtbaar in het landschap. In het Land van Maas en Waal komen ook rivierduinen of donken voor.

De Veluwe is een uitgestrekt, licht golvend zandgebied op een stuwwal waarvan de hoogste delen ruim honderd meter hoog zijn. Het landschap bestaat grotendeels uit heide en 19de-eeuwse bossen; een klein deel gaat terug tot de Middeleeuwen. De regio oefende vanaf de 17de eeuw een grote aantrekkingskracht uit op de adel, die er buitenplaatsen en kastelen lieten bouwen. Kenmerkend is het voorkomen van sprengen, een tot in het zandmassief verlengde beek die het grondwater aantapt. Deze deels kunstmatige waterlopen dreven tal van papiermolens aan en vanaf de 18de eeuw was er sprake van een echte papierindustrie, die tot op heden nog aanwezig is. De Veluwe herbergt veel ecologische waarden (Natura2000). De combinatie bos, reliëf en het extensieve landbouwkundige in historische tijd gebruik, maken het gebied tegenwoordig een zeer geliefde vakantiebestemming. De hoogste delen van de Nijmeegse stuwwal reiken tot boven de tachtig meter boven NAP, terwijl de overstromingsvlakte van de rivieren op ongeveer 10 meter hoogte ligt. De hoge gronden (inclusief het in Duitsland gelegen Reichswald) liggen als een hoefijzer rond het bekken van Groesbeek, een laagte die ontstond doordat een kleine gletsjer zich vanaf het ijsfront naar het zuidwesten bewoog. De gronden zijn voornamelijk in gebruik als bos en heideterrein. De bewoning en het landbouwkundig gebruik waren voornamelijk beperkt tot de flanken van de stuwwal en tot het bekken van Groesbeek. Een uitzondering is het dorp Berg en Dal, dat hoog op de heuvels ten zuiden van Beek en Ubbergen ligt.

COLOFON

De RES-regio Arnhem/Nijmegen omvat de gemeenten Arnhem, Berg en Dal, Beuningen, Doesburg, Druten, Duiven, Heumen, Lingewaard, Nijmegen, Overbetuwe, Renkum, Rheden, Rozendaal, Westervoort, Wijchen en Zevenaar. De RES-regiobeschrijving van Arnhem/Nijmegen maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op de volgende regiobeschrijvingen van Panorama Landschap.

Over-Betuwe en Liemers:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/32_Over_Betuwe_en_Liemers.pdf

Nijmegen-Groesbeek:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/31_Nijmegen_Groesbeek.pdf

Veluwe (deels): rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/26_Veluwe.pdf

Land van Maas en Waal (deels):

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/30_Land_van_Maas_en_Waal.pdf

IJsselvallei (deels): rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/23_IJsselvallei.pdf

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

RES-regio Drechtsteden

Landschapstypen volgens

HISTLAND (geaggregeerd):

jongere zeekleipolders; uiterwaarden; veenontginningen.

Karakteristiek

Met de Drechtsteden wordt de stedelijke agglomeratie bedoeld aan de Beneden Merwede, Oude Maas en Noord. Er wonen ruim 270.000 mensen en maakt deel uit van de grote Rotterdamse regio. Het is vrijwel volledig verstedelijkt gebied; slechts de 'achterkant', dat wil zeggen de polderzijde van de verschillende steden en dorpen kent nog open cultuurland. Dit betreft an delen van de Alblasserwaard, IJsselmonde (Zwijndrechtse Waard) en het Eiland van Dordrecht met de Hollandsche Biesbosch.

De grootste stad is Dordrecht, de oudste stad van Holland. De bebouwing concentreerde zich langs de Wijn- en Voorstraathaven, met latere uitbreidingen tot aan de Spuihaven. Nieuwe havens werden in noordwesten aangelegd. Na een terugval in de 17de eeuw, kwam na de komst van het spoor weer groei tot stand. Industrie vestigde zich in het oosten en zuidoosten van de stad. Het centrum is een beschermd stadsgezicht.

Langs de Noord en Merwede liggen zijn de nederzettingen de afgelopen decennia aan elkaar vastgegroeid: Alblasserdam-Papendrecht-Sliedrecht-Hardinxveld-Giessendam. Aan de westkant vormen Hendrik-Ido-Ambacht en Zwijndrecht één gebied. De grootschalige verstedelijking is het gevolg van de havenactiviteiten in de regio. Vanuit de open gebieden in de regio en ver daarbuiten zijn de –zeker voor Nederlandse begrippen indrukwekkende- skyline van de stad Rotterdam en de schoorstenen van de industrie zichtbaar. Ten behoeve van de bereikbaarheid van de haven en de stad zijn veel snelwegen en spoorlijnen aangelegd door de regio, zowel voor het goederen- (onder meer de Betuwelijn) als voor het personenvervoer (onder andere de HSL-Zuid). Vanuit het verleden kenmerkt de regio zich door een lange strijd tegen het water. Door het winnen van zout en vervinging gingen grote gebieden verloren. Nadien zijn stap voor stap delen weer teruggewonnen.

De Alblasserwaard bestaat uit uitgestrekte laagveengebieden gelegen tussen Lek en Merwede. Voor zover het agrarisch cultuurlandschap nog niet bebouwd is, heeft dit alle kenmerken van alom bekende Hollandse veengebied: lange, smalle percelen die door sloten van elkaar gescheiden worden dat in een open, weids landschap resulteert. Vanaf de 10de eeuw werd dit veengebied ontgonnen en ontstond het kenmerkende landschap met lange, smalle kavels en boerderijlinten langs de ontginningsas. De sloten, tochten en weteringen tonen de verschillende fasen van de lange en ingewikkelde afwateringsgeschiedenis. Het meest in het oog springende voorbeeld hiervan vormen de molens van Kinderdijk, die op de Werelderfgoedlijst staan, direct grenzend aan de RES-Regio Drechtsteden. Door de nabijheid van de zee, bevatte het veen zout. In de Middeleeuwen werd dit veen verbrand, waarna uit de as het zout gewonnen werd.

Op den duur leidde dit tot ondermijning van het land en uiteindelijk brak de zee in 1421 door in de Groote Waard en ontstond de Biesbosch. Het grootste deel hiervan bestaat nog steeds uit een uitgestrekt landschap van kreken, platen, dijken en poldertjes, maar dat ligt grotendeels in de RES-Regio West Brabant. Geleidelijk werden delen van het verloren gegane land weer op de zee teruggewonnen. De polders zijn voor een deel aangedijkt en zijn ontstaan tussen 1860 en 1930 als bedijking van hoog opgeslibde schorren. De percelering in de polders is rationeel en bestaat uit vrij grote rechthoekige blokken. De polders van de Hollandsche Biesbosch zijn als recreatiegebied Merwelanden in gebruik.

COLOFON

De RES-regio Drechtsteden omvat de gemeenten Alblasserdam, Dordrecht, Hardinxveld-Giessendam, Hendrik-Ido-Ambacht, Papendrecht, SLiedrecht en Zwijndrecht.

De RES-regiobeschrijving van de Drechtsteden maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op de volgende regiobeschrijvingen van Panorama Landschap.

Rotterdam, Rijnland en Schieland:

[rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/44_Rotterdam, Rijnmond en Schieland.pdf](https://rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/44_Rotterdam,_Rijnmond_en_Schieland.pdf)

Alblasserwaard en Vijfheerenlanden (klein deel):

[rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/36_Alblasserwaard en Vijfheerenlanden.pdf](https://rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/36_Alblasserwaard_en_Vijfheerenlanden.pdf)

Biesbosch:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/35_Biesbosch.pdf

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

RES-regio Drenthe

Landschapstypen volgens

HISTLAND (geaggregeerd):

jongere zandgrondontginningen/heideontginningen; oudere zandgrondontginningen; veenkoloniën.

Karakteristiek

Drenthe valt uiteen in drie landschappen: oud zandlandschap, jong zandlandschap en veenkoloniën. Op het Drents Plateau en de Hondsrug ligt het karakteristieke oude zandlandschap, bestaande uit brinkdorpen, omgeven door essen, kampen, groenlanden en heidevelden. Waar bredere dekzandwelvingen voorkwamen, liggen grotere akkercomplexen; waar het reliëf meer variatie vertoonde liggen kampontginningen en kleine gehuchten. In

het plateau hebben zich verschillende beken ingesneden, zoals het Eelderdiep en het

Groote Diep. De beekdalen waren als weiland en hooiland gebruikt, terwijl de minder vruchtbare delen van de hogere gronden tot ongeveer 1900 heidevelden waren. Dit deel van Drenthe kent een lange en continue bewoningsgeschiedenis van ruim 5.000 jaar en op veel plekken zijn nog sporen zichtbaar hiervan in de vorm van onder andere hunebedden, grafheuvels en celtic fields.

foto: Paul Paris

De van nature arme zandgronden hadden bemesting nodig om in gebruik te kunnen blijven als akkergrond. Dit werd geleverd door koeien en schapen, die op de woeste gronden graasden. Het aanwezig bos degradeerde hierdoor tot heide en plaatselijk tot zandverstuiving. Na 1850 werden de woeste gronden op grote schaal ontgonnen en ontstond het tweede landschapstype: de heideontginningen (jonge zandlandschappen). Deze hebben een regelmatigere inrichting dan het oude cultuurland. Ze hebben vaak als naam '-veld', bijvoorbeeld Ellertsveld, Ruinerveld en Pesserveld. Kenmerkend voor Drenthe is dat naast landbouwgrond, flinke delen woeste grond zijn omgezet in bos, zoals het Drents-Friese Wold en boswachterijen als Grollo, Odoorn en Gieten, terwijl er relatief veel heide bewaard is, zoals op het Dwingelderveld. Dit maakt ook dat in Drenthe de verblijfsrecreatie en het toerisme van groot economisch belang zijn. De indeling in agrarische gebruikseenheden is in het huidige landschap herkenbaar, hoewel naoorlogse ruilverkavelingen en herinrichtingen het onderscheid hebben vervaagd. Opvallend aan de Drentse situatie is dat de ruilverkavelingen zijn uitgevoerd met veel respect voor het historische landschap. Specifiek voor het Nationaal Park de Drentse Aa was het zogenaamde 'Gedachteplan' waarin is ingezet op het samengaan van de belangen van de landbouw, recreatie, cultuurhistorie en ecologie.

Naast het zand komt in Drenthe op een flink aantal plekken hoogveen voor, met name aan de randen van het Drents Plateau. Tussen de 17de en het midden van de 20ste eeuw zijn de verschillende hoogvenen afgegraven voor de turfwinning en later ingericht voor de landbouw. In dit open en grootschalige landschap overheerst de regelmaat en rechte lijnen. Het landschap bestaat uit grote open ruimten, onderbroken door bebouwingslinten. Karakteristiek zijn kanalen langs de bebouwingslinten en wijken die werden aangelegd voor de afvoer van turf en later voor de industrie werden benut. In het noordwesten liggen de Smilderven, waarbij de aanleg van de Drentsche Hoofdvaart en zijn voorgaan-

gers een cruciale rol speelde. Het ononderbroken bebouwingslint van de veenkolonies Hoogersmilde, Smilde en Bovensmilde vormt hier de ruggengraat. De Echtenerven rondom Hoogveen en de Hoogeveense Vaart zijn vooral in de 18de eeuw tot stand gekomen. Opvallend zijn hier het Hollandsche Veld met rationele, smalle, langwerpige kavels en Witteveen als ontginningsdorp uit het begin van de 20ste eeuw. De Veenkoloniën in het oosten en zuidoosten en doorlopend tot in Groningen zijn ontstaan na het afgraven van het uitgestrekte Boertanger veen. De oudste delen liggen in het noorden (17de-18de eeuw), de jongste in het zuiden (19de-20ste eeuw). Nadat de commerciële turfwinning stopte, werden de gronden omgezet in landbouwgebied. De komst van de kunstmest rond 1900 maakte dat hier akkerbouw mogelijk werd. Vanaf 1970 tot begin deze eeuw vond in het gebied een herstructurering plaats, die gericht was op verbetering van de economische basis. In de jaren 1980 zijn grote delen herverkaveld. Na 1950 is er flink geïndustrialiseerd (Philips Stadskanaal en Emmen, strokarton, aardappelmeel), maar intussen is veel industrie alweer verdwenen.

Delen van de hoogveengebieden zijn omgevormd tot heide- en bosgebieden. Het Fochteloërveen, waar nooit verveend is, is een beschermd Natura 2000-gebied. Tenslotte komen in Drenthe op kleine schaal laagveen- of randveenontginningen voor. De inrichting en het gebruik wijken af van het zandgebied. Hier liggen streekdorpen met een opstreekende percelering. Assen en Emmen zijn de grootste steden. Daarnaast heeft Groningen een grote invloed op de provincie. Coevorden was van ouds de belangrijkste stad in Drenthe. De dorpen op de zandgronden zijn van oorsprong komvormig en hebben veelal een brink. De dorpen in de veenkoloniën bestaan van oorsprong uit linten, waarbij de belangrijkste nederzettingen (Meppel en Hoogeveen) op een kruispunt van waterwegen uitgroeiden tot kleine steden. De afgelopen decennia zijn veel linten omgevormd tot komvormige dorpen.

Drenthe kent enkele bijzondere gebruiksvormen: de Koloniën van Weldadigheid in Veenhuizen, Wilhelminaoord en Frederiksoord (UNESCO Werelderfgoed-nominatie), militaire oefenterreinen, het terrein van de radiosterrenwacht in Hooghalen en het Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Assen ontstond als buurschap in de Middeleeuwen. Begin 17de eeuw werd het hoofdplaats van Drenthe. Het breidde zich geleidelijk uit vanaf het midden van de 18de eeuw en werd aangesloten op het netwerk van wegen tussen Groningen, Coevorden en Meppel. Door die verbindingen ontwikkelde het zich in de 19de eeuw verder. De gestage groei zette na 1970 door buiten de omringende hoofdinfrastructuur. Het centrum en omgeving is een beschermd stadsgezicht. De stad is internationaal bekend vanwege de TT-races die in het voorjaar gehouden worden. Emmen was lange tijd een typisch Drents esdorp, met een grote es in het westen die zich voortzette naar het zuiden. Het waren vooral de veengronden die de grootste verandering ondergingen: in Emmen woonde leidinggevend personeel van de turfwinning, was een station, postkantoor, een markt en zetelde het gemeentebestuur. Vanaf de jaren 1920 begon het dorp te groeien. Een actieve industrialisatiepolitiek vanuit het Rijk na 1950 leidde tot de vestiging van meerdere industrieën en groei van de bevolking. Het bestaande landschap vormde de basis van voor de ontwikkeling van enkele Wederopbouw wijken. In later jaren kwamen in Emmen de eerste 'bloemkoolwijken' van ons land tot stand. Het centrum van de stad is na 1970 herontwikkeld.

COLOFON

De RES-regio Drenthe omvat de gehele provincie Drenthe met daarin de gemeenten Aa en Hunze, Assen, Borger-Odoorn, Coevorden, De Wolden, Emmen, Hoogeveen, Meppel, Midden-Drenthe, Noordenveld, Tynaarlo en Westerveld.

De RES-regiobeschrijving van Drenthe maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op de volgende regiobeschrijvingen van Panorama Landschap.

Echternen:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/58_Echternen.pdf

Drentse Aa:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/14_Drentse_Aa.pdf

Zuidenveld:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/16_Zuidenveld.pdf

Beiler en Dieverderdingspel:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/59_Beiler_en_Dieverderdingspel.pdf

Smilderven:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/15_Smilderven.pdf

Noordenveld:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/62_Noordenveld.pdf

Veenkoloniën en Westerwolde:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/06_Veenkolonien_en_Westerwolde.pdf

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

RES-regio Flevoland

Landschapstypen volgens

HISTLAND (geaggregeerd):

Zuiderzeepolders. Hierbij zij opgemerkt dat Schokland een veenotginning was en de keileembult van Urk in zijn geheel bebouwd is.

Karakteristiek

Flevoland is de jongste provincie van Nederland. Het RES-gebied bestaat uit drie zeer grote droogmakerijen: De Noordoostpolder (NOP, 1942), Oostelijk Flevoland (1956) en Zuidelijk Flevoland (1968). In de Noordoostpolder liggen twee voormalige eilanden: het visserdorp Urk, gelegen op een keileembult uit de IJstijden, en Schokland, dat op de Werelderfgoedlijst staat.

foto: Paul Paris

De grootschaligheid van de polders is goed te zien in de maatvoering van de ruimte. De wordingsgeschiedenis komt naar voren in de polderdijken, het patroon van wegen en waterlopen en in de rationele inrichting van de gronden. Behalve rationeel ingerichte landbouwgebieden zijn er bossen op plekken waar de ondergrond daar niet voor geschikt was. Verder komen er grote natuurgebieden en twee grote bevolkingsconcentraties voor: Almere en Lelystad. De Noordoostpolder heeft een karakteristieke opbouw: een centrumdorp (Emmeloord) omringd door tien kleinere dorpen, een radiaire structuur van hoofdvaarten en hoofdwegen, een stelsel van ringwegen die de kleinere dorpen met elkaar verbinden, de boerderijen die in kleine clusters bij elkaar liggen. De Noordoostpolder is één van Wederopbouwgebieden van Nationaal belang.

Oostelijk en Zuidelijk Flevoland laten zien dat de ideeën over ruimtegebruik en inrichting na de Tweede Wereldoorlog snel veranderden. In Oostelijk Flevoland werden elf dorpen ontworpen, maar er werden er drie gebouwd. In Zuidelijk Flevoland werd er naast Almere één dorp aangelegd: Zeewolde. Het gevolg van deze inrichting is dat het centrum gekenmerkt door een optimale agrarische inrichting, terwijl de andere functies (natuur, bos, stedelijke gebieden, bedrijventerreinen) aan de randen van de regio zijn geconcentreerd. Niet gepland was het natuurgebied de Oostvaardersplassen. Het was bestemd tot bedrijventerrein, maar ontwikkelde zich tot een ecosysteem van Europese betekenis.

Vergroting van het landbouwareaal was de directe aanleiding voor de inpoldering. Gaandeweg bleek de dominantie van de landbouw minder te worden ten faveure van woningbouw en bedrijventerreinen. Die laatste voornamelijk langs de snelwegen. Gaandeweg ontwikkelde zich een landschap in de verschillende polders dat zich laat lezen als een afspiegeling van de ruimtelijke en sociaalmaatschappelijke ontwikkelingen in de 20ste eeuw. In deze eeuw is daaraan toegevoegd de plaatsing van een groot aantal windturbines, waaronder het 86 windmolens tellende Windmolenpark Noordoostpolder in het IJsselmeer, pal voor de Noorder- en Westerdijk.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Flevoland herbergt op het eerste gezicht onverenigbare functies: grootschalig landbouwgebied, windparken– en de komende jaren komt daar nog heel veel aan opgesteld vermogen bij-, een elektriciteitscentrale met bijhorende hoogspanningsleidingen, een groot natuurgebied van en meerdere grootschalige woonlocaties met bijbehorende infrastructuur van snelwegen en spoorlijnen.

COLOFON

De RES-regio Flevoland omvat de gelijknamige provincie met daarin de gemeenten Almere, Dronten, Lelystad, Noordoostpolder, Urk en Zeewolde.

De RES-regiobeschrijving van Flevoland maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op de volgende regiobeschrijvingen van Panorama Landschap.

Flevoland:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/18_Flevopolder.pdf

Noordoostpolder & Urk:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/17_Noordoostpolder_en_Urk.pdf

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

RES-regio FoodValley

Landschapstypen volgens

HISTLAND (geaggregeerd):

jongere zandgrondontginningen/heideontginningen; oudere zandgrondontginningen; stroomrugontginningen; uiterwaarden; veenkoloniën; veenontginningen.

Karakteristiek

De RES-regio FoodValley is de enige RES-regio die in twee provincies ligt (Gelderland en Utrecht). In grote lijnen ligt de regio in de Gelderse Vallei – vandaar de verengelste naam-, maar er aan toegevoegd is het zuidelijke deel van de Utrechtse Heuvelrug en een stuk van de Veluwe. Grootste nederzettingen zijn Ede, Barneveld, Nijkerk, Wageningen en Veenendaal.

foto: Wim van der Ende

Het bestaat overwegend uit een oud zandlandschap in de kern –de vallei zelf, met een flink bebost deel Jong zandlandschap (Heuvelrug en Veluwe). Veenendaal is een 16de-eeuwse veenkolonie, terwijl tussen Wageningen en Rhenen een rivierenlandschap ligt (stroomrugontginning en uiterwaarden). Heuvelrug en Veluwe zijn door de combinatie bos, reliëf en het extensieve landbouwkundige gebruik in historische tijd populaire bestemmingen voor toeristen en dagjesmensen. Er liggen veel campings en vakantieparken.

De Gelderse Vallei is het vlakke gebied dat wordt omgeven door de heuvels van de Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe. De landbouw bestaat overwegend uit veeteelt- en pluimveebedrijven. Vanaf de flanken van de Heuvelrug en de Veluwe is het gebied ontgonnen en in gebruik genomen. Dit is herkenbaar aan de inrichting van het gebied. Vrijwel alle dorpen liggen op de flanken, alleen Nijkerk en Barneveld hebben zich op dekzandruggen in het lagere deel kunnen ontwikkelen. De ontginningen bestonden uit kampontginningen, waarbij individuele akkers en weilanden ontstonden die in een onregelmatig patroon bijeen lagen. Georganiseerde ontginningen in het middengebied leidden tot broek- en veenontginningen met een regelmatigere percelering.

Vanaf omstreeks 1550 is het veengebied van Veenendaal vergraven ten behoeve van de turfwinning. Het kleinschalige landschap, met houtsingels en bosjes, is de afgelopen decennia na uitvoering van ruilverkavelingen sterk veranderd in een meer open gebied. Het gebied De Groep is sinds 2012 aangewezen als Wederopbouwgebied van Nationaal Belang. In de regio liggen veel sporen van defensieve werken uit verschillende tijden: vroegmiddeleeuwse versterkingen op de Grebbeberg, kazernes als de Harskamp en werken van de Grebbelinie. Er lopen meerdere snelwegen door de RES-regio, wat de laatste jaren ertoe heeft geleid dat er veel nieuwe bedrijventerreinen langs zijn ontwikkeld (A12). In het uiterste zuiden ligt Wageningen, dat bekend is om de Universiteit. De locatie is geen toeval: zand, (rivier)klei en veen liggen in de onmiddellijke nabijheid van de campus. De uiterwaarden van de Bovenste Polder en de Blauwe Kamer vormen een opmerkelijk landschappelijk contrast met de stuwwallen.

De Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe zijn oude stuwwallen uit de voorlaatste ijstijd. Tot in de 19de eeuw bestond het gebied voor een groot deel uit uitgestrekte heidevelden. Deze zijn veranderd in de uitgestrekte bosgebieden die thans het gebied kenmerken. Hierbij zij opgemerkt, dat het beboste kerngebied van de Veluwe tot de RES-regio Stedendrie-

hoek behoort. Het Veluwe deel van de RES-regio beslaat het westelijke (Edese) deel, die voornamelijk uit heideontginningen bestaan. Beide delen herbergen veel ecologische waarden. Er komen Natura2000-gebieden voor en er liggen Nationale Parken. De Veluwe was schaars bewoond tot in de 19de eeuw. Bewoning vond –en vindt- vooral plaats in een kring van dorpen rondom het hogere centrum.

De stuwwallen zijn rijk aan overblijfselen uit de prehistorie, zoals grafheuvels en celtic fields. Vanaf de 17de eeuw zijn kastelen, landgoederen en buitenplaatsen aangelegd. De landhuizen, parken, bossen, lanen en zichtassen verlenen delen van het landschap allure. Opvallend is de aaneenschakeling van buitenplaatsen, landgoederen en villa's, met tuinen, parken en bossen van de Utrechtse of Stichtse Lustwarande. Deze smalle groene zone ligt op de zuidflank van de Utrechtse Heuvelrug en strekt zich uit van de stad Utrecht tot Amerongen. Kenmerkend voor de Veluwe is het voorkomen van sprengen, een tot in het zandmassief verlengde beek die het grondwater aantapt. Het overgrote deel van de sprengen ligt in de RES-regio Stedendriehoek (zie aldaar). Tot en met de Koude Oorlog lagen uitgestrekte militaire oefenterreinen en kazernes op de Veluwe. Een deel hiervan is afgestoten. Kenmerkend voor de Heuvelrug was de verbouw van tabak op de zuidelijke hellingen bij Amerongen, Elst, Remmerden en Rhenen. Rond 1900 nam de concurrentie van de buitenlandse tabak toe en verdween de teelt geleidelijk. Her en der resteren tabaksschuren.

COLOFON

De RES-regio FoodValley omvat de gemeenten Barneveld, Ede, Nijkerk, Renswoude, Rhenen, Scherpenzeel, Veenendaal en Wageningen.

De RES-regiobeschrijving van FoodValley maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op de volgende regiobeschrijvingen van Panorama Landschap.

Gelderse Vallei:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/27_Gelderse_Vallei.pdf

Veluwe (deels):

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/26_Veluwe.pdf

Utrechtse Heuvelrug (klein deel):

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/28_Utrechtse_Heuvelrug.pdf

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

RES-regio Friesland

Landschapstypen volgens

HISTLAND (geaggregeerd):

droogmakerijen; duinen, strandvlakten en duinontginningen; jongere zandgrondontginningen/heideontginningen; jongere zeekleipolders; oudere zandgrondontginningen; oudere zeekleipolders; veenkoloniën; veenontginningen

Karakteristiek

Hét landschap van de provincie Friesland, in zijn geheel één RES-regio, is moeilijk te duiden. De verscheidenheid in landschapstypen is dermate groot, dat het lastig is dit in één karakteristiek te vatten. Er is een variëteit aan acht verschillende cultuurlandschappen ontstaan, die we beschrijven in volgorde zand-veen-klei, de ondergrond in de provincie van zuidoost naar noordwest.

Het zand ligt op een uitloper van het Drentse Plateau. De Tjonger (of Kuinder) structureert het oude landschap bestaande uit zandruggen, terwijl de Noordelijke Friese Wouden bekend staan om de elzensingels en houtwallen. Dit landschap is, voor Friese begrippen besloten van karakter, met her en der een grootschalig voorkomen. 'Aan de voet' van het plateau, op een brede overgangszone richting de zee, ligt het veengebied. Dit lage Friese midden dankt zijn naam aan voortdurende bodemdaling na ontginning en door de commerciële turfwinning en aansluitende herinrichting van het landschap. Dit veenweidegebied is veel opener en grootschaliger. De bekende Friese meren liggen in dit deel van de RES-regio. Het zeekleigebied tenslotte kenmerkt zich door openheid en weidse gezichten. Hier ligt het terpengebied, aan weerszijden van de voormalige Middellzee. De oudste delen kennen een onregelmatige verkaveling. Hoe jonger het landschap, hoe regelmatiger de inrichting. De Middellzee en Het Bildt zijn ingepolderde zeearmen met een eigen structuur. Op de Waddeneilanden treffen we opnieuw zand aan in de vorm van duinen en duinontginningen. Aan de Waddenkust liggen de polders, voormalige kwelders. Opvallend reliëfrijk is het Gaasterland: een oude keilembult uit de voorlaatste ijstijd met een eigen, onregelmatig en tot het oude zandlandschap behorende inrichting. De karakteristieke klifkust aan het IJsselmeer is opvallend.

foto: Paul Paris

Zuidoosthoek

De Zuidoosthoek bestaat uit een aantal langgerekte dekzandruggen die van elkaar worden gescheiden door de dalen van het Koningsdiep, de Tjonger (Kuinder) en de Linde. Ruwweg zijn er drie ontwikkelingen die het landschap hebben gevormd en heden ten dage goed leesbaar aanwezig zijn. Ten eerste de middeleeuwse ontginning, die vanaf de oevers van de rivieren startte. Door bodemdaling werden de dorpen verplaatst naar hogere delen van de dekzandruggen. Er ontstond een karakteristieke indeling in natte heidevelden en hooilanden bij de rivier, bouwlanden bij de boerderijen in een langgerekte strook en heide op de dekzandrug. De tweede ontwikkeling was de systematische veenwinning in de regio. In het landschap zijn hiervan sporen achtergebleven als turfputten, petgaten, turfvaarten en wijken. Veenkoloniën als Jubbega Derde Sluis, Haulerwijk en Ravenswoud horen bij deze ontwikkeling. Ten derde zijn er relatief veel buitenplaatsen en landgoederen gesticht in de 17de en 19de eeuw door adel en rijke kooplieden (omgeving Beetsterzwaag en Oranjewoud). Veel tuinen zijn ontworpen door de Friese tuinarchitect Roodbaard. Een groot gebied rondom

Oranjewoud is uitgeroepen tot beschermd dorpsgezicht. Naast de landbouw, wordt de regio gekenmerkt door het voorkomen van, zeker voor Friese begrippen, veel bos. In het zuidoosten van de regio ligt het Nationaal Park Drents-Friese Wold, waaromheen enkele toeristische centra liggen zoals Appelscha. Heerenveen is de grootste nederzetting van de regio, gevolgd door Wolvega, Oosterwolde en Gorredijk.

Noordelijke Friese Wouden / Noardlike Fryske Wâlden

De Friese Wouden liggen op de noordelijke uitloper van het Fries-Drents plateau. Het bestaat uit een zwak golvend landschap van dekzandruggen en tussenliggende laagten. De ontginning van het gebied en de veenwinning hebben geleid tot langgerekte lintvormige dorpen langs wegen en waterlopen. Loodrecht op deze ontginningsassen is het land verdeeld in lange strookvormige percelen, die van elkaar gescheiden zijn door sloten, elzensingels of houtwallen. Om dit elzensingel- en houtwallenlandschap met lange, smalle kavels staat de regio bekend en het wordt actief in stand gehouden door de agrariërs. In het noorden gaan de Wouden geleidelijk over in het kleilandschap van Oostergo. In de dorpen heeft komvorming plaatsgevonden de meeste zijn flink uitgedijd (Drachten is de tweede grootste plaats in de provincie). Voor het overige komt in het hele gebied verspreide bebouwing voor. Het bodemgebruik is voornamelijk grasland. Het zandgebied kenmerkt zich door een grote mate van beslotenheid en is kleinschalig van karakter. Het laagveengebied is vrij open en zeer waterrijk. Het weidse landschap van de klei wordt slechts hier en daar onderbroken door opgaande elementen als een boerderij of een bosje. Hier is sprake van onregelmatige blokverkaveling.

Waddeneilanden

De Waddeneilanden kennen een zonering in strand, duingebied, binnenduinrand, polders en kwelders. Schiermonnikoog, Ameland en Terschelling hebben een langgerekte, naar het oosten versmallende vorm. In de beschutting van de duinen liggen een of meer dorpen en een ingepolderde kwelder. De elanden vertonen een tendens tot verschuiving in oostelijke richting.. Aan de Noordzezijde hebben de eilanden een natuurlijke zeewering in de vorm van duinen. Aan de kant van de Waddenzee hebben de eilanden een strook geleidelijk in cultuur gebrachte kwelders. Vlieland heeft als enige geen kleipolders en bestaat vrijwel alleen uit duinen met aan de zuidoostzijde een nederzetting. Behalve de bewoonde eilanden zijn er enkele onbewoonde. Op de eilanden is het toerisme van groot belang, wat her en der tot een verrommeld landschap heeft geleid.

Gaasterland

Gaasterland is een stuwwallengebied langs de IJsselmeerkust, doorlopend als een zandrug naar Sint Nicolaasga. Het landschap is zwak golvend met een grote mate aan afwisseling. Het landschapsbeeld wijkt daarmee af van de rest van de res-regio Friesland. Karakteristiek zijn de kliffen, ontstaan door afslag van de vroegere Zuiderzee. Op de hogere delen liggen esdorpen en landgoederen met bossen. Aan de randen liggen streekdorpen met een langgerekte, doorgaande percelering tot in de laaggelegen veengronden. De regio geldt als het meest bosrijke gebied van Friesland. Ten zuidwesten van Oudemirdum staat nog een luchtwachtoren uit de Koude Oorlog. Naast landbouw is watersport en verblijfsrecreatie van groot belang voor de regio. Balk is een centrum voor watersport.

Friese Meren

Dit dunbevolkte en waterrijke gebied enkele kleine stadjes en één grotere stad, Sneek. Alle zijn ontstaan op kruispunten van handelswegen en vaarroutes. De dorpen zijn meestal klein gebleven en bestaan uit een lintbebouwing langs het water, de dijk of de doorgaande weg. Soms heeft er een bescheiden komvorming buiten het centrum plaatsgevonden. In het zuiden ligt een aantal grote meren, zoals het Fluessen en Slotermeer. Ten oosten van Sneek ligt een ander merencluster. Buiten de steden en dorpen strekt het vlakke, open landschap zich uit. Voor het grootste deel is het in gebruik als grasland (veeteelt) en kent het een strokenverkaveling. Daar waar het veengebied overgaat in het zeekleigebied liggen terpdorpen en vinden we de karakteristieke onregelmatige blokverkaveling. Voor de waterbeheersing zijn tal van dijken, kaden, sluizen, molens en gemalen aangelegd. Naast landbouw is de waterrecreatie van grote economische betekenis voor de streek.

Veenpolders en Fries Laagveengebied

In het Friese veengebied onderscheiden de Veenpolders zich doordat zij geheel of gedeeltelijk zijn verveend, nadien zijn drooggemalen en opnieuw voor de landbouw ingericht zijn. Karakteristiek daarbij is dat ze hun middeleeuwse percelering bijna overal hebben behouden, ook na de ruilverkavelingen is. Uitzondering zijn De Veenhoop en Boornbergum. Nationaal Park De Alde Feanen is niet drooggelegd en is van grote ecologische waarde. Het landschap in het noorden heeft overwegend smalle, langwerpige percelen. Tussen Akkrum, Irnsum en Grouw is een blokverkaveling ontstaan. De percelen in het noordelijke deel zijn duidelijk korter dan in de Veenpolders. De regio bestaat uit grote open graslandgebieden met alleen opgaande begroeiing bij de boerderijen of in natuurgebieden. De vele ringdijken, ringvaarten en het fijnmazige slotenpatroon geven het gebied een waterrijk karakter. De overwegend kleine nederzettingen bestaan uit lange uitwaaierende linten langs wegen of kanalen; nieuwe boerderijen zijn gebouwd in het kader van verschillende ruilverkavelingen. De Haskerveenpolder uitgeroepen tot Wederopbouwgebied van Nationaal belang. De ruilverkaveling die hier is uitgevoerd tussen 1957 en 1968 hield het zeer open karakter van het landschap in stand en voegde op kleine schaal zaken toe. Verspreid door het veengebied, liggen enkele kleine droogmakerijen.

Oostergo en Westergo

Dit zijn de terpenstreken van de provincie. Beide gebieden liggen op een hooggelegen kwelderwal langs de huidige zeedijk aan weerszijden van de voormalige Middellzee en de Marne. In Westergo liggen meer dan zevenhonderd terpen, waarvan er enkele uitgroeiden tot stad: Franeker, Bolsward, Harlingen. Oostergo kent karakteristieke reeksen terpdorpen, zoals van Leeuwarden tot Ternaard, doorgaand naar het zuiden tot Ee. Ze liggen op een afstand van 2 à 3 kilometer van elkaar. In Westergo ligt een van Achlum-Tritzum, samenhangend met de kwelderwallen die in verschillende fasen van de uitbouw van de kust zijn ontstaan. Het landschap kent grote open ruimten, hier en daar onderbroken door een dorp of een boerderij. Jongere aandijkingen liggen als een smalle schil tegen het oude land. De kwelderwallen zijn voornamelijk in gebruik als bouwland. De percelering is regelmatig blokvormig. Ten zuiden van de kwelderwallen ligt het land lager. De dorpen zijn kleiner en de (huis)terpen vallen op in het landschap en zijn vrij willekeurig verspreid. Hier ligt voornamelijk grasland en kent een blokvormige percelering. Het landschap veranderde na 1500 niet wezenlijk van karakter. Ook de ruilverkavelingen hebben het landschap redelijk in tact gelaten. In de laagten liggen restanten van natuurlijke waterlopen. Naar het zuiden toe wordt de strook zeelei steeds smaller. De kwelderwal is hier minder hoog opgeslibd en de terpdorpen zijn kleiner. Het groen beperkt zich meestal tot een bos of bosje of speciaal aangelegde recreatieterreinen bij de grotere plaatsen, zoals rond Leeuwarden. Er is een grote verscheidenheid aan dijken, met verschillende ouderdom en functie. Voorbeelden zijn oude ringdijken rond de moederpolders, de dijken langs de Marne, de Pingjumer Gulden Halsband en de Slagtedijk. Het gebied wordt doorsneden door kronkelende vaarten, die vaak bestaande geulen of laagtes volgen.

Leeuwarden en Dokkum liggen aan de Dokkumer Ee. Leeuwarden op de plek waar deze ooit uitmondde in de Middellzee, Dokkum enigszins landinwaarts aan de monding in de Lauwerszee. Sinds enkele decennia is Leeuwarden enorm gegroeid en het is een belangrijke economische motor. Rondom de stad is veel nieuwe infrastructuur aangelegd en liggen meerdere bedrijventerreinen. Vanuit Harlingen vertrekken de veerboten naar Terschelling en Vlieland. Rond deze plaats en bij Franeker en Bolsward bevindt zich enige industrie.

Middellzee en Het Bildt

De Middellzee was een oude zeearm die Oostergo van Westergo scheidde. De zeearm breidde zich gaandeweg steeds verder in het binnenland uit. Een westelijk tak stond rond 1000 bij Bolsward in verbinding de Marne. In de 11de eeuw kwamen de dijkeringen van Oostergo en Westergo tot stand en begonnen de Middellzee en de Marneboezem dicht te slibben. Stukje bij beetje werd vanaf de 13de eeuw de oude zeearm ingedijkt en omgevormd tot cultuurland. Ten oosten van Bolsward liep de Middellzee uit in een brede kom. Verder naar het noorden was de zee minder breed en werd het aangeslibde en ingepolderde land benut vanuit de aangrenzende delen van het oude land. Door het midden ervan werd de Zwette gegraven, de grens tussen Oostergo en Westergo. Deze is later verbreed tot de Sneeker Trekvaart.

Vanaf de 16de eeuw ontstond het Het Bildt, ten noorden van de Skrédyk. Dit deel is in enkele stappen tot halverwege de 18de eeuw door Hollandse kolonisten ingepolderd en ontgonnen. Het landschap kent een zeer rationeel wegenpatroon, terwijl de percelering overwegend blokvormig en minder rationeel is. In het zuidelijke deel is het onderscheid tussen oud- en nieuwland minder goed zichtbaar. De polders zijn in gebruik als akkerland (noord) en grasland (zuid). Leeuwarden is tegenwoordig zo groot geworden, dat flinke delen van de stad in de voormalige Middelsee liggen.

Lauwers (zie ook RES-regio Groningen)

De Lauwers bestaat uit zeekeulpolders in het gebied van de rivier de Lauwers en de voormalige Lauwerszee. Voor een deel gaat het om oude zeekeulpolders, voor een deel uit heel jonge polders. Het is vooral bekend als recreatiegebied, als natuurgebied en om het grote militaire oefenterrein dat er ligt. Het heeft de kenmerken van een oude zeeboezem, die na zijn maximale uitbreiding stukje bij beetje op de zee is teruggewonnen. De wadplaten kwamen na de inpoldering gedeeltelijke droog te liggen en kregen verschillende bestemmingen.

COLOFON

De RES-regio Friesland beslaat de gehele provincie, met de daarin liggende gemeenten Achtkarspelen, Ameland, Dantumadiel, De Fryske Marren, Harlingen, Heerenveen, Leeuwarden, Noardeast-Fryslân, Ooststellingwerf, Opsterland, Schiermonnikoog, Smallingerland, Súdwest Fryslân, Terschelling, Tytsjerksteradiel, Vlieland, Waadhoeke en Weststellingwerf.

De RES-regiobeschrijving van Friesland maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op de volgende regiobeschrijvingen van Panorama Landschap.

Waddeneilanden:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/54_Friese_en_Groningse_Waddeneilanden.pdf

Lauwers: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/01_Lauwers.pdf

Oostergo: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/07_Oostergo.pdf

Westergo: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/09_Westergo.pdf

Middelsee en Het Bildt:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/08_Middelsee_en_Het_Bildt.pdf

Friese Meren: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/19_Friese_Meren.pdf

Noordelijke Friese Wouden:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/12_Noordelijke_Friese_Wouden.pdf

Veenpolders en Fries Laagveengebied:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/11_Veenpolders_en_Fries_Laagveengebied.pdf

Zuidoosthoek: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/13_Zuidoosthoek.pdf

Gaasterland: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/10_Gaasterland.pdf

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

RES-regio Goeree-Overflakkee

Landschapstypen volgens

HISTLAND (geaggregeerd):

duinen, strandvlakten en duingrondontginningen; jongere zeekleipolders.

Karakteristiek

De compacte RES-regio Goeree-Overflakkee omvat het gelijknamige (voormalige) eiland en gemeente. Zoals de naam al doet vermoeden, bestond het aanvankelijk uit twee delen. Deze zijn in de 18de eeuw aan elkaar gegroeid. Goeree is meer agrarisch gebleven dan Overflakkee. De RES-regio leidde tot ver in de 20ste eeuw een geïsoleerd bestaan. Pas na de aanleg van de Deltawerken in de jaren 1960, toen ook de eilandstatus verloren ging, kwam hieraan een einde. Sindsdien is ook het strandtoerisme fors gegroeid.

Het landschap kent in tegenstelling tot de andere eilanden in de zuidwestelijke delta geen drie- maar een tweedeling: duinen en nieuwlandpolders (jonge zeekleipolders). Oudland ontbreekt. Duinontginningen liggen in het westen van het eiland (Goeree). Deze zijn vooral in gebruik als natuurgebied en voor de strandrecreatie. De oudste bewoning bevindt zich in dit deel van de regio. Ouddorp bijvoorbeeld is een zogenaamd kerkringdorp. Het bestaat uit een op een centraal gelegen kerkhof gebouwde kerk, met een ring van bebouwing er omheen.

In het duingebied de karakteristieke en zeldzame schurvelingen voor: begroeide wallichamen die zijn aangelegd als perceelsscheiding. Aanvankelijk waren het smalle akkertjes (“haaygemete” of “haymete”) van elkaar werden gescheiden door greppels en omgrensd door beplante wallen van ongeveer 1 meter. Ze dienden als veekering en om verstuiving te voorkomen. Vanaf omstreeks 1800 werden de akkers uitgemijnd (afgegraven) om dichterbij het zoete grondwater te komen. Het vrijkomende zand werd in brede wallen over de bestaande schurvelingen gedeponeed. Dit bleven schurvelingen heten, maar ook hoagten, diekjes en elzemeten (op Schouwen) komen voor.

Het grootste deel van de RES-regio bestaat uit jonge zeekleipolders. Voor de inpoldering was het een uitgestrekt onontgonnen veen- en kwelderlandschap. De polders worden gekenmerkt door een rationele inrichting, rechthoekige verkaveling, bewoning langs een dijk of weg, rechte wegen en waterlopen en beplanting langs de dijkluchamen. De oudste polder betrof de opwas Dirksland (1416), gevolgd door de bedijkingen van de polders Oud Herkingen (1420), Oude-Tonge (1438), Middelharnis (1465), Sommelsdijk (1465) en Ooltgensplaat (1483). Eind 15de eeuw was sprake van één eiland. In de 18de en 19de eeuw werd Overflakkee verder uitgebreid met de Westplaatpolder en de Oostplaatpolder ten noorden van Middelharnis. Goeree en Overflakkee werden met elkaar verbonden toen de Stellendam en omliggende Eendrachtspolder in 1751 gereed kwamen. Goeree-Overflakkee werd zwaar getroffen tijdens de Watersnoodramp van 1953. Nadien werd besloten tot de aanleg van de Deltawerken. Dijken werden verhoogd en verstevigd en er werden dammen aangelegd in de Grevelingen (1965), het Volkerak (1969), het Haringvliet (1970) en het Brouwershavensche Gat (1971). Over de dammen lopen brede wegen en de ontsluiting werd fors verbeterd.

Ook op landbouwkundig gebied werd een flinke rationalisatie doorgevoerd. Er werden meerdere ruilverkavelingen uitgevoerd die het landschap een grootschaliger aanzien gaven, wat wel ten koste ging van de herkenbaarheid. Economisch profiteerde de regio door de opkomst van het massatoerisme naar de kust. De RES-regio was al in de Middeleeuwen van strategische betekenis. In de regio liggen hiervan als getuigen een vliedberg in Ouddorp van het 13de-eeuwse kasteel Spreeuwenberg. Bij Stad aan 't Haringvliet verrees in 1621 een redoute met schietgaten en ten zuidoosten van Ouddorp werd in 1665 een omgrachte schans aangelegd. In Ooltgensplaat lag Fort Prins Frederik (1811); thans een camping. Tussen 1942 en 1945 werd door het Duitse leger bij Ouddorp bunkers gebouwd, die onderdeel vormden van de Atlantikwall, de verdedigingslinie langs de westkust van Europa.

COLOFON

De RES-regio Goeree-Overflakkee omvat de gelijknamige gemeente.

De RES-regiobeschrijving van Goeree-Overflakkee maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op de regiobeschrijvingen van Voorne-Putten en Goeree-Overflakkee van Panorama Landschap:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/45_Voorne_Putten_en_Goeree_Overflakkee.pdf

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

RES-regio Groningen

Landschapstypen volgens

HISTLAND (geaggregeerd):

jongere zandgrondontginningen/heideontginningen; jongere zeekleipolders; oudere zandgrondontginningen; oudere zeekleipolders; veenkoloniën; veenontginningen.

Karakteristiek

De verscheidenheid in landschapstypen in de RES-regio Groningen is groot en niet zo maar in één karakteristiek te vatten. Er zijn in de loop der tijd zes verschillende cultuurlandschappen ontstaan, die beschreven worden in volgorde zand-veen-klei, de ondergrond in de provincie. Het zand betreft de uitloper van de Hondsrug, waarop de stad Groningen ligt.

De stad domineert ruimtelijk en economisch de RES-regio en ver daarbuiten. Veel inwoners uit Noord-Nederland werken in de stad. Zand ligt verder in een deel van het Westerkwartier en in Westerwolde, een karakteristiek essenlandschap. Tegen het Drents Plateau liggen de uitgestrekte Veenkoloniën, doorlopend tot in Drenthe, waar vanaf de 17de eeuw op grote schaal commercieel turf is gestoken. Het landschap na de vervening kreeg een ander aanzien. Voorts liggen er laagveenontginningen in De Wolden, ruwweg tussen Bedum en Slochteren en doorlopend naar Winschoten. Het noordelijke deel van de provincie bestaat uit oude en jonge zeekleipolders. Dit is een open landschap, met in het oudste deel reeksen van wierden. Hier bevindt zich het oudste cultuurlandschap van ons land, Middag Humsterland. Tegen de Waddenzeekust liggen de jongste polders. De Dollard heeft een eigen, karakteristieke inpolderingsgeschiedenis. De Lauwers tenslotte is pas ongeveer 50 jaar afgesloten van het buitenwater.

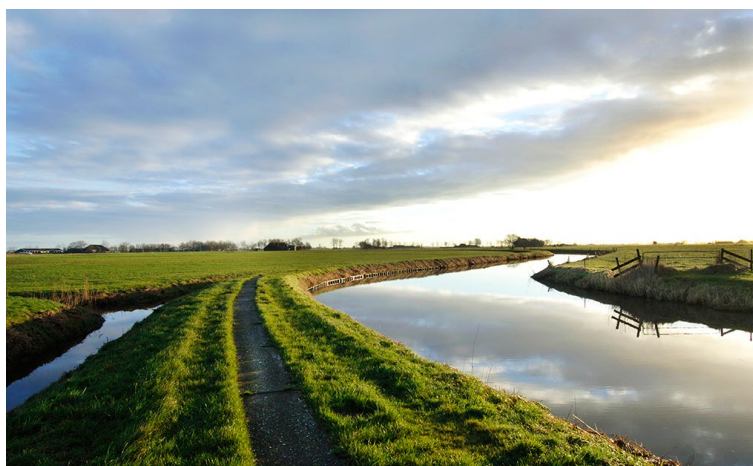

foto: Wim van der Ende

Sinds de jaren 1960 vindt in de provincie Groningen aardgaswinning plaats. Verspreid door de regio liggen tal van aardgaslocaties. De stabiliteit van de ondergrond is hierdoor flink verminderd. Sinds enkele jaren neemt de intensiteit van aardbevingen toe en worden de gevolgen voor het erfgoed duidelijk. Voor het erfgoed is eigen aanpak ontwikkeld. Groningen en het oude rechtsgebied rondom de stad, Gorecht, vormen al vanaf de Middeleeuwen het belangrijkste deel van de RES-regio. De stad is in alle opzichten dominant en sturend, wat met de oprichting van de universiteit in 1614 alleen nog maar versterkt is en het de belangrijkste stad van Noord-Nederland maakte. In de 19de eeuw vestigden zich diverse industrieën en er verrezen nieuwe woonwijken voor de snel groeiende bevolking. Na de Tweede Wereldoorlog ging dit gestaag door en bouwde de stad zijn economische positie verder uit. De stad ligt als een spin in het infrastructurele netwerk ligt. Haren is een typisch villadorp dat na de komst van het spoor uitgroeide tot suburb voor de gegoede Groningse burgerij. Op de hogere gronden van de Hondsrug liggen de stad, dorpen, buitenplaatsen en villawijken, houtwallen en bossen. Het landschap is visueel ruimtelijk bezien heel kleinschalig en besloten. De veenpolders ten oosten en ten westen ervan vormen hiermee een contrast. Het zijn grote open ruimten die vooral als grasland in gebruik zijn zonder beplanting. In de westelijke laagte stroomt de Drentsche Aa, in het oosten het Drentsche Diep. Beide komen uit in de grachten van Groningen.

Het Westerkwartier bestaat uit meerdere keileem- en dekzandruggen ('gasten') met daartussen dalvormige laagten. Dit waren open gebieden die in gebruik waren als gemeenschappelijke weide en hooiland (heemschar of hamrik). Er is tussen 1700 en 1900 veen gewonnen en op sommige plekken is een veenkoloniaal landschap ontstaan, dat echter kleinschaliger is dan in oosten van de provincie. De bewoning op de gasten is geconcentreerd in streekdorpen. De percelering bestaat meest uit lange stroken, loodrecht op de ontginningsas. Elzensingels komen voor als perceelscheidingen. De erfbeplanting en singels geven het een kleinschalig en besloten karakter.

De Veenkoloniën vallen op door de rechte lijnen en de rationele inrichting: grote open ruimten, onderbroken door bebouwingslinten. Het is geheel door de mens tot stand gebracht in de afgelopen 450 jaar. In die periode is het uitgestrekte hoogveengebied van het Boertanger veen afgegraven en omgezet in landbouwgebied. De komst van de kunstmest rond 1900 maakte dat mogelijk. Oude veenkoloniën liggen in het noorden (17de - 18de eeuw); jonge in het zuiden (19de - 20ste eeuw). Karakteristiek zijn kanalen langs de bebouwingslinten en wijken die werden aangelegd voor de afvoer van turf en later voor de industrie werden benut. Op enkele plaatsen wordt het strakke patroon van het landschap onderbroken door zandruggen die boven het veen uitstaken. Inrichting van het land en de vorm van de dorpen vertonen meer gelijkenis met de esdorpen en heideontginningen. De grootste hiervan is Westerwolde. Opmerkelijk zijn de overgangen tussen het jonge veenkoloniale landschap en de oudere cultuurlandschappen aan de randen zoals langs de Hunze en het Schoonebeekerdiep. In de streekdorpen Hoogezand-Sappemeer, Veendam en Stadskanaal vond komvorming plaats. Ter Apel is tegenwoordig bekend als centrale opvangplek voor asielzoekers. Vanaf 1970 vond in het gebied een herstructurering plaats, die gericht was op verbetering van de economische basis.

De Wolden is het voormalig laagveengebied ten oosten en noorden van de stad Groningen. Het veendek is door de ontginning en daaropvolgende klink en oxidatie verdwenen, waarna het dekzand aan de oppervlak kwam. Naar het noorden toe verdwijnt dit onder een kleidek. De Wolddijk beschermt de De Wolden tegen het water uit de kleigebieden. De verschijningsvorm in de Centrale Wold is die van een veenontginning; in het oosten is dit door ruilverkaveling stevig gewijzigd. Het is een agrarische regio, met veeteelt in het westen en akkerbouw in het oosten. Karakteristiek is een krans van oude randveenontginningsdorpen op een keileem- en dekzandrug van Siddeburen via Slochteren tot Harkstede rond een laag gelegen ontginningsvlakte. Aan de zuidoostzijde de worden de dorpen begrensd door recente hoogveenontginningen. In noordwesten liggen meerdere in streekdorpen die als de schillen van een ui rondom een volgend laaggelegen gebied liggen. De dorpen markeren de verschillende fasen van het ontginningsproces. Enkele dorpswierden (Bedum, Ten Boer) zijn uitgegroeid tot omvangrijke komdorpen. Het contrast tussen de beslotenheid van de groene dorpslinten en de openheid van het buitengebied is karakteristiek.

De Marne en Hogeland zijn open, iets hoger gelegen gebieden die omringd worden door voormalige zeeboezems van de Hunze en Fivel. Het noorden bestaat uit grootschalige open polders. Door de zee zijn kwelderwallen gevormd, waarop lange reeksen wierden liggen. Het zuiden van de Marne kent een relatieve kleinschaligheid, met wierdedorpen en graslanden met een onregelmatige percelering. Tal van bochtige sloten zijn restanten van voormalige geulen (marren). De Marne wordt doorsneden door een 13de-eeuwse zeedijk langs de voormalige Lauwerszee. In het midden van de Marne bevindt zich een laaggelegen en open weidegebied met een regelmatige blokverkaveling. In het oosten ontstond vanaf de 16de eeuw een landschap van streekdorpen, met boerderijenreeksen op verhoogde erven een opstrekende verkaveling. Ten noorden daarvan ligt een landschap van nieuwe polders, ontstaan uit 18de- en 19de-eeuwse aanwassen. De polders sluiten schilvorming bij elkaar aan en vormen een landschap dat contrasteert met het achterliggende wierdenlandschap.

Langs de kust liggen onbedijkte kwelders en slikken die deel uitmaken van het beschermde Werelderfgoedgebied Waddenzee. In de 20ste eeuw is door ontwatering en ruilverkavelingen een uniform landschap ontstaan. De Eemshaven is een grootschalig havengebied met veel logistieke bedrijvigheid, elektriciteitscentrales en windturbines.

Fivelingo is genoemd naar de vrijwel verdwenen rivier de Fivel, die de geleiding van het huidige landschap bepaalde. Langs de Fivel liggen brede kwelderwallen waarop lange rijen wierden ontstonden. Nadat de boezem dichtslibde, ontstonden nieuwe rijen dorpen. De kern van het gebied bestaat uit een open wierdenlandschap met kronkelende wegen en waterlopen of maren, grenzend aan een laatmiddeleeuws ingepolderde gebied. Een lager gelegen klei-op-veenontginningsgebied met grasland en verspreide bebouwing vormt de overgang naar de regio Wolden. De oostelijke hoek bestaat uit een stedelijk-industriële zone rond Delfzijl en Appingedam, bekend om de dicht opeen gebouwde huizen aan het Damsterdiep met de 'hangende keukens'. Delfzijl was van militair belang door zijn ligging aan de mond van de Eems. Het hele gebied is archeologisch zeer waardevol vanwege een groot aantal beschermde wierden, klooster- en borgterreinen. De Lauwers bestaat uit zeekleipolders in het gebied van de rivier de Lauwers en de voormalige Lauwerszee. Voor een deel gaat het om oude zeekleipolders, voor een deel uit heel jonge polders. Het is vooral bekend als recreatiegebied, als natuurgebied en om het grote militaire oefenterrein dat er ligt. Het heeft de kenmerken van een oude zeeboezem, die na zijn maximale uitbreiding stukje bij beetje op de zee is teruggewonnen. De wadplaten kwamen na de inpoldering gedeeltelijke droog te liggen en kregen verschillende bestemmingen.

Middag Humsterland en Reitdiep bestaan uit een kleilandschap, afgezet door de Lauwerszee en de Hunze/Reitdiep. De zee drong via geulen en krekken het gebied binnen. Tal van dijkrestanten, wierden en zijldorpen herinneren er nog aan. De deels gekanaliseerde Reitdiep was een belangrijke vormende kracht in dit deel van de regio. De oude wierden op de beide oeverwallen van deze rivier vormen de kern van de huidige dorpen in het gebied. De karakteristieke hoge dijken en vaak kilometers brede buitendijkse gronden van het Reitdiep maken dit een beeldbepalend element in het kleilandschap. Kronkelende waterlopen en sloten vormen andere dragers van het landschap. Het landschap is één van de oudste in tact gebleven cultuurlandschappen van ons land. Het is gaaf bewaard gebleven en werd in 2007 aangewezen als Nationaal Landschap. Het is een agrarisch gebied.

Het Oldambt bestaat uit grootschalig, vruchtbaar en open akkerbouwgebied. Het staat bekend om zijn weidse vergezichten, monumentale boerderijen én schrijnende armoede in het verleden. Het grootste deel van de regio wordt ingenomen door het ingepolderde zeekleigebied van de Dollard; in het noordwesten ligt het wierdengebied van Woldendorp, Borgsweer en Termunten. Winschoten is de grootste nederzetting. Het Oldambt is landschappelijk in tweeën te delen. Het Klei-Oldambt is een wierdenlandschap, met dorpen op de voormalige oeverwal van de Eems. Het Wold-Oldambt bestaat vooral uit (jongere) zeekleipolders met streekdorpen. Aan de achterzijde worden deze begrensd door een ontgonnen veen- en dekzandvlakte met onregelmatige verspreide bebouwing en straatnederzettingen. In de oudere polders vinden we wegdorpen op de klei, de jongste polders kenmerken zich door een dijkenlandschap met verspreide bebouwing langs doorgaande wegen en dijkdorpen aan de rand. Centraal door het gebied liggen zandgronden van het schiereiland van Winschoten. De Dollard is vanaf de 16de eeuw beetje bij beetje ingepolderd. De polders liggen als schillen aan het bestaande vasteland. De dijken zijn van verre te zien en vormen karakteristieke herkenningspunten. De regio kent een eigen 'Oldambster' boerderijtype, vaak omringd met fraaie tuinen. Opvallend element vormt de Blauwe Stad, een grootschalig nieuwbouwproject bij Winschoten.

COLOFON

De RES-regio Groningen omvat de gehele provincie met daarin de gemeenten Appingedam, Bedum, De Marne, Delfzijl, Eemsum, Groningen, Grootegast, Haren, Leek, Loppersum, Marum, Midden-Groningen, Oldambt, Pekela, Stadskanaal, Ten Boer, Veendam, Westerwolde, Winsum en Zuidhorn.

De RES-regiobeschrijving van Groningen maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op de volgende regiobeschrijvingen van Panorama Landschap.

Veenkoloniën en Westerwolde:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/06_Veenkolonien_en_Westerwolde.pdf

Oldambt: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/05_Oldambt.pdf

Groningen en Gorecht:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/04_Groningen_en_Gorecht.pdf

De Wolden: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/56_De_Wolden.pdf

Fivelingo: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/03_Fivelingo.pdf

Middag Humsterland en Reitdiep:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/57_Middag-Humsterland_en_Reitdiep.pdf

De Marne en Het Hogeland:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/02_De_Marne_en_het_Hogeland.pdf

Westerkwartier: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/55_Westerkwartier.pdf

Lauwers (deels): rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/01_Lauwers.pdf

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

RES-regio Hart van Brabant

Landschapstypen volgens

HISTLAND (geaggregeerd):

jongere zandgrondontginningen/heideontginningen; jongere zeekleipolders; oudere zandgrondontginningen; uiterwaarden; veenkoloniën; veenontginningen

Karakteristiek

De RES-regio Hart van Brabant omvat het centraal-westelijke deel van de provincie Noord-Brabant, waarin Tilburg de grootste stad is, gevolgd door Waalwijk. Er liggen meerdere grootschalige bedrijventerreinen, met name langs de snelwegen. Kaatsheuvel geniet landelijk bekendheid door de Efteling, dat tegenwoordig met alle bijhorende voorzieningen een gebied ter grootte van meer dan 100 hectare beslaat.

Het landschap kent van noord naar zuid een grote lijnen een tweedeling in veen en zand, met in het noordoosten een klein gedeelte dat tot komontginningen en uiterwaarden hoort. Het veen ligt in wat historisch gezien de Langstraat wordt genoemd; het zandgebied rond Tilburg ligt in zowel de Baronie als de Meierij.

Het veen ontstond in het natte lage gebied tussen Maas en kust. Het gebied is ontgonnen als veenontginning, met kenmerkende lange en smalle percelen loodrecht op de ontginningsas. De bewoning schoof in de late middeleeuwen op naar het zuiden naar wat nu de Langstraat en Winterdijk genoemd wordt. Baardwijk, Waalwijk, Sprang, Capelle en Waspik zijn karakteristieke, smalle en kilometerslange bewoningslinten, met loodrecht daarop de smalle percelen. Ten noorden ervan was het land in gebruik als grasland, aan de zuidkant grasland of bouwland. De kenmerkende perceleering is met de uitvoering van diverse ruilverkavelingen vrijwel verdwenen. De openheid is wel gebleven, voor zover de polders niet bebouwd zijn, wat ten noorden van Waalwijk bijvoorbeeld is gebeurd. De lintdorpen zijn vrijwel allemaal getransformeerd tot komvormige nederzettingen. Parallel aan de oude Langstraat is snelweg A59 aangelegd. De oude spoorlijn is een andere structurerend element in het landschap.

Opvallend is de oude vestingstad Heusden aan de Maas, die gaaf in het omringende open landschap ligt aan de Bergsche Maas. De Bersche Maas is in het begin van de 20ste eeuw gegraven als nieuwe monding voor de Maas, wat een enorme verbetering betekende in de afwatering van de rivier. Ook de scheepvaart profiteerde ervan. Er liggen uiterwaarden langs. Rond 1900 werd het Afwateringskanaal 's-Hertogenbosch-Drongelen gegraven, waardoor het water sneller naar de Bergsche Maas werd afgevoerd. De nabijgelegen Moerputten en Vlijmens Ven zijn natuurgebieden met hoge ecologische waarden. Ook liggen in de regio enkele eendenkooien. In het zuiden van de Langstraat gaat het landschap over in het zandlandschap. Ten zuiden van Kaatsheuvel is die overgang geleidelijk; onder Waalwijk is de overgang naar de Loonse en Drunense duinen zeer abrupt. In deze huidige zandgebieden heeft veen gelegen, dat echter al in de Middeleeuwen is afgegraven, waarna het zand aan de oppervlakte kwam. Het veen heeft wel de inrichting van het landschap bepaald, onder meer door het voorkomen van turfvaarten –hoewel deze vooral voorkomen in de RES-regio West Brabant. In de Middeleeuwen werd het landschap ontgonnen en kreeg het de kenmerkende inrichting bestaande uit akkers, woeste gronden en graslanden (beemden).

foto: Paul Paris

Vanouds waren de randen van de beekdalen en de dekzandruggen de meest geschikte plek voor bewoning en lagen daar lagen dan ook de akkers. Vanaf de 18de eeuw werden delen van de woeste gronden gebruikt om landgoederen en productiebossen op aan te leggen, zoals de Nieuwe Waranda bij Tilburg. Eind 19de eeuw maakte de introductie van de kunstmest de weg vrij om de heidevelden, die tot dan toe een belangrijke functie hadden als plaggenleverancier, te ontginnen. Op grote schaal is toen heide omgezet in nieuwe landbouwgrond, terwijl tegelijkertijd delen van de heide werden bebost voor de productie van mijnhout. Her en der zijn delen heide bewaard gebleven, zoals in De Loonse en Drunense Duinen.

In het landschap wisselen dekzandruggen, beekdalen en broekgebieden elkaar af en komt veel verspreid bewoning voor. Door uitvoering van diverse ruilverkavelingen is het landschap ter plaatse grootschaliger geworden. Opvallend element in het landschap is de Luchtmachtbasis Gilze-Rijen. De vliegbasis gaat terug tot 1914. In de Tweede Wereldoorlog werd het sterk uitgebreid. Toen zijn ook het vliegveld en de wijde omgeving zwaar gebombardeerd. Nadien is het vliegveld weer door de Koninklijke Luchtmacht in gebruik genomen. De vliegbasis is een belangrijke werkgever in de regio.

Tilburg begon als een collectief van onderling verbonden gehuchten of herdgangen. Vanaf het begin van de 17de eeuw ontwikkelden deze zich tot het belangrijkste wolcentrum van het land, wat in de loop van de 19de eeuw steeds meer fabrieksmatig en grootschalig werd aangepakt. Gaandeweg de 19de eeuw groeiden de buurtschappen aan elkaar tot een merkwaardig stedelijk gebied. In de eerste helft van de 20ste eeuw kwam er meer structuur in de uitbreidingen. Na de Tweede Wereldoorlog groeide stad stevig door. De oorspronkelijke buurtschappen waaruit de stad is gevormd zijn nog goed te herkennen. Sinds de jaren 1980 heeft Tilburg een universiteit. Enkele hoge kantoorgebouwen bepalen de skyline van de stad vanuit de omgeving.

COLOFON

De RES-regio Hart van Brabant omvat de gemeenten Dongen, Gilze en Rijen, Goirle, Heusden, Hilvarenbeek, Loon op Zand, Oisterwijk, Tilburg en Waalwijk.

De RES-regiobeschrijving van Hart van Brabant maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op de volgende regiobeschrijvingen van Panorama Landschap.

Meierij: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/74_Meierij.pdf

Baronie: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/72_Baronie.pdf

Langstraat: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/71_Langstraat.pdf

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

RES-regio Hoekse Waard

**Landschapstypen volgens
HISTLAND (geaggregeerd):**
Jongere zeekleipolders

Karakteristiek

De RES-regio Hoekse Waard (of Hoeksche Waard) omvat de gelijknamige gemeente die op 1 januari 2019 is ontstaan. In vergelijking met andere RES-regio's in den lande is Hoekse Waard van zeer beperkte omvang¹. De Hoekse Waard is een open, agrarisch landschap direct grenzend aan de Rotterdamse agglomeratie. De overgang na het oversteken van de Oude Maas is opmerkelijk en over het algemeen scherp, hoewel aan de noordkant (Oud-Beijerland- Puttershoek -'s-Gravendeel) meer en meer sprake is van bebouwing dan richting het zuiden.

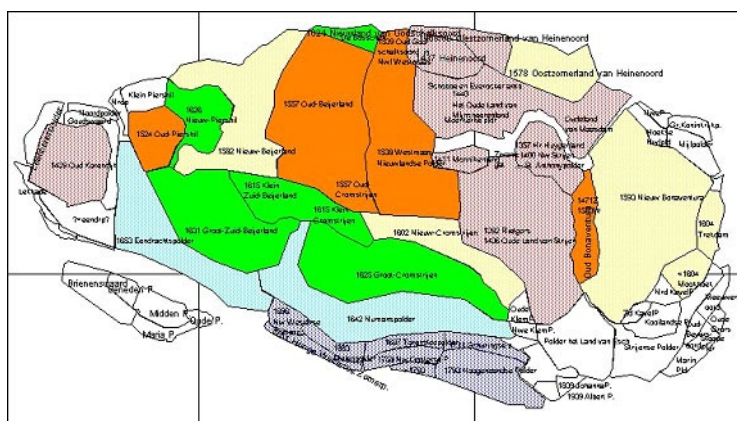

foto: Paul Paris

De regio is een voormalig eiland, dat eind vanaf jaren 1960 vaste oeververbindingen kreeg (Heinenoordtunnel, Hellegatsplein, Kiltunnel) en zijn eilandstatus verloor. De landschapsgeschiedenis is heel dynamisch geweest. In de middeleeuwen werd het veengebied ontgonnen. Door de ontwatering en het landbouwkundig gebruik daalde echter het maaiveld en ontstond er een groter risico voor overstroming. Ook zoutwinning en turfwinning vergrootten dit gevaar. In het veen werden grote en kleine geulen uitgeschuurd waardoor de zee steeds dieper doordrong in het land. Dicht bij de kust verbreedden de geulen zich tot zeearmen. Dijkenbouw werd noodzakelijk ter bescherming. Na de periode van de grote ontginningen, volgde aan het eind van de Middeleeuwen een periode waarin op grote schaal land verloren ging. Dit betrof met name de landen nabij de grote zeearmen Haringvliet en Hollandsch Diep.

Na de Elisabethsvloed van 1421 was er in het gebied van de huidige Hoekse Waard weinig land over. Vanaf Maasdam naar het zuiden was over een lengte van zeven kilometer een deel van de oude westelijke dijk van de Grote Waard bewaard gebleven. Daarop lagen Strijen en Cillaarshoek. Verder waren er twee polders gespaard gebleven: de St.-Anthony polder en het Munnikenland van Westmaas.

In de eeuwen erna volgde successievelijke bedijkingen, als eerste in 1432 het Oude Land van Strijen. De bedijking van de rest van de Hoekse Waard vond in hoofdzaak plaats tussen 1538 en 1653. Zie ook nevenstaand kaartje. Karakteristiek daarbij voor de regio is het patroon van bedijkingen: nieuwe polders werden tegen bestaande aangelegd, zodat het door dijken beschermde gebied in de loop der tijden steeds verder aangroeide. Dit leverde een typisch patroon op met hoefijzervormige dijken, waarbij de nieuwe dijk op twee punten aan op een

¹ Dit geldt voor meerdere Zuidhollandse RES-regio's.

Bedijkingen van de Hoekse Waard (bron: Leenders, 2005)

oudere dijk haakt via een T-vormige dijk aansluiting. Het bedijkte land werd optimaal voor de landbouw ingericht. Een rechthoekig patroon van wegen zorgde voor de ontsluiting, de kavels waren groot en rechthoekig. Het grootste deel was in gebruik als bouwland, lagere plekken en slenken van vroegere getijdengeulen werden als grasland gebruikt. Oude kreken werden gebruikt voor de afwatering en konden via een uitwateringssluis water lozen. De poldersloten en weteringen werden erop aangesloten. Nadat het eiland zijn huidige omvang had bereikt, bleef het de landbouw de grootste grondgebruiker. Dat is het tot op heden gebleven. Om de productieomstandigheden te verbeteren zijn twee ruilverkavelingen uitgevoerd, die de landschapsstructuur nauwelijks hebben aangetast. De laatste decennia zijn de dorpen flink gegroeid en is sprake van toename van bedrijvigheid, mede door de nabijheid van de Rotterdamse haven en de aanleg van nieuwe wegen (A29). Het landschap bestaat uit open polders en kent op veel plaatsen met bomen beplante dijken, waaraan de boerderijen liggen. Enkele natuurgebieden op het eiland zijn aangewezen als Natura 2000-gebied (Oude Maas, Oude land van Strijen).

Het eiland Tiengemeten, midden in het Haringvliet, is op eenzelfde wijze ontstaan als de Hoekse Waard: zeven kleine poldertjes zijn tussen 1794 en 1854 bedijkt vanuit de Oude Polder. De jongere polders liggen daar aan de westkant van. Sinds 1997 is het eiland omgevormd tot natuurgebied door eigenaar Natuurmonumenten. Een groot contrast met de stedelijke ontwikkeling vormt de Hoekse Waard, waar het landelijke karakter bewaard is gebleven. Het landschap bestaat uit open polders en kent op veel plaatsen met bomen beplante dijken, waaraan de boerderijen liggen. Het eiland is aangewezen als Nationaal Landschap. Enkele natuurgebieden op het eiland zijn aangewezen als Natura 2000-gebied (Oude Maas, Oude land van Strijen).

COLOFON

De RES-regio Hoekse Waard omvat de gelijknamige gemeente, welke in 2019 is gevormd na samenvoeging van Binnenmaas, Cromstrijen, Korendijk, Oud-Beijerland en Strijen.

De RES-regiobeschrijving van de Hoekse Waard maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op delen van de regiobeschrijving Rotterdam, Rijnmond en Schieland van Panorama Landschap:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/44_Rotterdam,_Rijnmond_en_Schieland.pdf

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

RES-regio Holland Rijnland

Landschapstypen volgens

HISTLAND (geaggregeerd):

droogmakerijen; duinen, strandvlakten en duinontginningen; stroomrugontginningen; veenontginningen

Karakteristiek

Onder Holland Rijnland wordt het noordelijke deel van de provincie Zuid-Holland verstaan. Het landschap kent een tweedeling in duinontginningen in het westelijke deel en veenontginningen ten oosten daarvan. In het veenontginningsland-

foto: Edwin Raap

schap is op grote schaal verveend en ontstonden veenplassen. Een flink deel daarvan

is nadien drooggelegd en in gebruik genomen voor de landbouw. In het duingebied liggen enkele ingepoldere delen, die tot de jongere zeekleipolders gerekend worden. Ze liggen niet toevallig aan weerszijden van de Oude Rijn: de zee liet zijn invloed gelden. Een kleine zone langs de Oude Rijn behoort tot de stroomrugontginningen (rivierdelta). De Oude Rijn vormde de Limes, de noordgrens van het Romeinse rijk. Op de zuidelijke oever lag een weg met castella in Alphen aan den Rijn, Zwammerdam, Valkenburg, Katwijk en Matilo bij Leiden. Voor dit gebied wordt een Werelderfgoednominatie voorbereid. De grootste steden zijn Leiden en Alphen aan den Rijn, maar feitelijk is langs de gehele Oude Rijn sprake van een aaneengesloten bebouwd gebied, dat noordwaarts afbuigt door de Bollenstreek.

Het veenontginningslandschap kenmerkt zich van door openheid, die tegenwoordig onder grote stedelijke druk staat. Er lopen meerdere snelwegen en spoorlijnen doorheen, waaronder de HSL-zuid met tunnel. De landbouw bestaat uit veeteelt, boomkwekerijen en kassen. De boomkwekerij vindt plaats op lange, smalle percelen waardoor een heel specifiek landschap is ontstaan. Het contrasteert sterk met het open landschap. Er is verder een concentratie van kassen rond Roelofarendsveen en Nieuwveen. Hier heeft dit tot versnippering van het landschap geleid.

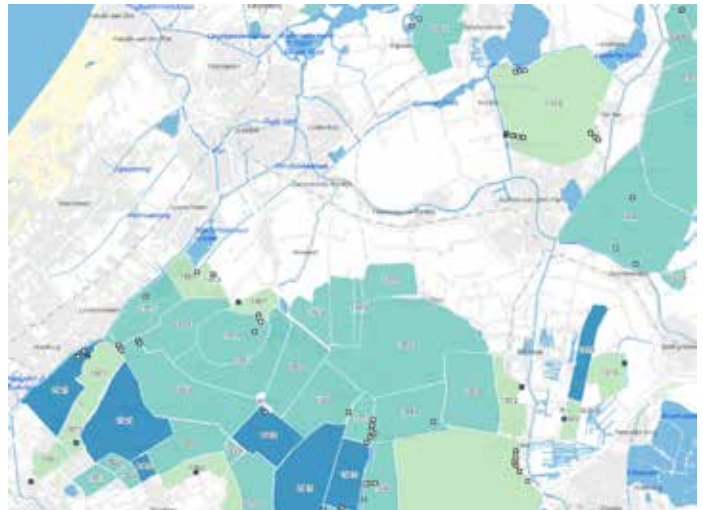
Vanaf de 10de eeuw is het gebied systematisch ontgonnen, grotendeels in de vorm van planmatig opgezette copeontginningen met vaste maatvoering. Karakteristiek zijn langgerekte dorpen, lange smalle kavels en een grote waterrijkdom. De vele sloten, tochten en weteringen getuigen van de verschillende fasen van de lange en ingewikkelde afwateringsgeschiedenis. Op zeker moment lagen de gronden zo laag door klink en oxidatie, dat geen vrije afstroom meer plaats kon vinden. Vanaf de 15de eeuw deden windmolens hun intrede. Bij Aarlanderveen staat een van de zeer weinige nog werkende molenviergangen van Nederland (etage-gewijze bemaling door vier molens).

Tegenwoordig staan er nog flink wat poldermolens in de regio. Molens zijn later vervangen door gemalen (achtereenvolgens stoom-, diesel- en elektrische gemalen). Karakteristiek zijn tevens de grootschalige verveningen in het gebied, waardoor grote plassen ontstonden, zoals bij Nieuwkoop. Op veel zijn de plassen drooggemalen (zie ook de afbeelding). Het verschil tussen niet verveend bovenland en benedenland (de droogmakerijen) is goed zichtbaar in het landschap, doordat het bovenland enkele meters hoger ligt. De Nieuwkoopse Plassen zijn een belangrijk Natura2000 gebied en worden ook door waterrecreanten gebruikt.

Het Kagermeer en het eiland Abbenes in het noorden vormen de zuidelijke punt van de Haarlemmermeer. De meren zijn natuurlijk en door oeverafslag en erosie van de oude veenstromen vergroot. Rond de Kagerplassen ligt een open gebied waarvan de percelen blokvormig zijn.

De Bollenstreek kenmerkt zich door het voorkomen van Oude en Jonge duinen, strandvlaktes, zanderijen, bloembollenvelden, maar ook door buitenplaatsen en flinke verstedelijking. De zandgronden van de duin- en bollenstreek vormen al eeuwenlang een aantrekkelijk woongebied. Aanvankelijk omdat het in vergelijking met het achterliggende veengebied droog was, maar in later tijd vooral vanwege het afwisselende landschap. Al in de Vroege Middeleeuwen raakte het gebied bevolkt.

Droogmakerijen en jaar van drooglegging in de RES-regio en omgeving. (bron: Agrarische Landschappenkaart, RCE)

De dorpen ontwikkelden zich als lintnederzettingen met een bebouwingsconcentratie rond de kerk. De strandwallen werden als bouwland gebruikt – de geesten. De lager gelegen strandvlaktes dienden als grasland voor veeteelt. Op de randen van de geesten lagen wegen waaraan de boerderijen stonden, die aan beide uiteinden van de geest in een punt bij elkaar kwamen. In de oude kernen van bijvoorbeeld Noordwijkerhout is deze structuur nog te herkennen. Vanaf de 15de eeuw werd in de duinen zand afgegraven als ‘fundament’ voor de groeiende Hollandse steden. Voor het vervoer legde men zandvaarten aan: rechte vaarten loodrecht op de duinen met aan het eind een aantal evenwijdige sloten schuin de duinen in. De grootste zanderijactiviteiten vonden plaats rond Hillegom, Lisse en Noordwijkerhout. De zanderijvaarten en afgegraven delen van het landschap zijn karakteristieke elementen in het landschap. Die afgegraven delen bleken geschikte grond op te leveren voor de bollenteelt in de 19de eeuw. Deze nam een hoge vlucht en domineerde het landschap van de binnenduinrand tussen Leiden en Haarlem. Kwekerswoningen met bollenschuren uit de periode 1890-1920 zijn te vinden in vrijwel alle dorpen. Lisse werd het centrum van de bloembollenteelt en groeide fors na 1950. De teelt heeft zich de laatste decennia grotendeels verplaatst naar de Kop van Noord-Holland. De Keukenhof is echter nog steeds een internationaal bekende toeristische trekpleister in de regio.

Kenmerkend voor de binnenduinrand is dat een geliefde woonplek is voor de welgestelden. Er zijn door de eeuwen heen veel buitenplaatsen gesticht. Dit begon in de 16de eeuw en werd verder gestimuleerd door de aanleg van trekvaarten in de 17de eeuw, met name die tussen Haarlem en Leiden. Van Den Haag (Huis ten Bosch) naar Leiden, doorlopend tot in Zuid-Kennemerland is sprake van een landschap van buitenplaatsen.

De jonge duinen-het duingebied zoals wij dat thans kennen- zijn pas vanaf de 11de eeuw ontstaan. Pas in de 19de eeuw zijn ze bebost. Ze herbergen belangrijke ecologische waarden. Ten noorden en zuiden van de RES-regio liggen waterwingebieden. Aan de Noordzeekust in de regio liggen de oude vissersdorpen Katwijk aan Zee en Noordwijk aan Zee. Ze groeiden in de 19de eeuw uit tot badplaatsen. Het Noordzeestrand is nog steeds een belangrijke bestemming voor dagjesmensen en toeristen. Er liggen meerdere campings, recreatieparken hotels en horecavoorzieningen die grote stromen toeristen verwerken.

Langs dezelfde Noordzeekust zijn door de Duitse bezetter tijdens de Tweede Wereldoorlog verschillende militaire werken gebouwd. Bij Valkenburg werd in 1938-39 een marine vliegveld gesticht, dat tot 2006 gefunctioneerd heeft. In de duinen zelf liep Atlantikwall. Bij Noordwijk aan Zee, Katwijk aan Zee resteren nog waarnemingsposten, geschutsbunkers, batterijen, tankmuren en bunkers. De dorpen werden omgeven door tankversperringen als prikkeldraad, anti-tankgrachten, drakentanden en loopgraven.

COLOFON

De RES-regio Holland Rijnland omvat de gemeenten Alphen aan den Rijn, Hillegom, Kaag en Braassem, Katwijk, Leiden, Leiderdorp, Lisse, Nieuwkoop, Noordwijk, Noordwijkerhout, Oegstgeest, Teylingen, Voorschoten en Zoeterwoude.

De RES-regiobeschrijving van Holland Rijnland maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op de volgende regiobeschrijvingen van Panorama Landschap.

Rijn- en Gouwestreek:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/41_Rijn- en Gouwestreek.pdf

Duin- en Bollenstreek (uitgezonderd Wassenaar):

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/43_Duin- en Bollenstreek.pdf

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

RES-regio Metropoolregio Eindhoven

Landschapstypen volgens

HISTLAND (geaggregeerd):

jongere zandgrondontginningen/heideontginningen; oudere zandgrondontginningen. De veenkoloniën van De Peel rekenen we tot de jongere zandgrondontginningen.

Karakteristiek

De RES-regio en gelijknamige Metropoolregio Eindhoven omvat vrijwel geheel de Kempen en de Brabantse Peel. De RES-regio ligt rondom de stad Eindhoven, die bekend staat om Philips, DAF en de Technische Universiteit.

foto: Wim van der Ende

Er is sprake van een vrijwel aaneengesloten stedelijk gebied met ongeveer 350.000 inwoners, dat naast de stad zelf ook de dorpen Veldhoven, Best, Son en Breugel, Nuenen, Geldrop, Aalst en Waalre beslaat. Iets verder liggen onder meer Valkenswaard en Helmond. De dorpen zijn alle flink doorgegroeid na 1950, zeker de dorpen in de omgeving van Eindhoven die zich in het kielzog van de stad ontwikkelde. Van en naar Eindhoven is in de afgelopen decennia vele nieuwe infrastructuur aangelegd en zijn bedrijventerreinen verzezen. Eindhoven Airport, voortgekomen uit het in 1932 geopende militair-civiele vliegveld Welschap, verwerkt sinds ongeveer tien jaar een groeiend aantal passagiers. Door deze ontwikkelingen is het oorspronkelijke zandlandschap voor een groot deel onder bebouwing verdwenen.

In andere delen van de regio is het oude landschap wel leesbaar gebleven. Het is van oorsprong een zwak golvend dekzandlandschap, doorsneden door een aantal beken. De beekdalen en de aangrenzende gronden vormen de oudst bewoonde delen, waar ook de akkers van de dorpen lagen. De tussen de beekdalen gelegen iets hogere dekzandruggen of -plateaus bestonden voor de ontginningen in de 19de en 20ste eeuw uit uitgestrekte woeste gronden, voornamelijk heidevelden. De ontginning van de broekgebieden en heidevelden en de bouw van nieuwe boerderijen en ontginningsdorpen bracht een verandering van het bewoningspatroon met zich mee. Vanaf toen vestigde men zich ook op de voormalige heide. Die veranderden in een open en rationeel ingericht landschap. Andere delen van de woeste gronden zijn bebost. Verspreid door de regio liggen flinke bosgebieden. Na de Tweede Wereldoorlog is een verdere schaalvergroting en specialisatie in de landbouw opgetreden. Grote delen werden opnieuw ingericht en vormgegeven in het kader van ruilverkavelingen. De smalle, vaak strookvormige percelen werden vervangen door grotere blokvormige kavels. Nieuwe boerderijen werden gebouwd en veel beken werden gekanaliseerd. Overigens zijn de laatste jaren beekherstelprojecten uitgevoerd, waarbij meanders weer terug worden gebracht, zoals bij de Grote Beerze.

De laaggelegen graslandgebieden werden even open als de akkercomplexen. Ook in het bodemgebruik verdwenen de verschillen grotendeels. Door de aanpassingen in de waterhuishouding kon ook in de vanouds nattere terreinen akkerbouw plaatsvinden. Een aantal dorpen is klein gebleven en heeft het landelijk karakter weten te behouden, maar visueel-ruimtelijke verschillen tussen de open, oude bouwlanden en het grasland zijn grotendeels verdwenen.

Het oostelijke deel van de RES-regio ligt in de Peel. Dit staat tegenwoordig bekend als gebied met intensieve veehouderijen. Net als de Kempen bestaat het uit een afwisseling van oud en jong zandlandschap of heideontginningen. Het

oude landschap ligt als een ring van dorpen rond het (voormalige) hoogveen van De Peel, die historisch gezien een nauwe relatie ermee hadden. Bij de kernen lagen kampen en plaatselijk essen. Rondom de dorpen lagen grote gemeenschappelijk bewerkte akkercomplexen of 'velden' en enige weilanden. Met de komst van de kunstmest eind 19de eeuw was het mogelijk om de heide te ontginnen tot bouwland en ontstonden nieuwe dorpen. Ook omzetting in productiebos, als leverancier voor mijnhout gebeurde veel.

Het veengebied in de regio werd lange tijd vanuit de dorpen langs de randen gebruikt voor onder meer beweiding. Pas in de 19de eeuw is systematisch afgegraven en nadien ontgonnen voor de landbouw of voor bosaanleg. Feitelijk is dus sprake van veenkoloniën, maar we scharen ze toch onder de heideontginningen, omdat slechts plaatselijk restanten van het veen nog aanwezig zijn. Die worden thans beheerd als Natura 2000-gebied. Helenaveen en Griendtsveen (RES-Regio Noord en Midden Limburg) zijn planmatige veenkoloniën, beide zijn beschermd dorpsgezicht.

Eindhoven ontstond tussen de riviertjes de Dommel en de Gender. Het kreeg stadsrechten in 1232. Eeuwenlang bleef Eindhoven een landelijke nederzetting, tot het betere verbindingen kreeg met de omgeving. Dit in combinatie met goedkope grond en lage arbeidskosten, maakte Eindhoven tot een aantrekkelijke plek voor de textiel- en sigarenindustrie. In 1891 werd de eerste Philips gloeilampenfabriek gesticht, waarna Eindhoven een companytown werd. Philips ontwikkelde zich tot de grootste werkgever en trok tienduizenden nieuwkomers naar de stad, waarvoor in hoog tempo woningen moesten worden gebouwd en omliggende dorpen als Woensel en Strijp werden opgeslokt. Vanwege de aanwezigheid van Philips, werd in 1953 de nieuwe Technische Hogeschool, de huidige TU Eindhoven geopend. De huidige samenballing van onderwijs, productie en innovatie leidt tot de aanduiding van Eindhoven als Brainport.

Helmond is ontstaan bij een uithof van een norbertijnenklooster. Door de aanleg van de Zuid-Willemsvaart (1826) kreeg de stad nieuwe impulsen. De bereikbaarheid in combinatie met lage arbeidskosten maakten de plaats aantrekkelijk voor textiel- en metaalindustrie. De industrie is verdwenen. De stad kreeg de status groeistad in 1976 en ging in hoog tempo nieuwe wijken ontwikkelen. In recente tijd is het bekend door Brandevoort, een Vinexwijk naar ontwerp van Rob Krier, gebouwd in retrostijl.

Defensie: de Peel-Raamstelling

In de jaren 1930 werd de Peel-Raamstelling tussen Grave en Weert aangelegd. De linie bestond uit een veertig kilometer lange tankgracht, het Peel- of Defensiekanaal. Ten oosten van hiervan moest op last van het Ministerie van Oorlog een strook van 1200 meter als schootsveld vrij blijven van boerderijen en bomen, hetgeen nog goed zichtbaar is bij Ysselsteyn. Daarnaast werden tussen Griendtsveen en Nederweert de accessen in de onontgonnen veengebieden afgesloten door middel van wegversperringen en mijnvelden. Aan weerskanten van het Defensiekanaal bracht men prikkeldraadversperringen aan. Aan de westkant van het kanaal wierp men een wal op; tussen de wal en het kanaal lagen kazematten, telkens op ongeveer 200 meter van elkaar. In totaal werden er in de regio 383 kazematten gebouwd, waarvan er zo'n 250 zijn bewaard.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

COLOFON

De RES Metropoolregio Eindhoven omvat de gemeenten Asten, Bergeijk, Best, Bladel, Cranendonck, Deurne, Eersel, Eindhoven, Geldrop-Mierlo, Gemert-Bakel, GHeeze-Leende, Helmond, Laarbeek, Nuenen; Gerwen en Nederwetten, Oirschot, Reusel-De Mierden, Someren, Son en Breugel, Valkenswaard, Veldhoven en Waalre.

De RES-regiobeschrijving van Metropoolregio Eindhoven maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op de volgende regiobeschrijvingen van Panorama Landschap.

Eindhoven en de Kempen:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/73_Eindhoven_en_de_Kempen.pdf

De Peel (het Noord-Brabantse deel):

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/77_De_Peel.pdf

Meierij (het zuidelijke deel):

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/74_Meierij.pdf

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

RES-regio Midden-Holland

Landschapstypen volgens

HISTLAND (geaggregeerd):

droogmakerijen; uiterwaarden; veenontginningen (dit betreft een klein deel langs de Hollandse IJssel).

Karakteristiek

De RES-regio Midden-Holland beslaat een groot deel van het Groene Hart. Het is een veenontginningslandschap met de historische stad Gouda als grootste nederzetting. Daarnaast liggen er enkele forse dorpen. De regio heeft van oudsher een open landschap, dat onder flinke stedelijke druk staat, met name vanuit de Rotterdamse regio: de stad is nooit ver weg. Meerdere snelwegen en spoorlijnen doorkruisen het gebied. De landbouw bestaat uit veeteelt, boomkwekerijen (Boskoop en omgeving) en concentraties van kassen. Een en ander heeft tot versnippering van het landschap geleid. De Oude Rijn stroomt door Bodegraven. Deze rivier vormde de Limes, de noordgrens van het Romeinse rijk en is van hoge archeologische waarden. Oostelijk van Bodegraven ligt voorts Fort Wierickerschans, onderdeel van de Oude Hollandse Waterlinie.

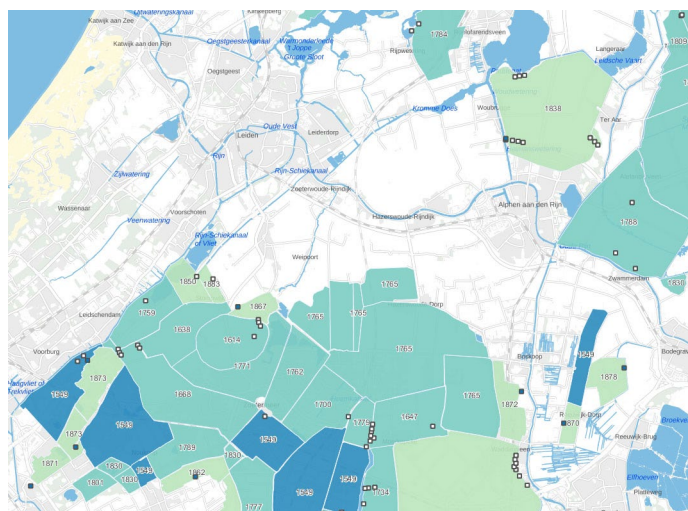

foto: Paul Paris

Vanaf de 10de eeuw is het gebied systematisch ontgonnen, grotendeels in de vorm van planmatig opgezette copeontginningen met vaste maatvoering. Karakteristiek voor de regio zijn langgerekte dorpen, lange smalle kavels en een grote waterrijkdom. De vele sloten, tochten en weteringen getuigen van de verschillende fasen van de lange en ingewikkelde afwateringsgeschiedenis. Karakteristiek zijn tevens de grootschalige verveningen in het gebied, waardoor grote plassen ontstonden, zoals bij Reeuwijk.

Op andere plekken zijn de plassen drooggemalen, zoals rond Zevenhuizen. Het verschil tussen niet verveend bovenland en benedenland (de droogmakerijen) is goed zichtbaar in het landschap, doordat het bovenland enkele meters hoger ligt (zie ook de afbeelding).

De laatste decennia breidden de lange bebouwingslinten zich uit door aanleg van compacte woon en industriewijken achter de linten. Dorpen als Bodegraven en Waddinxveen hebben intussen een forse omvang bereikt. Rond Waddinxveen liggen enkele grootschalige bedrijventerreinen. In de Zuidplaspolder is een groot kassencomplex aangelegd. Het is gescheiden van het nog grotere kassengebied rond Bergschenhoek door de open Tweemanspolder.

Droogmakerijen en jaar van drooglegging in de RES-regio en omgeving. (bron: Agrarische Landschappenkaart, RCE)

Vanaf Gouda naar het noorden tot de Oude Rijn en van daar naar het westen (RES-regio Holland Rijnland) is sprake van vrijwel aaneengesloten bebouwing, waar ruim 200.000 mensen wonen. Het zuidelijke deel van de RES-regio omvat de Krimpenerwaard, overigens zonder de kern Krimpen aan den IJssel. Het landschap een open veenontginningslandschap, waarin tiendwegen/houtkaden en knotbomen voorkomen. De waard wordt omzoomd door de Lek, de Hollandsche IJssel en de Vlist. Ook dit gebied is vanaf de 10de eeuw ontgonnen en in gebruik genomen. Karakteristiek voor de Krimpenerwaard zijn de uitgestrekte lint- of streekdorpen, de lange smalle kavels en de grote waterrijkdom. Enkele dorpen als Bergambacht en Stolwijk zijn verdicht rond het centrum. Doordat er geen ruilverkavelingen hebben plaatsgevonden, is het oorspronkelijke verkavelingspatroon goed herkenbaar gebleven. Schoonhoven is een historisch stadje in het zuidoosten.

COLOFON

De RES-regio Midden-Holland omvat de gemeenten Bodegraven-Reeuwijk, Gouda, Krimpenerwaard, Waddinxveen en Zuidplas.

De RES-regiobeschrijving van Midden-Holland maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op de volgende regiobeschrijvingen van Panorama Landschap.

Rijn- en Gouwestreek:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/41_Rijn- en Gouwestreek.pdf

Krimpenerwaard:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/39_Krimpenerwaard.pdf

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

RES-regio Noord- en Midden Limburg

Landschapstypen volgens

HISTLAND (geaggregeerd):

jongere zandgrondontginningen/ heideontginningen; oudere zandgrondontginningen; rivierterrasontginningen; veenkoloniën

Karakteristiek

De RES-regio Noord- en Midden Limburg kent een tweetal landschappen en een (restant) van een veenkoloniaal gebied in De Peel. Ten eerste de noord-zuid lopende rivierterrasontginningen langs de Maas, met de overstromingsvlakte langs de rivier en verder oostelijk de Maasterassen. Deze bestaan uit oude meanders van de Maas, die hier en daar doorsneden worden door zijrivieren en kleinere beken. De inrichting en het gebruik van het gebied door de mens

sluiten aan op deze oorspronkelijke terreingesteldheid. In de overstromingsvlakte

van de Maas liggen graslanden, met op sommige plaatsen als perceelsscheidingen de karakteristieke Maasheggen.

De dorpen en steden liggen in een rij op enige afstand van de rivier op de hogere terrassen. Deze zone werd vanouds gebruikt als akkerland. Vaak liggen de oude akkers van de dorpen in grotere complexen bij elkaar. De beekdalen, die het terrassenlandschap doorsnijden, zijn vaak als grasland in gebruik. Langs de Maas zijn sinds enkele decennia flinke delen afgegraven. Aanvankelijk vooral voor grindwinning, maar tegenwoordig ook om de rivier zo meer ruimte te geven. De vrijgekomen grond wordt gebruikt in onder meer de bouw. Er is op grote schaal archeologisch onderzoek gedaan hiervoor. De hoge archeologische betekenis van de Maas is daarin aangetoond.

Ten tweede onderscheiden we de nog steeds overwegend agrarische zandgronden. De RES-regio staat tegenwoordig bekend als gebied met intensieve veehouderijen. Het gebied bestaat uit het oude zandlandschap en het jonge zandlandschap of heideontginningen. Het oude landschap ligt als een ring van dorpen rond het (voormalige) hoogveen van De Peel, die historisch gezien een nauwe relatie ermee hadden. Bij de kernen lagen kampen en plaatselijk essen. Rondom de dorpen lagen grote gemeenschappelijk bewerkte akkercomplexen of 'velden' en enige weilanden. Verder weg lagen heidevelden of woeste gronden. Met de komst van de kunstmest eind 19de eeuw was het mogelijk om de heide te ontginnen tot bouwland en ontstonden nieuwe dorpen. Ook omzetting in productiebos, als leverancier voor mijnhout gebeurde veel.

Het veengebied in de regio werd lange tijd vanuit de dorpen langs de randen gebruikt voor onder meer beweiding. Pas in de 19de eeuw is systematisch afgegraven en nadien ontgonnen voor de landbouw of voor bosaanleg. Feitelijk is dus sprake van veenkoloniën, maar we scharen ze toch onder de heideontginningen, omdat slechts plaatselijk restanten van het veen nog aanwezig zijn. Die worden thans beheerd als Natura 2000-gebied. Helenaveen (Noord-Brabant) en Griendtsveen zijn planmatige veenkoloniën, beide zijn beschermd dorpsgezicht.

Na de Tweede Wereldoorlog zijn in de RES-regio op grote schaal ruilverkavelingen uitgevoerd, die tot een grootschalig, efficiënt ingericht landschap hebben geleid. Ten behoeve van een verbetering van de waterafvoer zijn tal van water-

foto: Paul Paris

lopen gekanaliseerd en nieuwe gegraven. Als resultaat zijn de visueel-ruimtelijke verschillen tussen het oude en jonge zandlandschap grotendeels verdwenen. De bossen zijn tegenwoordig vooral voor de recreatie van betekenis. Sommige dorpen kenden voor de 20ste eeuw al kleinschalige nijverheid en groeiden uit tot dorpen met stedelijke kenmerken. Venlo en Roermond zijn de grootste steden. Venlo heeft zich de laatste decennia ontwikkeld tot belangrijk knooppunt voor het vrachtverkeer van en naar het Duitse achterland.

Defensie: de Peel-Raamstelling

In de jaren 1930 werd de Peel-Raamstelling tussen Grave en Weert aangelegd. De linie bestond uit een veertig kilometer lange tankgracht, het Peel- of Defensiekanaal. Ten oosten van hiervan moest op last van het Ministerie van Oorlog een strook van 1200 meter als schootsveld vrij blijven van boerderijen en bomen, hetgeen nog goed zichtbaar is bij Ysselsteyn. Daarnaast werden tussen Griendtsveen en Nederweert de accessen in de onontgonnen veengebieden afgesloten door middel van wegversperringen en mijnvelden. Aan weerskanten van het Defensiekanaal bracht men prikkeldraadversperringen aan. Aan de westkant van het kanaal wierp men een wal op; tussen de wal en het kanaal lagen kazematten, telkens op ongeveer 200 meter van elkaar. In totaal werden er in de regio 383 kazematten gebouwd, waarvan er zo'n 250 zijn bewaard.

COLOFON

De RES-regio Noord- en Midden Limburg omvat de gemeenten Beesel, Bergen (L.), Echt-Susteren, Gennep, Horst aan de Maas, Leudal, Maasgouw, Mook en Middelaar, Nederweert, Peel en Maas, Roerdalen, Roermond, Venlo, Venray en Weert.

De RES-regiobeschrijving van Noord- en Midden Limburg maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op de volgende regiobeschrijvingen van Panorama Landschap.

De Peel (het Limburgse deel):

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/77_De_Peel.pdf

Maasvallei:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/78_Maasvallei.pdf

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

RES-regio Noord Veluwe

Landschapstypen volgens

HISTLAND (geaggregeerd):

jongere zandgrondontginningen/heideontginningen; oudere zandgrondontginningen; stroomrugontginningen; uiterwaarden'veenontginningen

Karakteristiek

De RES-regio Noord Veluwe omvat landschapelijk zowel de Veluwe, met bossen, heide en oud zandlandschap, als het lager gelegen veenontginningsgebied tot aan de IJsselmeerkust. Ter hoogte van Hattem, langs de IJssel ligt een klein gedeelte dat tot de stroomrugontginningen en uiterwaarden(Hoenwaard, Hattem) hoort.

foto: Wim van der Ende

Van de landschappen is het oude zandlandschap als eerste ontgonnen. De ontginningen bestonden uit kampongingen, waarbij individuele akkers en weilanden ontstonden die in een onregelmatig patroon bijeen lagen, gescheiden door houtsingels. De houtsingels zijn vrijwel geheel verdwenen in de laatste decennia.

Gaandeweg ontstond er een reeks dorpen op de flank van de Veluwse stuwwal lopende in een brede zuidwest-noordoost lopende zone. Harderwijk is grootste nederzetting, voorts liggen er historische stadjes als Hattem en het planmatig ontworpen Elburg en dorpen als Nunspeet, Putten en Ermelo. De regio is overwegend agrarisch van karakter. Het achterliggende gebied was tot in de 19de eeuw in gebruik als woeste (heide)grond. Nadien is het grotendeel bebost, met forse oppervlaktes aan heide. De combinatie bos, reliëf en het extensieve landbouwkundige in historische tijd gebruik, maken de bossen en heide van de Veluwe tegenwoordig een zeer geliefde vakantiebestemming. De Oldebroekse Heide fungeert tegenwoordig als militair schietterrein.

De veenontginningen liggen in de zone tussen de Veluwe en IJsselmeer. Naar het noordoosten wordt dit landschap steeds breder. Ze zijn omstreeks 1200 ontgonnen, bijvoorbeeld in Oldebroek. Het overtollige water werd via weteringen als de Geldersche Gracht op de Zuiderzee. De ontginningen hebben karakteristieke langgerekte bewoningslinten met boerderijen en een regelmatige strookvormige percelering.. Het veengebied wordt onderbroken door een dekzandrug die van Elburg naar het noordoosten loopt. Op de rug ligt het dorp Oosterwolde. Het open en natte landschap contrasteert met dat van de Veluwse bossen en heide.

Op gezag van de Hertog van Gelre werd in 1392 Elburg herbouwd op de huidige plek. Het is bekend om de opmerkelijke planmatige stedenbouwkundige structuur. Harderwijk is ontstaan op de plek waar de Stadsbeek in de Zuiderzee uitmondde. Het had een eigen munt en Universiteit. Beide instellingen zijn in de Franse tijd opgeheven. Tot 1996 was het een garnizoensstad met drie kazernes en een militair hospitaal. Tegenwoordig is het bekend om zijn dolfinarium, dat jaarlijks meer dan 1 miljoen bezoekers trekt.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

COLOFON

De RES-regio Noord-Veluwe omvat de gemeenten Elburg, Ermelo, Harderwijk, Hattem, Nunspeet, Oldebroek en Putten.

De RES-regiobeschrijving van Noord Veluwe maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op de volgende regiobeschrijvingen van Panorama Landschap.

IJsseldelta: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/21_IJsseldelta.pdf

Veluwe: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/26_Veluwe.pdf

Gelderse Vallei (klein deel):

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/27_Gelderse_Vallei.pdf

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

RES-regio Noord Holland Noord

Landschapstypen volgens

HISTLAND (geaggregeerd):

droogmakerijen; duinen, strandvlakten en duinontginningen; jongere zeekleipolders; oudere zandgrondontginningen (delen van Texel en Wieringen); veenontginningen; Zuiderzeepolders

Karakteristiek

Het landschap in de RES-regio Noord Holland Noord is gevormd onder invloed van de Noordzee. Duizend jaar geleden was het gebied onderdeel van een groot veengebied dat zich uitstrekte tot Friesland. Erbovenuit staken de keileembulten van Texel en Wieringen, terwijl het westen beschermd werd door lage duinen.

foto: Dieuwertje Komen

Na verschillende stormvloed en ontstond de Zuiderzee. In het westen werden de duinen doorbroken en ontstond een waddegebied. De mens is vervolgens het Westfrieze veengebied gaan ontginnen en beschermde deze met de aanleg van de karakteristieke Middeleeuwse Westfrieze Omringdijk, die prominent in het landschap aanwezig is. In tegenstelling tot het zuiden van Holland, zijn de ontginningen in de regio niet van bovenaf gestuurd, maar was sprake van vrije ontginningen. De ontginningsbasis is vaak terug te vinden in een oude waterloop. Vaak, maar niet altijd, verschoof de bewoningsas een stukje op onder invloed van bodemdaling.

Ten behoeve van de afwatering werden op regelmatige afstand sloten gegraven. Via sluizen en later met hulp van molens en gemalen werd het binnenwater uitgeslagen. In het landschap liggen tal van karakteristieke sporen hiervan, veel zijn nog steeds in gebruik. In later tijd werden in enkele grootschalige en rationeel ingerichte polders gevormd en in cultuur gebracht. De grootste waren de Zijpepolder (1597), het Koegras en de Anna Paulownapolder (19de eeuw). Op Texel is onder meer de Eierlandse polder bij het eiland getrokken. In het zuiden ligt de droogmakerij de Schermer (1635). Het initiatief voor de drooglegging lag bij rijke inwoners uit Alkmaar. Dit is ook de reden waarom de inrichting van de droogmakerij daar op georiënteerd is. Er liggen kleine gebieden waar de percelering afwijkt. Dit zijn veenrestanten die binnen de ringdijk zijn gelegd en waarvan de percelering is gehandhaafd. In het kader van de Zuiderzeewerken tenslotte werd de Wieringemeer drooggelegd en de Afsluitdijk aangelegd.

De kuststrook bestaat uit een smalle duinstrook nabij Den Helder, de door de mens aangelegde en recent met veel zand versterkte Hondsbossche Zeewering en tenslotte de brede strook jonge duinen vanaf Schoorl naar het zuiden. Vrijwel alle duinen zijn beschermde natuurgebieden (Natura 2000 en waterwinning). De zogenaamde binnenduinstrand van Noord-Kennemerland vormt al eeuwenlang een aantrekkelijk woongebied voor de beter gesitueerden met forse dorpen als Castricum, Heiloo en Bergen. De strandwallen en -vlakten van Noord-Kennemerland, waar ook bollenteelt voorkomt, geven het landschap terplekke een herkenbare geleiding. Dit deel van de regio had voorts een grote strategische betekenis, wat nog zichtbaar is in het voorkomen van (resten van) kastelen langs de van oorsprong Middeleeuwse Herenweg. In en om Den Helder liggen meerdere verdedigingswerken en linies.

Het veen in West-Friesland is verdwenen door klink en oxidatie. Gemiddeld is het landschap daar en in het Schermer-eiland enkele meters gedaald sinds de eerste ontginning. Veen is plaatselijk onder oude dijken en boerderijen terug te vinden. De landschappelijke inrichting is echter nog steeds karakteristiek voor veenontginningen. De op grote schaal uitgevoerde ruilverkavelingen in de jaren 1960 en '70 hebben de herkenbaarheid op veel plekken aangetast, zoals in het Geestmerambacht en het Grootslag. Veen ligt nog wel in Schermereiland, gelegen tussen de 17de-eeuwse droogmakerijen Schermer en Beemster (die laatste ligt in de RES-regio Noord-Holland Zuid). Op Texel zijn de Hoge Berg, de schapenboeten en tuunwallen -lage aarden wallen als perceelsscheiding- heel karakteristiek.

De historisch gezien belangrijkste steden zijn Alkmaar, Hoorn, Medemblik en Enkhuizen. Ze waren zeer welvarend in de 16de en 17de eeuw, maar stagneerden in de eeuwen erna, om pas in de 20ste eeuw weer te groeien. Den Helder ontwikkelde zich als marinestad vanaf de 19de eeuw. Het zuiden van de regio is enorm verstedelijkt sinds de jaren 1970 met de aanwijzing van Alkmaar, Heerhugowaard en Hoorn tot groeikernen en autonome groei van de andere dorpen. Vanaf Alkmaar is thans sprake van een vrijwel aaneengesloten stedelijk gebied tot en met Heerhugowaard/Schagen, op enkele plaatsen onderbroken door open polders. Een andere verstedelijkingsconcentratie ligt in het gebied tussen Hoorn en Enkhuizen. In het huidige landschap is de tweedeling stad-land over het algemeen heel scherp. Dit geldt ook voor het onderscheid tussen de droogmakerijen en het veenweidegebied.

Het toerisme (meerdere stranden, bungalowparken campings) is een belangrijke economische pijler van de regio. Er vinden jaarlijkse miljoenen overnachtingen plaats en de regio is populair bij Duitse badgasten. Grootschalige akkerbouw vinden we met name in de Kop van Noord-Holland. Agriport A7 in de Wieringermeer is een grootschalig 'agrobrijventerrein' en glastuinbouwgebied. In delen van de regio heeft landbouw zich in de loop der tijd ontwikkeld van gemengd bedrijf via een specialisatie in veeteelt naar een gespecialiseerde groente- en bollenteelt. In andere, met name de laagste delen, zijn door de bodemdaling akkers omgezet in weidegrond en hooiland. Door de regio loopt het Noordhollands Kanaal. Delen ervan werden nieuw gegraven, voor andere stukken werden bestaande waterwegen gebruikt zoals de ringvaart van de Schermer.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

COLOFON

De RES-regio Noord Holland Noord omvat de gemeenten Alkmaar, Bergen (NH.), Castricum, Den Helder, Drechterland, Enkhuizen, Heerhugowaard, Heiloo, Hollands Kroon, Hoorn, Koggenland, Langedijk, Medemblik, Opmeer, Schagen, Stede Broec, Texel en Uitgeest.

De RES-regiobeschrijving van Noord Holland Noord maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op de volgende regiobeschrijvingen van Panorama Landschap.

Kop van Noord-Holland en Texel:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/53_Kop_van_Noord_Holland_en_Txel.pdf

West-Friesland:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/49_West-Friesland.pdf

Noord-Kennemerland:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/52_Noord-Kennemerland.pdf

Waterland (deels):

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/48_Waterland_en_Zaanstreek.pdf

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

RES-regio Noord-Holland Zuid

Landschapstypen volgens

HISTLAND (geaggregeerd):

droogmakerijen; duinen, strandvlakten en duinontginningen; jongere zandgrondontginningen/heideontginningen; oudere zandgrondontginningen; (klein deel rond Naarden); veenontginningen

foto: Paul Paris

Karakteristiek

De RES-regio Noord-Holland Zuid is een sterk geïndustrialiseerde en verstedelijkte regio met ruim 2 miljoen inwoners. De regio valt vrijwel geheel samen met de Metropoolregio Amsterdam (MRA), waarin de hoofdstad ruimtelijk en economisch dominant is. Landschappelijk is er buiten het stedelijke gebied een flinke variatie aan landschappen: de kuststrook met duinen en de strandwallen/-vlakten en Haarlem als grootste nederzetting in het westen. Oostelijk daarvan liggen veenontginningen. In dat gebied ontstond Amsterdam. Het is een karakteristiek open Hollands veenweidegebied met een grote waterrijkdom, grote nederzettingen (Zaandam en Purmerend), droogmakerijen, langgerekte lintdorpen, historische stadjes en soms forse dorpen.

Natuurlijke veenstromen en meertjes groeiden op veel plekken uit tot grote binnenmeren, waarvan de Beemster, Purmer, Wormer en Haarlemmermeer de grootste zijn. Ze zijn in de 17de en 19de eeuw drooggelegd en vervolgens ingericht voor de landbouw. De aanleg van het Noordzeekanaal (1876) betekende een forse landschappelijke ingreep: het IJ en het Wijkermeer werden ingepolderd en erdoorheen werd het kanaal gegraven. In het huidige landschap is de tweedeling stad-land over het algemeen heel scherp. Dit geldt ook voor het onderscheid tussen de droogmakerijen en het veenweidegebied. 't Gooi neemt een eigen positie in. Dit gebied bestaat een zandlandschap op een stuwwal uit de voorlaatste ijstijd, onderdeel van de Utrechtse Heuvelrug. Mediastad Hilversum is hier de grootste stad.

De economische en strategische betekenis van de regio komt tot uiting in de Stelling van Amsterdam, de kring van forten en bijhorende verdedigingswerken rondom de stad, die sinds 1996 deel uitmaakt van de Werelderfgoedlijst.

De landschappen afzonderlijk gekarakteriseerd

Het westen van de RES-regio bestaat uit de duinen en duinontginningen. Het landschap is kleinschalig met enkele noord-zuid lopende zones: de duinen, vrijwel geheel beschermd natuurgebied, de binnenduinrand met besloten strandwallen en open strandvlakten. De strandwallen hebben de ligging en vorm bepaald van de dorpen en de stad Haarlem. Ze zijn al sinds de middeleeuwen verbonden met elkaar door de oude weg door Holland van Alkmaar via Haarlem naar Den Haag. Deze weg werd verdedigd door kastelen, waaraan de Ruïne van Brederode herinnert. Er vindt waterwinning plaats in de Amsterdamse Waterleidingduinen en er zijn meerdere stranden en campings. In de binnenduinrand komt rond Vogelenzang bollenteelt voor. Voor het overige is dit gebied getransformeerd tot lommerrijk, luxe woongebied met enkele grote villaparken. Dit gaat terug tot de 17de eeuw, toen een serie landgoederen en buitenplaatsen ontstond. De in de 19de eeuw ontstane forensendorpen zijn te beschouwen als opvolgers van die buitenplaatsen. In de duinen liggen voormalige vissersdorpen Zandvoort en Wijk aan Zee, tegenwoordig bekende badplaatsen. De IJmond is een verstedelijkt en geïndustrialiseerd deel van de RES-regio die Kennemerland in tweeën deelt. Het ontstond na de opening van het Noordzeekanaal in 1876. Bij de monding werden sluizen aangelegd en ontstond IJmuiden, dat zich ontwikkelde als visserij- en off-shorehaven. De komst van Hoogovens, het huidige Tata Steel, was de aanzet tot een verdere industrialisatie van het gebied, dat doorloopt tot in de Amsterdamse haven.

Ten oosten van de duingordel ligt het laagveengebied van Waterland, de Zaanstreek en Amstelland. Sinds de mens het veengebied in trok in de 10de eeuw, is het totaal van karakter veranderd. Sloten en vaarten werden gegraven ter ontwatering om het gebied geschikt te maken voor de landbouw. Het veengebied kent een lange geschiedenis van strijd tegen het buitenwater en omgang met het binnenwater. Door ontwatering en agrarisch gebruik heeft op grote schaal bodemdaling plaatsgevonden en is veel veen weggeslagen, waarna het gebied veranderde in een mozaïek van meren, met daartussen een aantal veengebieden. De meren zijn vanaf de 17de eeuw drooggemalen, met de Beemster (Werelderfgoed) als meest opvallende. Vooral ten zuiden van Amsterdam is op grote schaal verveend, waarna delen veranderden in meren, die vervolgens vanaf de 17de eeuw werden de meren drooggelegd. Het al maar groeiende Haarlemmermeer is in de 19de eeuw drooggelegd.

Temidden van dit alles groeide Amsterdam uit tot de belangrijkste stad van het land. De ontwikkeling van Amsterdam tot handelscentrum zette eind 16de eeuw in en kende in de 17de eeuw zijn hoogtepunt. De aanleg van de grachtengordel (thans Werelderfgoed) betekende een enorme uitbreiding van het stedelijk oppervlak. Pas na 1850 groeide de stad buiten de grachten en werden nieuwe wijken aangelegd. Tegenwoordig telt de stad ruim 800.000 inwoners, terwijl het aaneengesloten stedelijke gebied nog groter is. Schiphol is dat samen met de haven een grote ruimtegebruiker in de regio. Stad, haven en vliegveld zijn de grootste economische motoren van de regio. De nabij gelegen Zaanstreek ontwikkelde zich in het kielzog van Amsterdam vanaf de 17de eeuw tot het grootste industriegebied van Europa met honderden industriemolens langs de Zaan. In de 19de eeuw volgde een nieuwe periode van industrialisatie in de Zaanstreek, die het gebied zijn huidige aanzien gaf.

De inrichting van de droogmakerijen wijkt af van de andere delen in de RES-regio. Het is grootschaliger naarmate de polder jonger is. De Beemster heeft een karakteristieke verkaveling die gaaf bewaard is, ondanks de groei van de dorpen. De Haarlemmermeer de grootste polder. Het heeft enkele agrarische delen, onder meer het kassengebied rond Aalsmeer. Meer naar het noorden toe herbergt het steeds meer stedelijke functies, waarvan Schiphol de bekendste is. Door verstedelijking zijn grote delen van de polder bebouwd, met Badhoevedorp, Hoofddorp en Nieuw-Vennep als grootste nederzettingen. Ook de Purmer is grotendeels bebouwd geraakt als onderdeel van de groeikern Purmerend. Er lopen brede infrastructuurlijnen van en naar de stad. Dit begon met de 17de-eeuwse trekvaarten en kwam in een stroomversnelling met de aanleg van het spoor. Veel snelwegen starten bij de ringweg A10 en waaieren uit over het land.

't Gooi en de Vechtstreek is het langst bewoonde deel van de RES-regio, met een bewoningsgeschiedenis die teruggaat tot prehistorie (grafheuvels op de Gooise heide). In het westen en zuiden stromen de Vecht en enkele van haar zijtakken door een open en vlak landschap met veenontginningen en ijle bewoningslinten. Langs de Vecht ontstond in de 17de en 18de eeuw een buitenplaatsenlandschap waar buitens als een snoer naast elkaar lagen. In dit gebied werd al vanaf de 16de eeuw op grote schaal turf gewonnen en ontstonden in het bestaande stramien van de percelering petgaten, legakkers en veenplassen als de Loosdrechtse Plassen. Het hoger gelegen Gooi was een typisch zandgebied met esachtige nederzettingen, heide en woeste gronden, dat vanaf eind 19de eeuw een ontwikkeling doormaakte tot suburbaan, lommerrijk woongebied van welgestelde Amsterdammers. Er liggen villadorpen als Laren en Blaricum. Dit werd nog versterkt met de ontwikkeling van Hilversum als mediastad. 's-Graveland heeft een eigen ontwikkeling doorgemaakt als buitenplaatsenlandschap. Het landelijke gebied is vrijwel geheel in gebruik als grasland en melkveeteelt.

COLOFON

De RES-regio Noord-Holland Zuid omvat de gemeenten Aalsmeer, Amstelveen, Amsterdam, Beemster, Beverwijk, Blaricum, Bloemendaal, Diemen, Edam-Volendam, Gooise Meren, Haarlem, Haarlemmerliede en Spaarnwoude, Haarlemmermeer, Heemskerk, Heemstede, Hilversum, Huizen, Landsmeer, Laren, Oostzaan, Ouder-Amstel, Purmerend, Uithoorn, Velsen, Waterland, Weesp, Wijdemeren, Wormerland, Zaanstad, Zandvoort.

De RES-regiobeschrijving van Noord-Holland Zuid maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op de volgende regiobeschrijvingen van Panorama Landschap.

IJmond: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/51_IJmond.pdf

Zuid-Kennemerland:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/50_Zuid-Kennemerland.pdf

Amsterdam en Meerlanden:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/47_Amsterdam_en_Meerlanden.pdf

't Gooi en de Vechtstreek:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/46_Gooi_en_de_Vechtstreek.pdf

Waterland & Zaanstreek (m.u.v. Schermer/-eiland):

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/48_Waterland_en_Zaanstreek.pdf

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

RES-regio Noord-Oost Brabant

Landschapstypen volgens

HISTLAND (geaggregeerd):

jongere zandgrondontginningen/heideontginningen; komgrondontginningen; oudere zandgrondontginningen; rivierterrasontginningen; stroomrugontginningen; uiterwaarden; veenkoloniën (klein deel bij 's-Hertogenbosch)

Karakteristiek

In de RES-regio Noord-Oost Brabant treffen we zowel zandgronden aan – verdeeld in oud en jong zandlandschap van de Meierij- als rivierkleigronden van de Maaskant en de Maasvallei – die uiteenvallen in rivierterrasontginningen in het oosten en uiterwaarden, stroomruggen en kogronden in het oosten. De klei ligt als een schil ten noorden en oosten van de zand.

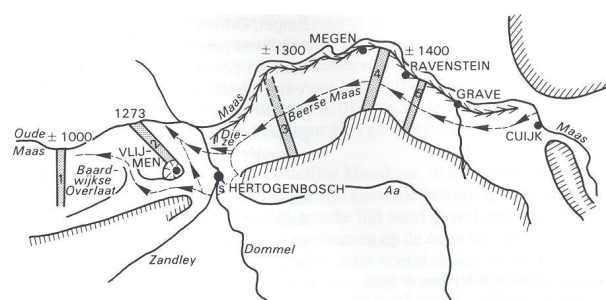
's-Hertogenbosch is de belangrijkste stad, gevolgd door Oss, terwijl nederzettingen als Boxtel, Uden en Veghel dit deel van Brabant tot een verstedelijkte regio maken, waar desondanks grote bosgebieden en een agrarisch hart voorkomen.

Verschiedende natuurgebieden en nationale parken hebben zich recent verenigd in het Van Gogh Nationaal Park (in oprichting). In het zandlandschap wisselen dekzandruggen, beekdalen en broekgebieden elkaar af en komt veel verspreid bewoning voor. Vanouds waren de randen van de beekdalen en de dekzandruggen de meest geschikte plek voor bewoning en lagen de akkers. Op de hogere delen bevonden zich uitgestrekte open heidevelden, bossen en stuifzanden. Grote delen werden omgezet voor de productie van hout voor gebruik in de mijnen. Op de Kampina is een landschap van vennen, droge en natte heidevelden bewaard gebleven. Andere delen van de woeste gronden zijn omgezet in landbouwgrond. Dit leidde tot een rationeel en open landschap. Na de Tweede Wereldoorlog veranderden de beekdalen na diverse ruilverkavelingen in open gebieden. Smalle strookvormige percelen werden vervangen door grotere blokvormige kavels. Het betekende dat de fijnmazige structuur van de beekdalen en veel karakteristieke populierenbosjes en rijen populieren langs percelen verdwenen. Ook het onderscheid tussen oud en jong landschap verdween grotendeels. Overigens zijn in de laatste vijftien jaar oude meanders in beken weer hersteld.

's-Hertogenbosch is al eeuwenlang een schakel tussen het noorden en zuiden van het land. De stand ligt op een zandrug in het mondingsgebied van de Aa, de Dommel en de Essche Stroom in de Maas. De stad is al vanaf de Middeleeuwen een bestuurlijk, kerkelijk en handelscentrum. Daarnaast was ze van groot militair-strategisch belang. In de 17de eeuw werden daarom een citadel en bolwerken aangelegd en ten zuiden van de stad werd Fort Isabella gebouwd. De verdedigingswerken waren een onderdeel van de Zuidelijke Waterlinie,

foto: Paul Paris

LEGENDA

	hogere gronden	1 Zuidewijn
	zijdwende / dwarsdijk	2 Zijdwende
	Kepekendonsdijk	3 Kepkendonsdijk
	Erfdijk	4 Erfdijk
	Groenedijk	5 Groenedijk

Het stelsel van de Beerse Maas bij 's-Hertogenbosch (bron: De Bont, 1993)

waarvan in en om de stad nog enkele werken resteren, omdat ze een waterkerende functie hadden. Na 1900 verrees de eerste bebouwing buiten het centrum. Bedrijvigheid concentreerde zich vooral aan de noordwestkant van de stad. Opvallend is dat de natte gronden van de Bossche Broek open zijn gebleven. Het vormt een belangrijk recreatiegebied. De lage gronden rond 's-Hertogenbosch kenden tot in de 20ste eeuw regelmatig wateroverlast bij hoog water op de Maas. Daarom werd al in de 16de eeuw het systeem van de Beerse Maas ingesteld, waarbij water binnendijs kon afstromen van Cuijk via de Bokhovense Overlaat terug in de Maas. Dit systeem werd in de 18de eeuw verlengd met de Baardwijkse overlaat ter hoogte van Heusen, zodat het water naar de Biesbosch kon worden afgevoerd. De Maas is in de eerste helft van de 20ste eeuw gereguleerd, waarbij veel bochten zijn afgesneden, die in het landschap goed herkenbaar zijn. De overlaten werden toen opgeheven. Om de overlast definitief te beteugelen is omstreeks 1900 is het Afwateringskanaal 's-Hertogenbosch-Drongelen aangelegd.

De Maaskant behoort tot het Nederlandse riviereengebied. Het kent een indeling in oeverwallen langs de Maas en lagere komgronden verder van de rivier af. Daarnaast komen oude rivierduinen of donken voor te midden van jongere rivierafzettingen. Door de functie als overlaat waren de kommen vrijwel boomloos en extensief gebruikt als hooi- of weiland. De boerderijen, dorpen en steden, boomgaarden en akkers lagen op de donken en de stroomruggen langs de Maas. Deze delen hadden een besloten karakter. In het huidige landschap is dit onderscheid sindsdien minder geworden na de uitvoering van ruilverkavelingen. Deze zorgden tevens voor verbeterde productieomstandigheden voor de landbouw doordat de percelen vergroot werden, de waterhuishouding en de ontsluiting verbeterden.

In de Maasvallei tenslotte liggen de noord-zuid lopende rivierterrasantgvingen langs de Maas, met de overstromingsvlakte langs de rivier. De inrichting en het gebruik van het gebied door de mens sluiten aan op deze oorspronkelijke terreingesteldheid. In de overstromingsvlakte van de Maas liggen graslanden, met op sommige plaatsen als perceelsscheidingen de karakteristieke Maasheggen, zoals bij Boxmeer. De nederzettingen liggen in een rij op enige afstand van de rivier. Deze zone werd vanouds gebruikt als akkerland. Vaak liggen de oude akkers van de dorpen in grotere complexen bij elkaar. De beekdalen, die het terrassenlandschap doorsnijden, zijn vaak als grasland in gebruik. Ontwikkeling van de infrastructuur, de uitgevoerde ruilverkavelingen en de uitbreiding van de dorpen en steden tot gevolg gehad dat de verschillende landschapseenheden minder duidelijk van elkaar te onderscheiden zijn. Oss is de grootste nederzetting in dit deel van de RES-regio. Het is bekend om vleesverwerkende en farmaceutische industrie.

Overige karakteristieken

Grote delen van de Meierij worden gekenmerkt door een kleinschalig landschap met kleine bosjes en rijen populieren langs de wegen en kavelgrenzen. Karakteristiek is voorts het voorkomen van vrij veel kastelen en buitenplaatsen, onder meer rond Vught en Berlicum. In de jaren 1930 werd de Peel-Raamstelling tussen Grave en Weert aangelegd. De linie bestond uit een veertig kilometer lange tankgracht, het Peel- of Defensiekanaal. Ten oosten van hiervan moest op last van het Ministerie van Oorlog een strook van 1200 meter als schootsveld vrij blijven van boerderijen en bomen, hetgeen nog goed zichtbaar is bij Ysselsteyn. Daarnaast werden tussen Griendtsveen en Nederweert de accessen in de onontgonnen veengebieden afgesloten door middel van wegversperringen en mijnvelden. Aan weerskanten van het Defensiekanaal bracht men prikkeldraadversperringen aan. Aan de westkant van het kanaal wierp men een wal op; tussen de wal en het kanaal lagen kazematten, telkens op ongeveer 200 meter van elkaar. In totaal werden er in de regio 383 kazematten gebouwd, waarvan er zo'n 250 zijn bewaard.

COLOFON

De RES-regio Noord-Oost Brabant omvat de gemeenten Bernheze, Boekel, Boxmeer, Boxtel, Cuijk, Grave, Haaren, Landerd, Meijerijstad, Mill en Sint Hubert, Oss, 's-Hertogenbosch, Sint Anthonis, Sint-Michielsgestel, Uden en Vught.

De RES-regiobeschrijving van Noord-Oost Brabant maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op de volgende regiobeschrijvingen van Panorama Landschap.

Meijerij: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/74_Meierij.pdf

Maaskant: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/75_Maaskant.pdf

De Peel (het Noordbrabantse deel):

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/77_De_Peel.pdf

Maasvallei: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/78_Maasvallei.pdf

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

RES-regio Rivierenland (Fruitedelta)

Landschapstypen volgens

HISTLAND (geaggregeerd):

komgrondontginningen; stroomrugontginningen; uiterwaarden; veenontginningen

Karakteristiek

In Rivierenland zijn het de rivieren die het meest in het oog springen: Rijn/Lek, Waal, Maas en Linge. Het binnen- en buitenwater karakteriseert het landschap van deze RES-regio. De omgang met het water heeft er talloze sporen achtergelaten. De rivieren zorgden voor oeverwallen, kommen en verspreid door de regio rivierduinen.

Het landschap kreeg in de middeleeuwen verder vorm door de aanleg van dijken, waardoor de uiterwaarden ontstonden. Halverwege de 19de eeuw werd in het Land van Maas en Waal het Kanaal van Sint Andries uitgegraven. De schutsluis in het kanaal maakte ondanks verschillen in waterpeil doorvaart mogelijk. Met de Maaskanaliserie begin jaren 1930 kreeg de Maas een snellere waterafvoer en werd zij beter bevaarbaar. Mensen vestigden zich op de hogere – dus veiliger – delen van het landschap. Dat verklaart ook de ligging van de reeksen dorpen en stadjes op korte afstand van elkaar. De karakteristieke T-huisboerderijen¹ houden direct verband met de ligging aan de dijk. Afhankelijk van het terrein hebben de dorpen een langgerekte of ronde vorm. Langgerekte dorpen met twee of drie parallel lopende straten (Voorstraat of Dorpsdijk, Middenstraat en Achterstraat) kenmerken de regio. Daar waar een nederzetting relatief ver van de dijk ligt, is veelal sprake van een fossiele stroomrug², zoals bij Buren. In het gebied liggen historische stadjes als Asperen, Zaltbommel, Tiel, Geldermalsen, Culemborg en Heukelum. Ze zijn de laatste decennia aanzienlijk gegroeid, net als de bedrijventerreinen die er in de buurt liggen.

De hogere gronden waren door hun samenstelling van licht zanderige bodem uitermate geschikt voor akkerbouw, met name tuinbouw. Hier dankt de regio zijn bekendheid aan. De lager gelegen, drassige en slecht te bewerken kommen zijn doorgaans in gebruik als hooiland. Er zijn eendenkooien en grienden. Vooral ten tijde van de ruilverkavelingen in de jaren zestig en zeventig zijn in deze delen van het landschap op grote schaal ingrepen gepleegd. Er werden nieuwe wateringen gegraven en bestaande verbreed, wegen werden aangelegd en boerderijen zijn op grote schaal verplaatst. Het Land van Maas en Waal was hierin een voorbeeld voor de rest van het Rivierengebied. In tijden van oorlog fungeerde het water als bondgenoot. Dat bewijzen Slot Loevestein en andere kastelen en hun restanten, evenals de forten en inlaatwerken van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De regio bevat het meest karakteristieke deel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie: de inundatiesluizen en -kanalen langs de Diefdijk. Tussen Opheusden en Dodewaard, in het verlengde van de Grebbelinie, ligt wat er nog over is van de Linie de Spees.

¹ T-huisboerderijen: De T-vorm ontstaat doordat het woongedeelte naar twee zijden is uitgebouwd.

² Stroomrug: Een wal ontstaan doordat een rivier in en langs haar bedding relatief veel materiaal achterlaat.

In de uiterwaarden is vanaf de 19de eeuw op grote schaal klei gewonnen voor de baksteenfabricage. Daar herinneren de verlaten baksteenfabrieken en afgetichelde³ percelen in het landschap nog aan. De uiterwaarden zijn nu vooral in gebruik als natuur- en recreatiegebied. Om te zorgen dat de rivier bij hoogwater snel water kan afvoeren, zijn de uiterwaarden op veel plekken verder afgegraven. Dit is gebeurd in het kader van het programma Ruimte voor de Rivier. De regio bevat omvangrijke recreatiegebieden als het Lingebos en het Munnikenland. Zij zagen het licht als onderdeel van de ruilverkaveling of het programma Ruimte voor de Rivier. Hoewel de diverse onderdelen van het landschap nog goed te onderscheiden zijn, dreigen ze te vervagen. Dat gebeurt onder invloed van ontwikkelingen in de landbouw, de ruilverkavelingen, infrastructuur, groei van nederzettingen, bedrijfsterreinen en kassen. Nog steeds zijn de kommen de meest open delen. Doordat Rivierenland centraal in Nederland ligt, lopen er tal van wegen doorheen. Dat zijn provinciale en snelwegen (A2 en A15) en spoorlijnen. Dankzij die infrastructuur telt de regio een groot aantal bedrijfsterreinen. In Dodewaard staat één van de drie kerncentrales in ons land. Die is sinds 1997 niet meer in bedrijf. Vanaf het verbindingstation daar vlakbij waaieren meerdere hoogspanningsleidingen uit over het landschap.

Al met al is er in de RES-regio Rivierenland sprake van een goed leesbaar landschap. Er komen enkele landschappelijke ensembles voor: landschappelijke elementen (bouwwerken, infrastructuur, reliëf en open ruimte) die door hun onderlinge verband een ruimtelijke samenhang vertonen. De laatste decennia is bebouwing in de vorm van bedrijfsterreinen en de daarbij behorende infrastructuur ten koste gegaan van de herkenbaarheid van de karakteristieke uiterwaarden, oeverwallen en kommen. Mede door de dijken, die hoe dan ook een herkenbare drempel in het landschap vormen, zijn de uiterwaarden rijk aan reliëf. De oeverwallen bevatten kleine hoogteverschillen. De kommen zijn open en vlak. Alleen een geoefend oog merkt op dat de oeverwallen van nature hoger liggen dan de kommen.

COLOFON

De RES-regio Rivierenland (Fruitedelta) omvat de gemeenten Buren, Culemborg, West Betuwe, Maasdriel, Neder-Betuwe, Tiel, West Maas en Waal en Zaltbommel.

De RES-regiobeschrijving van Rivierenland (Fruitedelta) maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op de volgende regiobeschrijvingen van Panorama Landschap.

Bommelerwaard: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/33_Bommelerwaard.pdf

Tielerwaard en Neder-Betuwe:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/63_Tielerwaard_en_Neder_Betuwe.pdf

Land van Maas en Waal:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/30_Land_van_Maas_en_Waal.pdf

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

³ Aftichelen: bij de rivieren ontstonden tichelwerken, een complex gebouwen waar dakpannen en bakstenen werden gebakken. Hiervoor werd uit tichelgaten rivierklei gewonnen. De blokken klei die uit deze gaten werden gestoken, werden tichels genoemd. De komst van steenfabrieken in de 19de eeuw verdrong de tichelwerken, waarvan alleen de tichelputten nog in het landschap te herkennen zijn.

RES-regio Rotterdam-Den Haag

Landschapstypen volgens

HISTLAND (geaggregeerd):

droogmakerijen; duinen, strandvlakten en duinontginningen; jongere zeekleipolders; oudere zeekleipolders; uiterwaarden (klein deel bij Krimpen a/d IJssel). veenontginningen

Karakteristiek

De RES-regio Rotterdam-Den Haag komt overeen met de gelijknamige Metropoolregio, waar ruim 2,3 miljoen mensen wonen. Het gebied is sterk verstedelijkt. Grootschalige havenactiviteiten en industrie kenmerken de Rijnmond. In het Westland en Schieland (Bleiswijk e.o.) liggen enorme kassencomplexen die de oorspronkelijke openheid goeddeels teniet hebben gedaan.

De steden Rotterdam met het havengebied en het bestuurscentrum Den Haag domineren de regio fysiek en economisch. Vanuit de open gebieden in de regio en ver daarbuiten zijn de skylines van de steden en de schoorstenen van de industrie zichtbaar. Ten behoeve van de bereikbaarheid van de haven en de stad zijn veel snelwegen en knooppunten aangelegd met fly-overs, zoals bij Knooppunt Ridderkerk en het Prins Clausplein. Er ligt een vliegveld (Rotterdam Airport) en tal van spoorlijnen lopen door de regio, zowel voor het goederen- (onder meer de Betuwelijn) als voor het personenvervoer (onder andere de HSL-Zuid). De Nieuwe Waterweg en de Nieuwe Maas vormen de levensader van Rotterdam. Sinds de opening in 1872 heeft de haven zich spectaculair ontwikkeld tot de grootste van Europa. De haventerreinen strekken zich uit tot de Tweede Maasvlakte, ruim 40 kilometer buiten het centrum. De containeroverslag in de haven is van grote economische betekenis voor Nederland. Er is sprake van een aangesloten stedelijk gebied, dat loopt van Vlaardingen en Schiedam naar Rotterdam en Capelle, doorlopend naar Ridderkerk, Zwijndrecht en Dordrecht. Richting Den Haag zet het stedelijk gebied zich voort naar Delft en Zoetermeer, met ertussen grote VINEX-wijken als Delfgauw en Ypenburg. Als niet-stedelijke of industriële gebieden onderscheiden we de genoemde kassengebieden van het Westland en Bleiswijk, het open en kleinschalige veengebied Midden-Delfland, delen van Voorne-Putten en enkele open gebieden rond Stompwijk en de landgoederenzone rond Wassenaar.

De oudste bewoningssporen in de RES-regio gaan terug tot de Steentijd, toen het kustgebied aantrekkelijk was om te wonen. De sporen liggen in de diepe ondergrond. Het huidige landschap is vormgegeven in de middeleeuwen. De veenontginningen startten in de 10de eeuw vanaf veenstromen als de Rotte en Schie. Alleen in Midden Delfland en rond Stompwijk is dit landschap nog te herkennen. Vanaf de 17de eeuw zijn grote delen van het veenontginningslandschap uitgeveend, waarna plassen ontstonden die op hun beurt weer werden drooggelegd en opnieuw ingericht. Dit is bijvoorbeeld nog te zien in de niet bebouwde Zoetermeerse Meerpolder (drooggelegd in 1614). Andere delen zijn tegenwoordig ingericht als kassengebied. De overige veengebieden in de regio zijn met de stormachtige ontwikkeling van Rotterdam en de havengebieden grotendeels onder de bebouwing van de stad of de haven verdwenen, zoals Rozenburg en IJsselmonde. Rotterdam ontstond rond 1250 na de aanleg van een doorgaande dijk langs de Maas bij de Rotte. De stad breidde zich aan het eind van de 16de eeuw sterk uit. De handel op Indië en de haringvisserij gaven de economie een flinke impuls. In de 19de eeuw was het een van de eerste steden die groeide, waarbij de uitbreidingen de

foto: Paul Paris

middeleeuwse polderstructuur volgde. De komst van het spoor en opening van de Nieuwe Waterweg, waarmee doorvoer naar het Duitse achterland vereenvoudigde, luidde een periode van grote bloei en bevolkingsgroei in tussen 1880 en 1920. De groei van de haven ging gepaard met een enorme industriële ontwikkeling in het stadsgewest Rotterdam. De havenactiviteiten zorgden ook voor een groei van de overige infrastructuur. Het bombardement van mei 1940 vernietigde een groot gebied in de oude binnenstad en omliggende wijken. Na 1945 werd de wederopbouw voortvarend ter hand genomen. Modernistische hoogbouwwijken kwamen in bijvoorbeeld Hoogvliet en de Prins Alexanderpolder tot stand. Nabij gelegen dorpen als Ridderkerk en Barendrecht transformeerden tot voorsteden en groeiden in het kielzog van de stad.

Den Haag is al sinds de middeleeuwen het bestuurscentrum van Holland en later Nederland. Dit startte in de tijd van de Republiek en zette door na 1813. Er bevinden zich tal van ambassades en meerdere internationale bureaus en rechtscolleges. Net als in Rotterdam groeide de bevolking explosief in de tweede helft van de 19de eeuw, waarbij de ook tegenwoordig nog zichtbare tweedeling in de stad tussen zand en veen waar respectievelijk de welgestelden en de arbeiders woonden, zich aftekende. Na de Tweede Wereldoorlog zette de groei van de bevolking door. Er vonden meerdere grootschalige stadsuitbreidingen plaats. Ook alle voorheen kleine dorpen en stadjes groeiden uit tot flinke nederzettingen, waarvan Zoetermeer als groeikern het oudste is. Recenter zijn VINEX-wijken als Nootdorp.

De overige historische steden in de regio zijn Delft, Vlaardingen en Schiedam. Delft is ontstaan in het veen als agrarische nederzetting langs de gekanaliseerde Schie of Oude Delft. De kenmerkende vorm van de stad, een kamstructuur waarin twee hoofdgrachten met loodrecht daarop staande sloten, gaat rechtstreeks terug op de veenontginning. De komst van de Polytechnische School, de huidige Technische Universiteit was een andere aanjager van groei vanaf de 19de eeuw.

Het Westland is een kleigebied, dat al lange tijd voor tuinbouw in gebruik is. De huidige transformatie in een volledig kassengebied is enkele decennia oud, maar startte al in de 19de eeuw. Belangrijkste nederzettingen zijn Naaldwijk en Monster. In de oorspronkelijk lintdorpen heeft de laatste decennia komvorming plaatsgevonden. Een smalle kuststrook met duinen beschermt de regio tegen de Noordzee. Duinen maken in Den Haag onderdeel uit van de stad.

Het (voormalige) eiland Voorne en Putten ligt in het zuiden van de RES-regio. Het is tegenwoordig vrijwel geheel betrokken op Rotterdam. Zowel visueel als mentaal zijn havens en raffinaderijen nooit ver weg. Het eiland maakte een eigen ontwikkeling door. Het kent een driedeling. In het westen de duinen, die in gebruik zijn als natuurgebied en veel strandliefhebbers trekken. Oudland komt vooral voor rond Geervliet, Ouddorp en Oostvoorne. Dit is in de Middeleeuwen ontgonnen en bepolderd land, dat nadien niet meer langdurig door de zee overstromd is geweest. Rond het oudland zijn vanaf de 12de eeuw aangeslibde kwelders bepolderd. Deze nieuwlandpolders zijn het derde onderdeel van het landschap. Ze worden gekenmerkt door een rationele inrichting. Na de watersnoodramp van 1953 werden dammen aangelegd en ging Voorne-Putten deel uitmaken van de Rotterdamse regio. Spijkenisse en Hellevoetsluis werden overloopgemeenten, waarbi eerstgenoemde aangesloten is op het Rotterdamse metronetwerk.

Hoek van Holland was sinds zijn ontstaan een strategische plek, omdat het de toegang tot Rotterdamse haven beschermde. Ter verdediging werd het Kustfort aangelegd in de jaren 1880, onderdeel van het Westfront Holland en aansluitend op het Zuidfront. De Duitse bezetter legde daarnaast de Atlantikwall aan, een langgerekte gordel van verdedigingswerken langs de kust om geallieerde landingen tegen te gaan. De linie bestond uit honderden bunkers in allerlei soorten en maten, tankgrachten en -versperringen, waarvan delen nog steeds in de duinen liggen.

Tussen Leiden en Den Haag ontstond in de binnenduinderand vanaf de 17de eeuw een landschap van buitenplaatsen met parken en tuinen. Wassenaar ontwikkelde zich als villadorp. De ontwikkeling werd gestimuleerd door de aanleg van trekvaarten. De koninklijke familie heeft er flinke bezittingen.

Vanaf de 19de eeuw wordt duinwater op grote schaal gewonnen voor de watervoorziening van het westen van het land. In 1954 is overgegaan op het infiltreren met rivierwater. In de duinen ten noorden van Den Haag (Meijndel) liggen kunstmatige beken die ondergronds water als kwel naar de oppervlakte leiden. De waterwinning heeft een grootschalige uitbreiding van steden en dorpen in het Nederlandse duingebied goeddeels tegen kunnen houden. Het is tevens beschermd Natura 2000-gebied.

COLOFON

De RES-regio Rotterdam-Den Haag omvat de gemeenten Albrandswaard, Barendrecht, Brielle, Capelle aan den IJssel, Delft, Hellevoetsluis, Krimpen aan den IJssel, Lansingerland, Leidschendam-Voorburg, Maassluis, Midden-Delfland, Nissewaard, Pijnacker-Nootdorp, Ridderkerk, Rijswijk, Rotterdam, Schiedam, Den Haag, Vlaardingen, Wassenaar, Westland, Westvoorne en Zoetermeer.

De RES-regiobeschrijving van Rotterdam-Den Haag maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op de volgende regiobeschrijvingen van Panorama Landschap.

Rotterdam, Rijnmond en Schieland:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/44_Rotterdam,_Rijnmond_en_Schieland.pdf

Haaglanden en Delfland:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/42_Haaglanden_en_Delfland.pdf

Voorne-Putten en Goeree-Overflakkee:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/45_Voorne_Putten_en_Goeree_Overflakkee.pdf

Duin- en Bollenstreek:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/43_Duin-_en_Bollenstreek.pdf

Rijn- en Gouwestreek (klein deel):

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/41_Rijn-_en_Gouwestreek.pdf

Krimpenerwaard (Krimpen aan den IJssel):

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/39_Krimpenerwaard.pdf

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

RES-regio

Stedendriehoek/cleantechregio

Landschapstypen volgens

HISTLAND (geaggregeerd):

jongere zandgronden/heideontginningen; komgrondontginningen; oudere zandgrondontginningen; rivierterrasontginningen; stroomrugontginningen; uiterwaarden; veenontginningen

Karakteristiek

Met de Stedendriehoek wordt het gebied aangeduid tussen Apeldoorn, Zutphen en Deventer. Opmerkelijk genoeg behoort die laatste stad niet tot de RES-regio maar tot West Overijssel.

Het landschap strekt zich uit van de stuwwal van de Veluwe, met aldaar liggend oud en jong zandlandschap, over het IJsseldal met rivierenlandschappen en veenontginningen tot het zandlandschap van de Achterhoek. Van oost naar west is sprake van een besloten en overwegend bebost gebied, dat zich naar het IJsseldal opent, om in het oosten weer meer besloten te worden. Daar is sprake van afwisseling tussen cultuurland en (landgoed)bossen. Apeldoorn en Zutphen zijn de grootste nederzettingen.

foto: Paul Paris

De Veluwe is een uitgestrekt, licht golvend zandgebied waarvan de hoogste delen ruim honderd meter hoog zijn. Het Veluwemassief is de grootste en hoogste stuwwal van het land. Voor landbouwkundig gebruik waren de hoogste delen weinig geschikt. De regio was schaars bewoond tot in de 19de eeuw en vond –en vindt- vooral plaats in een kring van dorpen rondom het hogere centrum. In de RES-regio betreft dit de oostelijke flank. Thans bestaan grote delen van de regio uit 19de-eeuwse bossen; een klein deel gaat terug tot de Middeleeuwen. De combinatie bos, reliëf en het extensieve landbouwkundige in historische tijd gebruik, maken het gebied tegenwoordig een zeer geliefde vakantiebestemming.

De regio oefende vanaf de 17de eeuw een grote aantrekkingskracht uit op de adel, die er buitenplaatsen en kastelen lieten bouwen. Na de markeverdelingen in de 19de eeuw werden opnieuw tal van buitenplaatsen gebouwd. Kenmerkend voor dit deel van de Veluwe is het voorkomen van sprengen, een tot in het zandmassief verlengde beek die het grondwater aantapt. Deze deels kunstmatige waterlopen dreven tal van papiermolens aan en in de 18de eeuw was er sprake van een papierindustrie. Tegenwoordig herbergt de Veluwe veel ecologische waarden. Het is zowel een Natura2000-gebied, als een Nationaal Landschap, terwijl het Nationale Park De Hoge Veluwe, een particulier beheerd natuurgebied, van beide onderdeel uitmaakt.

De IJssel in de RES-regio stroomt na de samenkomst met de Oude IJssel meanderend naar het noorden. Ter hoogte van Zutphen en Deventer monden de respectievelijk de Berkel en de Schipbeek erin uit. Beide steden waren lid van de Hanze en beleefden hun grootste welvaart in 14de tot 16de eeuw, waarna ze werden overvleugeld door de Hollandse steden.

Kenmerkend aan de IJsselvallei zijn uitgestrekte uiterwaarden, zoals de Wilpsche Klei en de Voorsterklei. Hierin liggen verspreid boerderijen op terpen. Tussen de stroomrugontginningen en de Veluwe ligt een regelmatig ingerichte en waterrijk veenontginningslandschap, zoals bij Nijbroek en Emsterbroek.

Verder weg van de IJssel, ligt het oude zandlandschap: in het westen de eerder genoemde stuwwal van de Veluwe. De overgang naar het oosten is vrij diffuus. Rond Zutphen lopen lage, oost-west lopende ruggen en enkele grotere, laaggelegen vlakten. De dorpen liggen op de hogere delen van het gebied: rivierduinen, dekzandkopjes en stroomruggen van de IJssel. Het is een overwegend kleinschalig cultuurlandschap. De hoogteligging, de bodem en de waterstaatkundige situatie bepaalden waar de akkers, de weilanden en de woeste gronden lagen. Op sommige plekken konden grote essen ontstaan, terwijl elders het kleinschalige reliëf leidde tot kleine kampen. Kenmerkend voor dit deel van de RES-regio is het grootgrondbezit. Er liggen tal van buitenplaatsen in de regio met concentraties in de omgeving van Vorden, bij Lochem en rond Zutphen. Er zijn flinke delen bedekt met bossen, laanstructuren en parken, waarin ook grotere en kleine natuurgebieden (Natura 2000) liggen.

Het landschap bestaat verder uit een afwisseling van kleinschalige gebieden en grotere open ruimten, zoals de grote essen en de voormalige venen. Het landschap wordt doorsneden door een groot aantal beken, die deels van natuurlijke oorsprong zijn maar vaak ook door de mens vergraven. In de regio liggen veel kastelen, vroegere havezaten, landgoederen en buitenplaatsen. Bekendste is waarschijnlijk Paleis Het Loo en de bijhorende Kroondomeinen. De ruïne van Nijenbeek spreekt tot de verbeelding.

COLOFON

De RES-regio Stedendriehoek/cleantechregio omvat de gemeenten Apeldoorn, Brummen, Epe, Heerde, Lochem, Voorst en Zutphen.

De RES-regiobeschrijving van Stedendriehoek/cleantechregio maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op de volgende regiobeschrijvingen van Panorama Landschap.

Achterhoek: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/25_Achterhoek.pdf

Achterhoek: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/23_IJsselvallei.pdf

Achterhoek: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/26_Veluwe.pdf

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

RES-regio Twente

Landschapstypen volgens

HISTLAND (geaggregeerd):

jongere zandgrondontginningen/heideontginningen; oudere zandgrondontginningen; veenontginningen

Karakteristiek

Twente heeft zowel een stedelijk-industrieel als een landelijk karakter. De Twentse textielindustrie bepaalde in hoge mate de verstedelijking van de gebied Almelo-Borne-Hengelo-Enschede, waarvan de laatste de grootste stad is. De industrie is intussen verdwenen, alleen van de in zich het kielzog ontwikkelde metaalindustrie is het een en ander overgebleven. De infrastructuur in de vorm van de Twentekanalen, spoorlijnen en later snelwegen is gebleven.

In Enschede is de komst van de Technische Universiteit bepalend geweest voor het huidige karakter: veel studenten en een uitgestrekte campus aan de westkant. De aanwezigheid van high-tech bedrijven in Twente is direct terug te voeren op de TU.

foto: Wim van de rEnde

Ten noorden en zuiden van het stedelijke gebied ligt het landelijke Twente. De dorpen en stadjes zoals Oldenzaal, Ootmarsum en Haaksbergen zijn in de laatste decennia gegroeid, soms zelfs flink, maar hebben hun kleinschalige karakter behouden. Oldenzaal was tot in de 19de eeuw de belangrijkste nederzetting. De industrialisatie vond nadien vooral in Hengelo, Enschede en Almelo plaats. Het begin daarvan lag onder meer in de aanwezigheid van watermolens in de beken, wat een vorm van huisnijverheid met zich meebracht. Dit vormde mede de basis voor de latere textielindustrie. De aanzet daarvan kwam in de 19de eeuw vooral van de zogenaamde textielbaronnen, die stevig investeerden in de aanleg van buitenplaatsen en de ontginningen van woeste gronden. De regio ontwikkelde zich in hoog tempo tot het textielcentrum van Nederland, daarbij geholpen door de zojuist genoemde verbeteringen in de infrastructuur, later uitgebreid met snelwegen.

Twente behoort tot het oude zandlandschap en kent een geleding in essen en kampen, broekgronden en woeste gronden (zie verder). Dit waren heidevelden op de hogere gronden en wei- en hooilanden in de lagere delen, zoals in het dal van de Regge. Karakteristiek voor Twente is het voorkomen van stuwwallen en dekzandkopjes. Deze bepaalden in hoge mate het cultuurlandschap: op en langs de flanken van de stuwwallen lagen grote essen, terwijl op de dekzandkopjes alleen kleinere essen en kampen lagen, zoals rond Tillegte. Er is daar nog steeds sprake van een kleinschalig landschap met houtwallen, terwijl de heideontginningen grootschaliger zijn. In het westelijke deel van de regio liggen de stuwwallen van de Sallandse Heuvelrug. De heuvels waren vroeger heidevelden, die thans gedeeltelijk bebost zijn en aangewezen als Natura 2000-gebied. De woeste gronden zijn in de 19de eeuw op grote schaal omgezet in heideontginningen, het jonge zandlandschap. Na de Tweede Wereldoorlog zijn op grote schaal ruilverkavelingen uitgevoerd, die het oude landschap op sommige plekken aantastten. Meest ingrijpend was de ruilverkaveling rond Vriezenveen. Hier is de van oorsprong aanwezig langgerekte strokenverkaveling vrijwel geheel verdwenen. Het toen ontstane landschap is nu aangemerkt als Wederopbouwgebied van nationaal belang.

Noordoost Twente is een Nationaal Landschap. Het toerisme concentreert zich in dit deel van de regio, langs de Dinkel. Andere karakteristieke elementen en patronen in Twente zijn watermolens, enkele kastelen, twee ronde percelen en boortorentjes van de zoutwinning. In de regio liggen diverse oude havezaten en landgoederen/buitenplaatsen, getuigen van de oude bestuursstructuur van Overijssel. Veel ervan zijn beschermd als monument en hebben hoge ecologische waarden. In het landelijke gebied zijn hier en daar middeleeuwse verdedigingswallen of landweren en kastelen te vinden, zoals de Huneborg en kasteel Diepenheim. Een beperkte verdedigingsfunctie hadden de havezaten

Enschede was tot in de 18de eeuw een klein landbouwstadje. De stad begon zich echt flink te ontwikkelen in de 19de eeuw, toen het het kloppende hart van de textielnijverheid in de regio werd. Het verstedelijkingspatroon vertoonde een spinnenwebachtige structuur: langs uitvalswegen werden fabrieken aangelegd. Veel fabrieksgebouwen zijn intussen afgebroken. Er kwamen nieuwe vormen van werkgelegenheid in onder meer de Technische Universiteit Twente, die op het landgoed Drienerlo een plek vond. De stad heeft de omschakeling naar de dienstensector goed doorstaan. Voor Hengelo en Almelo geldt in grote lijnen hetzelfde verhaal: lange tijd een agrarische nederzetting, tot het in de 19de eeuw een sterke industriële ontwikkeling doormaakte. Na de sluiting van de textielindustrie, zijn de centra geherstructureerd. In Almelo is daarbij de historische structuur van het centrum grotendeels aangetast. Het middeleeuwse kasteel is een opmerkelijk ensemble in die stad. In alle steden staan nog wel enkele prominente getuigen van de eertijds bloeiende textielindustrie in de vorm van fabriekshallen en bijvoorbeeld watertorens.

COLOFON

De RES-regio Twente omvat de gemeenten Almelo, Borne, Dinkelland, Enschede, Haaksbergen, Hellendoorn, Hengelo, Hof van Twente, Losser, Oldenzaal, Rijssen-Holtén, Tubbergen, Twenterand en Wierden.

De RES-regiobeschrijving van Twente maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op de volgende regiobeschrijvingen van Panorama Landschap.

Twente: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/61_Twente.pdf

Salland (deels): rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/24_Salland.pdf

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
*Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap*

RES-regio U10/U16

Landschapstypen volgens

HISTLAND (geaggregeerd):

droogmakerijen; jongere zandgrondontginningen/heideontginningen; komgrondontginningen; stroomrugontginningen; uiterwaarden; veenontginningen

Karakteristiek

De RES-regio met de cryptische naam U10/U16 betreft het grootste deel van de provincie Utrecht. De regio omvat de stad Utrecht en de wijde omgeving. Ruimtelijk, economisch en sociaal-cultureel is die stad dominant, wat onder meer blijkt uit de vele infrastructuurlijnen die

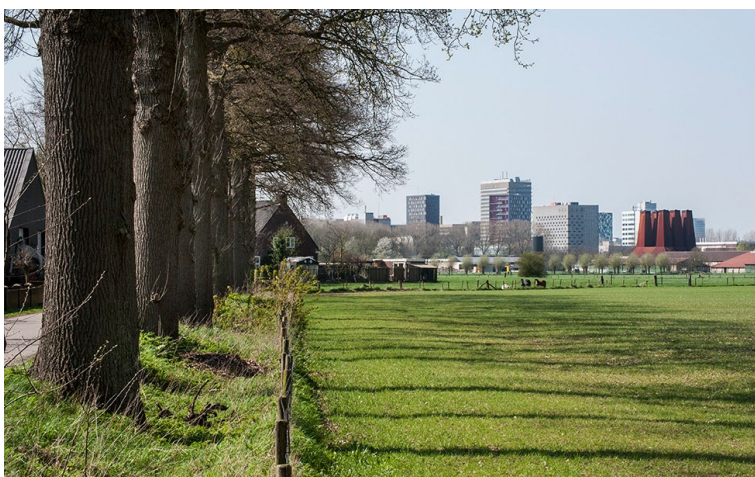

foto: Wim van der Ende

er naartoe en vandaan lopen. De aanzet van de huidige ontwikkeling ligt in de 19de eeuw toen diverse kanalen en spoorlijnen werden aangelegd, na 1945 gevolgd door een veelheid aan snelwegen, die recent zijn verbreed. Rond de stad ligt een flink aantal forse groeikernen (bv. Nieuwegein, Houten en Maarsen), waardoor in de stad en het omliggende gebied al met al zo'n 750.000 mensen wonen en werken.

Karakteristiek zijn de concentraties van buitenplaatsen en kastelen langs de Langbroekerwetering, de Stichtste Lustwarande en een snoer aan buitens langs de Vecht. Vanaf de 19de eeuw ontwikkelde met name de Heuvelrug zich tot een lommerrijk gebied waar meerdere villadorpen ontstonden. Ondanks de verstedelijking, bestaan grote delen uit onbebouwd cultuurlandschap. Het westelijke deel van de RES-regio maakt deel uit van het Groene Hart, het open veenweidegebied tussen de grote Hollandse steden en Utrecht. Dit veenontginningslandschap bestaat overwegend uit middeleeuwse copeontginningen, regelmatig opgezet en met vaste maatvoering. De nederzettingen zijn in oorsprong langgerekte bewoningslinten, voor het merendeel geconcentreerd langs ontginningsassen. In het gebied tussen Woerden en Vinkeveen (De Ronde Venen) is vanaf de 16de eeuw op grote schaal verveend en ontstonden plassen. Een deel daarvan is later drooggelegd, andere delen zijn water gebleven en thans geliefde watersportplakken. In de Utrechtse Waarden is niet verveend en is het middeleeuwse landschap grotendeels bewaard, voor zover het niet ten prooi is gevallen aan de verstedelijking.

Centraal in de RES-regio ligt de stad Utrecht, die teruggaat tot in de Romeinse Tijd. Toen vormde de Kromme Rijn de belangrijkste tak van de Rijn en legden de Romeinen de noordgrens van hun rijk, de Limes, erlangs en bouwden er verschillende versterkingen, zoals in Wijk bij Duurstede, Woerden, Vechten en Utrecht. Utrecht groeide in de Middeleeuwen uit tot een belangrijk machtscentrum. Tegenwoordig is het de vierde stad van ons land en staat er onder meer een grote universiteit. Het aangrenzende Kromme Rijngebied is een rivierenlandschap met overwegend stroomrugontginningen en komontginningen in het gebied tussen Kromme Rijn en Heuvelrug. Na de afdamming van de Kromme Rijn in 1122 werden deze lage gronden van het Langbroek ontgonnen vanuit de Langbroeker Wetering. Later zijn er riddershofsteden en kastelen langs gebouwd. Dit zette zich voort in de Stichtse Lustwarande. In het gebied valt het verschil op tussen de dorpen aan de voet van de Heuvelrug, waar de voor zandgebieden typerende indeling van heide, bouwlanden en groenlanden aanwezig was, en de dorpen langs de Kromme Rijn, met brinken en engen.

Ten westen van Utrecht ligt de Oude Rijn die door het Hollands-Utrechtse veengebied stroomt. De oeverwallen van de Rijn zijn het langste bewoond en er liggen enkele historische stadjes, waarvan vooral Woerden uitgegroeid is tot een flinke nederzetting. De aan weerszijden gelegen veenontginningen worden gekarakteriseerd door cope-ontginningen, resulterend in een planmatig ingericht, open landschap met lintbebouwing. Kaden, sluizen, weteringen, molens, gemalen en gegraven, lange weteringen en vaarten getuigen van de langdurige omgang met het water. Het landschap wordt gekenmerkt door openheid en het voorkomen van veel water. Opgaande bomen blijven in de regel beperkt tot de boerenerven, de wegbermen, houtkaden en geriefbosjes. Langs veel sloten staan rijen met knotwilgen. Eenzelfde landschap ligt in de Vijfheerenlanden: uitgestrekte veenontginningen, bestaande uit copes gelegen tussen Lek en Merwede, dat naar het oosten overgaat in de stroomrugontginningen van de Kromme Rijn.

In de Utrechtse Vechtstreek ontstond in de 17de en 18de eeuw een buitenplaatsenlandschap waar buitens als een snoer naast elkaar lagen. In dit gebied werd al vanaf de 16de eeuw op grote schaal turf gewonnen en ontstonden in het bestaande stramien van de percelering petgaten, legakkers en veenplassen als de Loosdrechtse Plassen. De Utrechtse Heuvelrug wordt gekenmerkt door het voorkomen van heuvels en bossen. De heuvels zijn in de voorlaatste ijstijd gevormde stuwwallen. Tot in de 19de eeuw bestond het gebied voornamelijk uit uitgestrekte heidevelden. Deze zijn veranderd in de uitgestrekte bosgebieden die thans het gebied kenmerken. Het gebied is rijk aan overblijfselen uit de prehistorie, zoals grafheuvels en celtic fields. Vanaf de 17de eeuw zijn landgoederen en buitenplaatsen aangelegd. De landhuizen, parken, bossen, lanen en zichtassen verlenen het landschap allure. In de 19de eeuw werd de regio een aantrekkelijk woongebied voor de meer welgestelden en zijn in veel dorpen villawijken gebouwd. Het gebied is een populaire bestemming voor toeristen en dagjesmensen door het voorkomen van heuvels en bossen. Landbouw treffen we er nauwelijks aan. De Utrechtse Heuvelrug is sinds 2003 een Nationaal Park.

Door de centrale ligging van de RES-regio zijn er tal van verdedigingswerken en –linies aangelegd. Vianen is een oud vestingstadje. Van nationale betekenis zijn de Oude en Nieuwe Hollandse Waterlinie. Deze werden aangelegd om de grote steden van Holland te beschermen tegen aanvallers uit het oosten. De Oude Hollandse Waterlinie (16de - 17de eeuw) bestond uit een aantal vestingsteden, aarden verdedigingswerken en inundatiegebieden, waarvan Wierickerschans het best bewaard is. De Nieuwe Hollandse Waterlinie ontstond na 1815 en werd om de stad Utrecht gelegd. Dit resulteerde in de bouw van een flink aantal forten rond de stad, doorlopend naar het zuiden, tot langs de Diefdijk. Naast forten is een ingenieus systeem van dammen en inlaatwerken gebouwd, die ervoor zorgden dat het land zo'n 50-70 cm onder water konden worden gezet, om zo de opmars van vijandelijke troepen te stuiten. Door ontwikkelingen in de oorlogsvoering, werd de NHW enkele malen aangepast en uitgebreid, onder meer na de aanleg van het Amsterdam-Rijnkanaal na 1930 met de bouw van een Plofsluis. In de Vijfheerenlanden, met name langs de Diefdijk, die als inundatiedijk diende, en rond Asperen (net buiten de regio) zijn tal van nieuwe verdedigingswerken aangelegd. Meest in het oog springend zijn de forten Everdingen, Asperen en Honswijk. Thans wordt een nominatie voorbereid voor plaatsing op de Werelderfgoedlijst.

COLOFON

De RES-regio U10/U16 omvat de gemeenten Bunnik, De Bilt, De Ronde Venen, Houten, IJsselstein, Lopik, Montfoort, Nieuwegein, Oudewater, Stichtse Vecht, Utrecht, Utrechtse Heuvelrug, Vijfheerenlanden, Wijk bij Duurstede, Woerden en Zeist.

De RES-regiobeschrijving van U10/U16 maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op de volgende regiobeschrijvingen van Panorama Landschap.

't Gooi en de Vechtstreek (deels):

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/46_Gooi_en_de_Vechtstreek.pdf

De Venen: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/40_De_Venen.pdf

Utrecht en Kromme Rijngebied:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/37_Utrecht_en_Kromme_Rijngebied.pdf

Oude Rijn, Lopikerwaard en het Eiland van Schalkwijk:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/38_Oude_Rijn_Lopikerwaard_en_het_Eiland_van_Schalkwijk.pdf

Utrechtse Heuvelrug (deels):

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/28_Utrechtse_Heuvelrug.pdf

Alblasserwaard en Vijfheerenlanden(deels):

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/36_Alblasserwaard_en_Vijfheerenlanden.pdf

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

RES-regio West-Brabant

Landschapstypen volgens

HISTLAND (geaggregeerd):

jongere zandgrondontginningen/heideontginningen; jongere zeekleipolders; oudere zandgrondontginningen; veenkoloniën; veenontginningen

Karakteristiek

De RES-regio West-Brabant vormt de schakel tussen de Randstad en Vlaanderen. Er loopt veel infrastructuur door de regio, waarlangs enkele grote bedrijventerreinen zijn gelegen, zoals bij Moerdijk en de Agro & Foodcluster West-Brabant: een combinatie van een glastuinbouwlocatie en bedrijventerrein in de Oud-Prinsenlandse polder. Grootste steden zijn Breda, Roosendaal, Oosterhout en Bergen op Zoom.

foto: Robert Breed

Het landschap kent een indeling in zeekleipolders in het noordwesten, die als een schil om het hogere zandlandschap ten zuiden daarvan liggen. In grote delen van het huidige zandlandschap heeft echter veen gelegen. Dit is al in de Middeleeuwen systematisch vergraven. Het onderliggende zand kwam toen aan de oppervlakte en is ontgonnen. Het zandlandschap draagt daarom ook sporen van veenkolonien, met name door het voorkomen van turfvaarten. In het noordoosten is voorts sprake van een veenontginningslandschap rond Made. Ten noorden daarvan liggen De Biesbosch en het Land van Heusden en Altena. Beide zijn jonge zeekleipolders, ontstaan na de St. Elisabethsvloed van 1421. Waar grote delen van de Biesbosch nooit verder zijn ontgonnen en een uitgestrekt landschap van kreken, platen, dijken en aangedijkte poldertjes is gebleven, is men het Land van Heusden en Altena wel opnieuw in cultuur gaan brengen.

De zeekleipolders vormen landschappelijk het jongste deel van Brabant en bestaan uit een rijk geschakeerd open polderlandschap. De omgang met het water en de strijd met de zee zijn duidelijk af te lezen in het patroon van de dijken, de voormalige kreken en de verschillen tussen de polders en de onbedijkte gorzen. Grote open ruimten worden begrensd door bomenrijen op dijken, erfbeplanting bij boerderijen en hier en daar begroeiing van grienden en andere hakhoutbosjes langs de voormalige kreken. Op buitendijkse gronden herinneren wilgenopstanden aan de vroegere griendcultuur. Het gebied heeft een uitgesproken agrarisch karakter, de steden en dorpen zijn bescheiden van omvang gebleven. Het open polderland, waarin de akkerbouw overheerst, gaat geleidelijk over in een meer besloten landschap van de Beemdenzone. Willemstad, strategisch gelegen in het uiterste noordwesten, is een oud vestingstadje. Ten westen van Bergen op Zoom aan de westkant van de Brabantse Wal is in de loop der eeuwen aan grote veranderingen onderhevig geweest. Dit kwam doordat de Schelde zijn loop verlegde. Maar ook doordat het landschap beïnvloedde na de ontginningen en selnering (winnen van zout door verbanden van veen), waarbij veel land verloren ging. Nadien is polder voor polder land terugveroverd op het water. Deze geschiedenis is heel duidelijk in het landschap te herkennen aan de opeenvolging van polderdijkjes.

Karakteristiek is de overgang van deze polders naar de hoge zandgronden van de Brabantse Wal, met voor Nederlandse begrippen grote hoogteverschillen. De polders zijn open en vlak, de Wal is besloten en laat een mozaïek zien van steden en dorpen, landbouwgronden, landgoederen, heidevelden en bossen. Bergen op Zoom is belangrijkste stad en het economisch hart van dit deel van de regio. Grote delen van dit deel van de RES-regio waren vroeger bedekt met veen. Van de 15de tot en met de 18de eeuw is in de regio dit veengebied afgegraven. Van het veen is vrijwel niets meer over, maar het heeft wel de inrichting en van het landschap bepaald, onder meer door het voorkomen van turfvaarten. Nadien werd het landschap ontgonnen en kreeg het de kenmerkende inrichting bestaande uit akkers, woeste gronden en graslanden (beemden). Vanouds waren de randen van de beekdalen en de dekzandruggen de meest geschikte plek voor bewoning en lagen daar lagen dan ook de akkers. Karakteristiek voor de RES-regio is dat al vanaf de 18de eeuw en plaatselijk zelfs eerder, gronden gebruikt om landgoederen en productiebossen op aan te leggen. De grootste bosgebieden liggen bij Breda, Bergen op Zoom, onder Roosendaal en westelijk van Rijen. Eind 19de eeuw maakte de introductie van de kunstmest de weg vrij om de heidevelden, die tot dan toe een belangrijke functie hadden als plaggenleverancier, te ontginnen. Op grote schaal is toen heide omgezet in nieuwe landbouwgrond, terwijl tegelijkertijd delen van de heide werden bebost voor de productie van mijnhout. In het landschap wisselen dekzandruggen, beekdalen en broekgebieden elkaar af en komt veel verspreid bewoning voor. Door uitvoering van diverse ruilverkavelingen is het landschap ter plaatse grootschaliger geworden

De Biesbosch ging als Grote Waard bij de St.-Elisabethsvloed van 1421 ten onder. Geleidelijk werden delen van het verloren gegane land weer op de zee teruggewonnen, maar de kern is nooit ingepolderd. Eromheen liggen rationeel ingericht polders en wordt het beeld door de landbouw bepaald. In het centrale en westelijke deel overheerst het half-natuurlijke landschap van geulen, platen, gorzen en wilgenbossen. Recreatie en natuurbeheer zijn belangrijke ruimtegebruikers. Het Nationaal Park de Biesbosch ligt in zijn geheel in de regio. In de regio liggen enkele spaarbekkens voor de drinkwatervoorziening van dit deel van het land.

In het Land van Heusden en Altena is een open agrarisch polderlandschap. Op enkele donken (zandopduikingen) en op de stroomruggen van enkele fossiele rivierlopen liggen nederzettingen. In de lager gelegen komgebieden ontbreekt de bebouwing grotendeels. De hogere delen van het land worden gebruikt als akkers en boomgaarden. De voorheen open ruimten tussen de dorpen zijn in de afgelopen decennia grotendeels bebouwd geraakt. De natte kommen zijn grotendeels als grasland in gebruik, met in het westen flinke oppervlakten bouwland. In de gehele regio is een ruilverkaveling uitgevoerd. In het huidige landschapsbeeld valt op dat de bewoning, die van oudsher op de oeverwallen plaatsvindt, tegenwoordig bijna aaneengesloten is en er tussen de afzonderlijke dorpen soms vrijwel geen open ruimten meer zijn. De kommen hebben hun open karakter behouden. Her en der liggen eendenkooien in de regio.

Breda ontstond op een strategische plek waar de Weerij en de Mark bijeen komen en kreeg in 1252 stadsrechten. In de 16de eeuw kreeg Breda vooral betekenis als vestingstad. Er volgden in die periode meerdere uitbreidingen en verbeteringen die tot in de 18de eeuw doorgingen. In de tweede helft van de 19de eeuw trad een nieuwe bloeiperiode aan. Na 1950 zijn in hoog tempo nieuwe woonwijken aangelegd. De van oudsher strategische ligging van Breda is versterkt met de ligging aan de snelwegen. Roosendaal ligt op een belangrijk knooppunt van spoorlijnen, wat leidde tot de vestiging van (suiker) industrie. Bergen op Zoom is de andere grotere historische stad in de RES-regio, strategisch geleden op de plek waar een kreek in de Schelde uitmondde en enkele wegen samenkwamen. Na een bloei in de middeleeuwen, nam na 1530 betekenis als handelsstad af. Oosterhout ontwikkelde zich na de aanleg van het Wilhelminakanaal en het Markkanaal, toen zich e zich veel nieuwe industrie vestigde.

In de RES-regio ligt een flink aantal verdedigingswerken, waaruit de strategische ligging van de regio blijkt. Het betreft zowel vestingsteden als Geertruidenberg, Willemstad en Woudrichem, als de uitgebreide verdedigingswerken rond Breda en Bergen op Zoom, als verschillende kastelen gelegen, waarvan Kasteel Dussen, het bekendst is. Forten onder meer zijn Fort Altena, Werk aan de Bakkerskil, Werk aan de Papsluis, Fort Giessen en Fort Sabina. De steden en forten maakten deel uit van grotere linies als de Nieuwe Hollandse Waterlinie, de Zuiderwaterlinie en de Stelling van het Hollandsch Diep en het Volkerak. De forten en linies zijn opgeheven en trekken jaarlijks vele toeristen.

COLOFON

De RES-regio West-Brabant omvat de gemeenten Aalburg, Alphen-Chaam, Baarle-Nassau, Bergen op Zoom, Breda, Drimmelen, Etten-Leur, Geertruidenberg, Halderberge, Moerdijk, Oosterhout, Roosendaal, Rucphen, Steenbergen, Werkendam, Woensdrecht, Woudrichem en Zundert.

De RES-regiobeschrijving van West-Brabant maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op de volgende regiobeschrijvingen van Panorama Landschap.

Biesbosch: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/35_Biesbosch.pdf

Baronie: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/72_Baronie.pdf

Land van Heusden en Altena: [rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/34_Land van Heusden en Altena.pdf](https://rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/34_Land_van_Heusden_en_Altena.pdf)

Brabantse Zeekleipolders: [rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/70_Brabantse Zee-kleipolders.pdf](https://rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/70_Brabantse_Zee-kleipolders.pdf)

Brabantse Wal: [rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/69_Brabantse Wal.pdf](https://rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/69_Brabantse_Wal.pdf)

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

RES-regio West-Overijssel

Landschapstypen volgens

HISTLAND (geaggregeerd):

droogmakerijen; jongere zandgrondontginningen/heideontginningen; oudere zandgrondontginningen; stroomrugontginningen; uiterwaarden; veenkoloniën; veenontginningen

Karakteristiek

De RES-regio West-Overijssel omvat Salland, de Kop van Overijssel met het Land van Vollenhove en de Vechtstreek. Erbinnen komt een verscheidenheid aan landschappen voor. In de gehele RES-regio liggen veel kastelen, vroegere havezaten, landgoederen en buitenplaatsen. Het oude zandlandschap beslaat het grootste oppervlak.

In het westen stroomt de IJssel, terwijl de Vecht van oost naar west loopt. Langs bei-

de rivieren liggen stroomruggen en uiterwaarden, geflankeerd door oud zandlandschap. De monding van de rivieren vormt de IJsseldelta, terwijl het deel tussen de IJsseldelta en het Drents Plateau uit veenontginningen bestaat.

foto: Paul Paris

Het landschap kent naar verhouding veel reliëf: de stuwwal van de Sallandse Heuvelrug (Natura 2000-gebied en Nationaal Park) en de keileembult bij Steenwijk zijn het meest uitgesproken. Langs de IJssel is het landschap plaatselijk open tot zeer open. Naar het zuiden en oosten toe wordt dit meer besloten. Rond Heino, Raalte, Wesepe en Bathem heeft het landschap een kleinschalig karakter. Daar ligt een kampenlandschap met plaatselijk kleine enken, onderbroken door voormalige heidevelden op de hogere en voormalige broekgebieden in de lagere terreinen. Naar het noorden toe verbreedt de IJsselvallei zich. Het vormt het eindbeeld van een rivier, die zich bij Westervoort (Gelderland) afsplitst van de Nederrijn en t langs de voet van de Veluwe naar Doesburg stroomt om daar samen te komen met de Oude IJssel, om vandaar meanderend naar het noorden te stromen. In de IJssel komen verschillende beken uit, zoals de Schipbeek bij Deventer. Kenmerkend zijn uitgestrekte uiterwaarden. Hierin liggen verspreid boerderijen op terpen.

Naar het oosten gaat het landschap geleidelijk over in het zandgebied. Doordat enkele landwegen de bevaarbare IJssel kruisten, ontstonden handelsnederzettingen als Deventer. Ook Zwolle moet in dit verband worden genoemd, hoewel het niet direct aan de IJssel is gelegen. De steden waren lid van de Hanze en beleefden hun grootste welvaart in 14de – 16de eeuw, waarna ze werden overvleugeld door de Hollandse steden. Beide steden zijn de laatste decennia fors in omvang gegroeid en uitgewaaid over het omringende landschap. Zwolle is een knooppunt van spoor- en snelwegen in Noord-Nederland. Kampen is bescheidener van omvang gebleven. De dorpen liggen op de hogere delen van het gebied: rivierduinen, dekzandkopjes en oeverwallen van de IJssel. Bij Hattem verbreedt het IJsseldal zich en is sprake van een rivierenlandschap. De oudste bewoning ligt op oeverwallen, erachter liggen de komgebieden van Mastenbroek en Kamperveen. Voorbij Kampen ligt de eigenlijke IJsseldelta van het Kampereiland. Op verhoogde woonplaatsen die bescherming boden tegen hoog water, de belten, werd gewoond. Gaandeweg zijn de eilanden bedijkt, werden IJsseltakken afgedamd en groeiden ze aaneen. Aan de zuidkant van de IJssel liggen diverse veenontginningen zoals het Kamperveen en de polder Oosterwolde, die worden gekenmerkt door langgerekte dorpen en een regelmatige strookvormige parcellering.

In dit deel van de RES-regio is sprake van een open landschap met één van de oudste rationeel ingerichte polders van ons land (Mastenbroek). Kampen vormt samen met IJsselmuiden een stedelijk gebied. Met de ontwikkeling van Stadshagen is Zwolle tot in Mastenbroek gegroeid. Buiten het stedelijk gebied is sprake van een overwegend agrarische regio, met nadruk op veeteelt en tuinbouw. Op de hogere gronden is de percelering onregelmatig blokvormig, mede als gevolg van enkele aanwezige rivierduinen. In de regio liggen meerdere Natura 2000-gebieden.

De Kop van Overijssel kent hogere, besloten zandgronden op en rond het keileemplateau van Steenwijk. De stad is de laatste jaren gegroeid op dit plateau. In het nog onbebouwde deel ligt een kleinschalig landschap en komen houtwallen voor. Het lage deel van dit deel van de RES-regio bestaat uit een veenontginningen, die vanaf de 12de eeuw zijn ontgonnen. Dit leidde echter tot bodemdaling, met als gevolg het verplaatsen van dorpen als Giethoorn. Het gebied werd daarnaast kwetsbaar voor overstromingen, zeker toen de nabijgelegen Zuiderzee steeds groter werd. De vele wielen en bochten in de dijken getuigen van diverse dijkdoorbraken. Vanaf de 14de eeuw zijn delen van het gebied verveend (turfwinning). Aanvankelijk gebeurde dit 'in den droge', boven de grondwaterspiegel. Vanaf de 16de eeuw gebeurde dit ook 'in den natte', met de baggerbeugel. Hierdoor ontstond een landschap van petgaten, legakkers en veenplassen. In de 19de eeuw zijn pogingen ondernomen om delen van het gebied te bebouwen, maar grote stukken bleven nat en werden gebruikt voor de rietteelt. Door verschillende oorzaken duurde het tot in de Tweede Wereldoorlog voordat een groot plan tot inpoldering gedeeltelijk tot uitvoer kwam. Grote delen zijn recent omgevormd tot het Nationale Park Weerribben-Wieben. Het bestaat uitgestrekte gebieden met veenplassen, legakkers en petgaten, waar de vervening halverwege is blijven steken. De stadjes en dorpen zijn meestal beperkt van omvang gebleven. Steenwijk is de grootste plaats in de regio. Langs de voormalige Zuiderzeekust liggen havenplaatsen als Vollenhove, Blokzijl en Kuinre. Willemsoord is één van de Koloniën van Weldadigheid.

Het noordoostelijke deel van de RES-regio bestaat uit het dal van de Vecht en het aangrenzende landschap waarin een aaneenschakeling van kleine, in de Middeleeuwen ontstane esdorpen ligt. Het landschap is kleinschalig door het voorkomen van bossen, houtwallen en houtsingels. In de dorpsgebieden is de klassieke opbouw van het landschap met akkers, groenlanden langs de Vecht en heidevelden op de hoger gelegen delen, in het huidige landschap goed herkenbaar. Dalfsen, Ommen en Hardenberg zijn de belangrijkste nederzettingen langs de rivier. Ten noorden van de Vecht en aansluitend op de Kop van Overijssel en de Drentse Venen ligt het hoogveenveengebied van Dedemsvaart. Door de aanleg van de Dedemsvaart werd de vervening van dit gebied mogelijk. Na 150 jaar vervening is dit omgezet in een landbouwgebied. Staphorst en Rouveen zijn opmerkelijk langgerechte veenontginningen met een bijzondere nederzettingstructuur van achter elkaar gebouwde boerderijen. Karakteristiek was hier een kleinschalig elzensingellandschap, welke tijdens de uitvoering van de ruilverkavelingen massaal zijn geroid. Diverse bedrijventerreinen langs spoor en snelweg zoals Hessenpoort contrasteren sterk met het open landschap. De regio is overwegend agrarisch van karakter, terwijl het westelijke deel gericht is op het nabijgelegen Zwolle. De beboste gebieden rondom Ommen zijn populair bij de verblijfsrecreatie.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

COLOFON

De RES-regio West-Overijssel omvat de gemeenten Dalfsen, Deventer, Hardenberg, Kampen, Olst-Wijhe, Ommen, Raalte, Staphorst, Steenwijkerland, Zwartewaterland en Zwolle.

De RES-regiobeschrijving van West-Overijssel maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op de volgende regiobeschrijvingen van Panorama Landschap.

Vechtstreek: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/60_Vechtstreek.pdf

IJsseldelta: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/21_IJsseldelta.pdf

Kop van Overijssel: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/20_Kop_van_Overijssel.pdf

Salland: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/24_Salland.pdf

IJsselvallei (deels): rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/23_IJsselvallei.pdf

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

RES-regio Zeeland

Landschapstypen volgens

HISTLAND (geaggregeerd):

jongere zeekleipolders; oudere zandgrondontginningen (zuidelijke deel van Zeeuws-Vlaanderen); oudere zeekleipolders

Karakteristiek

Zeeland wordt gekenmerkt door de afwisseling van zee, zeearmen en (voormalige) eilanden. De wisselwerking tussen mens en zee is alom aanwezig en zichtbaar in alle delen van het landschap. Heden ten dage lijkt de mens de situatie in de hand te hebben na de afronding van de Deltawerken in 1986. Directe aanleiding was de Watersnoodramp van 1953, waarbij honderden

foto: Paul Paris

doden vielen en grote delen van de provincie en ver erbuiten onderliepen. Tot die tijd was de provincie overwegend agrarisch en moeilijk bereikbaar door de geïsoleerde ligging. Dat is tegenwoordig sterk verbeterd en de bereikbaarheid is goed. Het strandtoerisme, ingezet eind 19de eeuw is heden ten dage van groot economisch belang naast de landbouw. Bij mooi weer lopen de wegen snel vol.

De voortdurende strijd tegen het water is zichtbaar in de aanwezigheid van forse zeedijken op deltahoogte, maar net zo goed in de oudere binnendijks gelegen dijken, die als verbindingen tussen de dorpen fungeren, al dan niet geleed door bomerijen. De oudere dijken tonen de opeenvolgende inpolderingen die vanaf de Middeleeuwen hebben plaatsgevonden. Dat ging met horten en stoten, getuige de vele kolken aan de dijken. De laatste inpolderingen betroffen de Braakman bij Terneuzen en Quarlespolder tussen Walcheren en Zuid-Beveland.

Karakteristiek voor de eilanden is de indeling in oudland, nieuwland en duingebied. Het oudland, bijvoorbeeld in de Zak van Zuid-Beveland, kent een afwisseling van relatief hoge kreekruggronden en laaggelegen poelgronden, die vooral bestaan uit open graslandgebieden. De lage ligging is veroorzaakt door inklinking en vergraving van veenlagen in de ondergrond. Bebouwing ontbreekt er veelal. Het oudland is omgeven door nieuwland: grote en kleine dijken in een polderlandschap met grote, rationeel ingerichte polders, zoals de Reigersbergsche Polder bij Rilland en de polders op Noord-Beveland. Naarmate de polders jonger zijn, is het landschap grootschaliger. Het polderlandschap kent weinig opgaande beplanting. Op Tholen verbinden de nieuwlandpolders vijf oudlandpolders. St. Philipsland kent twee oudlandpolders.

Na 1953 zijn veel ruilverkavelingen uitgevoerd, die het karakteristieke onderscheid hebben aangetast. Dit geldt met name voor Schouwen-Duiveland en Walcheren, maar minder voor Zuid-Beveland. Vanwege het ontwerp van de herinrichting op Walcheren is dit aangewezen als Wederopbouwgebied van Nationaal Belang. Het duingebied beperkt zich tot een strook aan de westkant van de eilanden aan de Noordzee grenzen. Hier concentreert zich het toerisme en komen campings en bungalowparken voor. In Zeeuws-Vlaanderen tenslotte liggen enkele dekzandruggen in het zuiden.

De landbouw is traditioneel de grootste ruimtegebruiker. Het onderscheid tussen de hogere (akkerbouw) en lagere gronden (weilanden) is in de regel nog aanwezig. Bij de boerderijen liggen vaak kleine boomgaarden, soms met hoogstambomen.

De grootste steden zijn Middelburg, Vlissingen – deze beide zijn vrijwel aan elkaar gegroeid-, Terneuzen en Goes. Andere historische steden zijn onder meer Zierikzee, Veere en Hulst. Karakteristieke dorpsvormen zijn het voorstraatdorp en het kerkringdorp, die ondanks de groei in de laatste decennia nog herkenbaar zijn in het centrum. Het oudst zijn de kerkringdorpen, vaak op een terp aangelegd, met de kerk in het midden en de bebouwing er in een kring omheen. Grootchalige industrie vinden we rond Terneuzen en (de haven van) Vlissingen. 's Lands enige kerncentrale Borssele ligt hier. Opvallend aan Schouwen is het voorkomen van de karakteristieke schurvelingen. Verspreid door de regio komen sporen van moertering en kleiwinningsputten voor. Die laatste duiden op oudere dijkversterkingen in de buurt, waar het voor benut werd. Walcheren kende veel buitenplaatsen, die met de beplanting van de kreekruggen en de vele nederzettingen het eiland destijds een besloten karakter gaven. De inundatie in 1944 en de herverkaveling nadien hebben dit gebied drastisch veranderd. Zeeuws-Vlaanderen is van grote strategische betekenis geweest, wat tot uitdrukking komt in het voorkomen van veel verdedigingswerken uit meerdere eeuwen, waarvan de Spaans-Staatse linie de bekendste is. De Zeelandbrug (N256) verbindt Goes met Zierikzee. Deze is recent aangewezen als rijksmonument uit de Wederopbouwperiode. Sinds 2003 bestaat de Westerscheldetunnel (N62), die Zeeuws-Vlaanderen met de rest van Zeeland verbindt. Snelwegen en N-wegen over dammen uit de tijd van de Deltawerken verbonden de rest al eerder met de rest van het land.

COLOFON

De RES-regio Zeeland beslaat de gehele provincie en omvat de gemeenten Borsele, Goes, Hulst, Kapelle, Middelburg, Noord-Beveland, Reimerswaal, Schouwen-Duiveland, Sluis, Terneuzen, Tholen, Veere en Vlissingen.

De RES-regiobeschrijving van Zeeland maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op de volgende regiobeschrijvingen van Panorama Landschap.

Schouwen-Duiveland:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/64_Schouwen-Duiveland.pdf

Sint Philipsland en Tholen:

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/65_Sint_Philipsland_en_Tholen.pdf

Walcheren: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/67_Walcheren.pdf

Bevelanden: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/66_Bevelanden.pdf

Zeeuws-Vlaanderen: rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/68_Zeeuws-Vlaanderen.pdf

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

RES-regio Zuid-Limburg

**Landschapstypen volgens
HISTLAND (geaggregeerd):**
lössontginningen

Karakteristiek

Het Zuid-Limburgse Heuvelland neemt een eigen plek in ons land in. Het landschap is opgebouwd uit dalen, hellingen en plateaus. Het is het oudste cultuurlandschap van Nederland en wordt al zo'n 7.000 jaar bewoond. Vanuit de rivier- en beekdalen van werden vanaf het jaar 1000 de hoger gelegen plateaus ontgonnen. De dalen hebben een besloten karakter met langgerekte nederzettingen (als gevolg van de locatie aan de rand), terwijl de plateaus open zijn en de dorpen rondevan vorm zijn met bijvoorbeeld een 'dries', waar het vee werd verzameld.

foto: Paul Paris

Na de Middeleeuwen werden delen van de resterende woeste gronden, die inmiddels door overbegrazing tot heide waren gedegenererd, in cultuur gebracht. De watervoorziening op de plateaus was problematisch. Vaak werden tegelijkertijd met de nederzetting een poel gegraven waarin regenwater werd opgevangen. De steile hellingen tussen plateau en dal bleven onontgonnen. Daar ontwikkelde zich de nog steeds aanwezig hellingbossen, die vaak hoge ecologische waarde hebben. Het reliëf in de regio resulteerde in karakteristieke landschapselementen als graften –hoewel er veel verdwenen zijn na uitvoering van de ruilverkavelingen- en holle wegen. In heuvelachtige gebieden komen vanouds veel watermolens voor. Typische gebouwen zijn vakwerkhuisen en gesloten hoeves. Karakteristiek zijn voorts elementen uit het katholicisme als kloosters, wegkruisen en wegkapellen.

In Zuid-Limburg is of wordt nog steeds vuursteen, mergel, grind en steenkool gewonnen. Hiervan getuigen diverse vuursteenmijnen (Rijckholt, St. Geertruid), mergelgroeves (o.m. de Sint Pietersberg) en grindplassen langs de Maas. In de 19de en 20ste eeuw kwam de steenkoolindustrie tot bloei en werden mijnen gesticht in de Oostelijke Mijnstreek. Hiervan resteren schachten, mijngebouwen, mijnbergen en veel mijnkoloniën. Hierdoor is de regio flink verstedelijkt en geïndustrialiseerd. Het grootschalige industriegebied Chemelot is hierop terug te voeren. Maastricht, de provinciehoofdstad, is de grootste stad, terwijl de Stadsregio Parkstad Limburg, waarin acht gemeenten samenwerken, ruim 250.000 inwoners telt.

De regio is al lange tijd goed ontsloten. In 1919 werd besloten tot de kanalisatie van de Maas. Langs de Nederlandse zijde van de Maas werd in de jaren 1925-35 tussen Maastricht en Maasbracht het Julianakanaal aangelegd. Er lopen meerdere snelwegen door het gebied en per spoor is de regio goed te bereiken. Maastricht-Aachen Airport is een vliegveld dat de laatste jaren flink is gegroeid. Dit atypische Nederlandse landschap, waar het buitenland nooit ver weg is, trekt al lang veel binnenlandse toeristen. Het Drielandenpunt bij Vaals als een toeristische trekpleister van de eerste orde. De regio kan bogen op bijna 5 miljoen overnachtingen en 13 miljoen bezoekers per jaar. Valkenburg aan de Geul is het toeristisch hart, terwijl ook Epen en Vaals veel bezoekers trekken. De regio herbergt meer dan dertig beschermde stads- en dorpsgezichten, negen Natura 2000-gebieden en is in zijn geheel aangewezen als Nationaal Landschap.

Maastricht begon als Trajectum ad Mosam in de Romeinse tijd terplekke van een voorde op de westelijke. Een deel van de wegen uit het castellum is terug te vinden in de stadsplattegrond. De Romeinse brug over de Maas stortte in 1275 in, waarna de Servaasbrug werd gebouwd. Maastricht werd een belangrijk religieus, handels-, nijverheids en bestuurscentrum en groeide fors. Het Vrijthof was de centrale plek waar markten plaatsvonden. Na 1550 trad stagnatie op. De stad kreeg vooral betekenis als vestingstad. In de 19de eeuw zette hernieuwde groei in verschenen nieuwe industrieën, vooral in glas en keramiek. In Randwyck werden vanaf de jaren 1970 de universiteit, het nieuwe provinciehuis en een ziekenhuis gevestigd. De laatste 15 jaar heeft succesvolle herontwikkeling plaatsgevonden op de oude fabrieksterreinen. De stad is een populaire bestemming onder toeristen.

Ook Heerlen heeft Romeinse wortels. Het ontstond als Coriovallum op de kruising van twee handelswegen. Het bleef bescheiden van omvang totdat de mijnbouw tot ontwikkeling kwam rond 1900 en de stad explosief groeide. Na de mijnsluitingen werd getracht het verlies aan werkgelegenheid te compenseren door de verplaatsing van de hoofdkantoren van het CBS en het ABP. Tevens werden de voormalige mijnterreinen herontwikkeld of bebouwd met nieuwe wijken. De groei is er tegenwoordig uit en de stad bereidt zich voor op krimp. Van de mijnen resteert weinig.

COLOFON

De RES-regio Zuid-Limburg omvat de gemeenten Beek, Brunssum, Eijsden-Margraten, Gulpen-Wittem, Heerlen, Kerkrade, Landgraaf, Maastricht, Meerssen, Nuth, Onderbanken, Schinnen, Simpelveld, Sittard-Geleen, Stein, Vaals, Valkenburg aan de Geul en Voerendaal.

De RES-regiobeschrijving van Zuid-Limburg maakt deel uit van het project Regionale Energie Strategie. De tekst is gebaseerd op de volgende regiobeschrijving van Panorama Landschap.

rce.webgispublisher.nl/user/uploads/pdfs/panoramalandschap/76_Zuid-Limburg.pdf

Heeft u vragen?

Bel dan 033 – 421 7 456 of stuur een mail naar info@cultureelerfgoed.nl.

www.cultureelerfgoed.nl

Tekst: Edwin Raap

Foto's: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Oktober 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.